

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ÇEVRE CEZA HUKUKU, SINIRLAR VE
ULUSLARARASI GELİŞMELER IŞIĞINDA YENİ
HUKUKİ İMKANLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Deniz BAYRAM

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Vesile Sonay Evik

ARALIK 2019

ÖNSÖZ

Hukuk fakültesinden mezun olduktan bir süre sonra, avukatlık mesleğini ve hukuk uzmanlığını kadın hakları, çevre hakkı, insan hakları alanında çalışmalar yapan ulusal ve uluslararası alanda çalışmalarda kullanmaya karar verdim. Hukuk alanında çalışmalarım uzun bir süredir hak temelli savunuculuk alanında devam ediyor. Bu süre içinde hukukun hiç bilmediğim bir yönüyle karşılaştım. Hukukun, hukuk kaynaklarında nasıl düzenlendiği ve nasıl uygulandığı kadar, kişiler ve çevre üzerinde neden olduğu etkiler bakımından da kritik önemi olduğunu bizzat şiddet görmüş kalmış kadınlardan, çevresel ihlallere maruz kalan kişilerden dinleyerek öğrendim.

Toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmalarımın yanı sıra, 2013 yılından bu yana çevre hukuku alanında çalışıyorum. Bu uzun süreçte, Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde yaşayan ve belirli konularda olumsuz çevresel etkiler deneyimlemiş veya bu etkilere maruz kalma riskiyle karşı karşıya olan insanlarla tanıştım. Çevre hukukuna dair bilgimin çok önemli bir kısmını bu insanlardan dinlediklerime, öğrendiklerime borçluyum.

2014 ve 2015 yıllarında dahil olduğum zeytinlik alanların korunması için yaptığım hukuk çalışmaları ve genel olarak iklim değişikliğinin neden olduğu küresel alandaki tahribatlara ilişkin araştırmalar sırasında, çevrenin korunmasının ve iklim değişikliğinin insan hakları ile bağları konusunda kendim için hayat dersi diyebileceğim bir deneyim edindim.

2013 yılında başlayan çevre korunmasına ilişkin hukuk alanındaki yolculuğum sırasında dinlediğim insanlar olmasaydı, bu tezin tamamlanması mümkün olmazdı. Bu yolculukta karşılaştığım, yaşadıkları bölgede çevresel ihlallere ilişkin deneyimlerini benimle paylaşan herkese, değerli hocalarım Prof. Dr. Zeynep Üskül Engin, Doç. Dr. Vesile Sonay Evik, Doç. Dr. Güçlü Akyürek'e, arkadaşlarıma ve aileme müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
RÉSUMÉ	vii
ABSTRACT	ix
ÖZET	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM : KAMU HUKUKUNDA ÇEVRENİN	
KORUNMASI.....	5
A. ÇEVRE HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	5
1. Çevre Hukukunun Dinamik Gelişimi ve Çevre Hakkı	6
2. Bölgesel Mekanizmalar ve Çevrenin Korunması	16
3. “Çevre Sorunu” nun Kavramsallaştırılması	19
4. Çevre Hakkı ve İnsan Hakları İle İlişkisi.....	21
5. Çevre Hakkı ve Hakkın Öznesi.....	23
6. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Çevre Hakkı Bağlantılı Öncü Kararlar .	31
a) Yaşama Hakkı	32
b) Sağlık Hakkı.....	33
c) Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması	36
d) Uygun bir yaşam standardı hakkı.....	39
e) Katılımcı ve Usul Hakları	40
B. ÇEVRE HUKUKUNA HAKİM EVRENSEL İLKELER.....	44
1. Sınıraşan Zarar Verme Yasağı (“Zarar vermeme ilkesi”)	46
2. Devletlerin Kendi Yargı Çevreleri Dışında Yer Alan Bölgeleri Zarara	
Uğratmama Yükümlülüğü (“Önleyici Eylem İlkesi”)	47
3. Kirleten Öder İlkesi	48
4. İhtiyatlılık	49
Sürdürülebilir Gelişim İlkesi.....	51
5. Çevresel Etkinin Değerlendirmesi.....	54
a) Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesi.....	54

İKİNCİ BÖLÜM: ÇEVRENİN CEZA HUKUKU YOLUYLA KORUNMASI VE SINIRLAR.....	62
A. ÇEVRE SUÇLARININ YORUMLANMASI VE BOYUTU.....	62
1. Çevre Suçlarının Dar Yorumlanması.....	65
2. Çevre Suçlarının Geniş Yorumlanması.....	70
3. Çevre Suçlarının Boyutu ve Sonuçları.....	72
a) Çevre suçları ve ekonomik zarar.....	73
b) Çevre suçları ve güvenlik.....	78
c) Çevre suçları ve insan hakları	79
B. ÇEVRE CEZA HUKUKUNUN HUKUKTA YERİ.....	82
i. Suçun Tanımı Bakımından Çevre Ceza Hukuku ve İdare Hukuku İlişkisi	82
ii. Yaptırım Bakımından Çevre Ceza ve İdare Hukuku İlişkisi	87
iii. Ceza Hukuku'nun Amacı Bakımından Çevre Ceza Hukuku	98
C. ÇEVREYE KARŞI SUÇLAR HAKKINDA ULUSLARARASI BELGELER VE TARİHSEL GELİŞİM	103
1. Birleşmiş Milletler	104
1.1. Birleşmiş Milletler Suç Önleme ve Ceza Adalet Komisyonu	104
1.2. Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Çevre Suçları	106
a. Çevre Suçlarının Soruşturulmasına İlişkin Sınırlar	110
b. Çevre Suçlarının Soruşturulmasına İlişkin Yeni Gelişmeler	112
2. Avrupa Birliği	115
3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Çevre Suçları	118
D. TÜRK CEZA HUKUKU VE ÇEVREYE KARŞI SUÇLAR	120
1. Genel Olarak	120
2. Çevrenin Kasten Kirletilmesi.....	121
3. Çevrenin Taksirle Kirletilmesi.....	124
4. Yüksek Yargı Kararları ve Çevreye Karşı Suçlar	127
E. ÇEVRENİN KORUNMASINDA CEZA HUKUKU SINIRLARI	132
1. Çevre suçu tanımı üzerine tartışmalar	132
2. Çevre Suçları ve Ticari Ceza Hukuku'na Dair Sınırlar	139

a. Genel Olarak.....	139
b. Çevre Ceza Hukuku Bakımından Tüzel Kişilerin Failliği	145
aa. Tüzel kişilerin ceza sorumluluğu bakımından tarihsel gelişim.....	146
bb. Tüzel kişilerin ceza sorumluluğuna karşı çıkan argümanlar	151
cc. Tüzel kişilerin ceza sorumluluğunu kabul eden argümanlar	153
c. Tüzel kişilerin cezai sorumluluğuna ilişkin teoriler	154
aa. Kimlik Teorisi: Vicarious Liability	155
bb. Yansıma Teorisi (Identification)	157
d. Tüzel kişiler hakkında yaptırım uygulamaları	160
e. Uluslararası Belgelerde Çevre Suçları Bakımından Tüzel Kişilerin Sorumluluğu	164
aa) AB Konseyi Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Konvansiyonu. 164	
bb) AB 2008/99/EC Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Direktifi....	165
d. Avrupa Birliği Hukuku Kapsamında Tüzel Kişilere Uygulanan Yaptırımlar	167
e. Türk hukuku ve Tüzel Kişilere Uygulanan Yaptırımlar.....	167
3.Çevre Suçu: Zarar ve Tehlike	169
a. Genel Olarak.....	169
b. Çevre suçlarının soyut tehlike suçu olarak düzenlenmesi.....	173
c. Çevre suçlarının somut tehlike suçu olarak düzenlenmesi:.....	175
4. Küreselleşme ve Sınıraşan Çevre Suçları	177
a. Küreselleşme ve Çevre Suçları.....	177
b. Çok Uluslu Şirketler ve Çevre Suçları.....	181
c. Çevre Suçlarında Devlet ve Şirket İşbirliği Argümanı (State-corporate crimes)	189
5. . Mağdur	190
a. Viktimoloji Alanında Çevre Suçları Mağduru	190
b. Mağdur Kavramı ve Sınırlar	192
c. Zarar sorunsalı ve mağdur	194
SONUÇ	197
KAYNAKÇA.....	199

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e. : Adı geçen eser

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AK : Avrupa Komisyonu

BM : Birleşmiş Milletler

ÇED : Çevresel Etki Değerlendirmesi

ICCPR : International Covenant on Civil and Political Rights (Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi)

OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik ve Kültürel Gelişim Organizasyonu)

ŞÇD : Stratejik Çevresel Etki Değerlendirmesi

UCM : Uluslararası Ceza Mahkemesi

UNFCCC : United Nations Framework Convention on Climate Change (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)

COP : Conference of the Parties (Taraflar Konferansı)

RÉSUMÉ

Le sujet d'étude de cette thèse est d'évaluer en termes de responsabilité pénale les violations environnementales. Cette étude d'évaluation comprend les discussions sur les limites, les difficultés et les opportunités spécifiques. Dans cette étude, un examen a été réalisé sur le développement dynamique des ressources juridiques liées à la protection de l'environnement. Une évaluation sur le droit pénal en Turquie et le droit pénal des pratiques environnementales limitées dans la protection de l'environnement et la réalisation d'une discussion concernant les réglementations juridiques internationales sur la responsabilité pénale pour les dommages résultant de la pollution de l'environnement. Et, un débat sur le système pénal et l'ensemble des règles contre les violations environnementales mondiales causées par les activités commerciales des sociétés multinationales ces dernières années.

Même si le droit administratif est souvent appliqué dans le domaine du droit public contre la pollution de l'environnement et les violations de l'environnement, le droit constitutionnel, le droit de la responsabilité et le droit pénal sont devenus les voies de démarche les plus populaires. Les avis concernant la portée et l'application inadéquates du droit administratif et des règlements administratifs a accru le débat de la nécessité de mécanismes de droit pénal. En particulier, avec le processus de mondialisation accéléré par la révolution industrielle, les problèmes environnementaux locaux se sont transformés en un problème multidimensionnel que nous pouvons observer à l'échelle mondiale, ce qui a déclenché une discussion plus large sur les instruments juridiques internationaux contraignants et efficaces pour la protection de l'environnement.

Dans cette étude, nous avons étudiées les principes environnementaux universels tels que le développement durable, l'évaluation des risques, le principe de prévention et les problèmes environnementaux, qui sont l'une des conséquences inévitables de l'industrialisation, avec les effets de l'industrialisation et de la mondialisation, et comment se situe la protection de l'environnement pendant la crise écologique transfrontalière et où coïncident les débats sur le droit pénal, et également

une évaluation et développement dynamique de la loi sur la protection de
l'environnement

ABSTRACT

The main topic of my study is an evaluation of the environmental violations in terms of the criminal law liability, which also includes a discussion about both certain limitations and strains as well as the opportunities. The study tackles several discussions regarding the Turkish Criminal Law in general together with the environmental criminal law implementations, criminal liability at the international area due to the damages resulting from the environmental pollution and a set of system and principles of criminal law about the recently rising phenomena of environmental violations caused by the commercial activities of the multinational companies.

Although environmental pollution is generally considered within the field of administrative law; recently it has started to be addressed under the constitutional law, liability law and criminal law too. Moreover, the discussions about the necessity for criminal mechanisms increased dramatically due to the incapability of the administrative law as well as the limited scope of administrative arrangements and implementations. As a result of the globalization that has accelerated after the industrial revolution, the local environmental problems turned into multi dimensional problems whose impacts can be observed even in global scale. This drastic change triggered the discussions about the internationally binding and instrumental legal tools in terms of the environmental protection.

The focal subject of this study is to make an evaluation of the discussions and the dynamism of these discussions about the ways in which law takes a stance and the territory of penal law debates regarding the protection of environment in the face of trespassing ecological violations, ecological crisis and rampant ecological destruction inevitably caused by the current improper industrialization and globalization that fail to follow the ecological principles of sustainable development, risk assessment and prevention.

ÖZET

Tez çalışmasının konusu, çevre ihlallerinin ceza hukuku sorumluluğu açısından değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme belirli sınırlar ve güçlükler ile fırsatlara ilişkin tartışmaları içermektedir. Çalışmada, çevrenin korunmasına ilişkin hukuk kaynaklarının dinamik gelişimi incelenmiştir. Türkiye’de çevrenin korunması ve ceza hukukunda kısıtlı çevre ceza hukuku uygulamaları ele alınmış, uluslararası alanda çevrenin kirletilmesinden kaynaklı zararlara ilişkin cezai sorumluluk hakkında hukuki düzenlemeler irdelenmiştir. Son yıllarda giderek artan, çok uluslu şirketlerin ticari faaliyetleri nedeni ile meydana gelen küresel çevresel ihlallerine karşı ceza sistemi ve kurallar bütünü hakkında tartışmalara yer verilmiştir.

Çevrenin kirletilmesi ve çevresel ihlallere karşı kamu hukuku alanında çoğunlukla idare hukuku uygulansa da, anayasa hukuku, sorumluluk hukuku ve ceza hukuku giderek daha çok başvurulmuş alanlar olmaya başlamıştır. İdare hukukunun, idari düzenlemelerin kapsam ve uygulamasının yetersiz kaldığına ilişkin görüşler ceza hukuku mekanizmalarının gerekliliği tartışmalarını çoğaltmıştır. Özellikle, sanayi devriminin hızlandırdığı küreselleşme süreci ile, yerel ölçekli çevre sorunları, çok boyutlu ve etkilerini küresel ölçekte gözlemleyebildiğimiz bir sorunsala dönüşmüş ve bu, çevrenin korunması yönünde uluslararası bağlayıcı ve etkili hukuki araçlarının daha geniş bir tartışma konusu yapılmasını tetiklemiştir.

Bu çalışmada sanayileşme ve küreselleşmenin etkisiyle, sürdürülebilir kalkınma, risk değerlendirmesi, önleme ilkesi gibi evrensel çevresel ilkeler ile sanayileşmenin kaçınılmaz sonuçlarından biri olan çevre sorunları, sınır aşan ekolojik kriz döneminde çevrenin korunmasına ilişkin hukukun nasıl konumlandığını ve ceza hukuku tartışmalarının nereye denk geldiği yönündeki tartışmalar, çevrenin korunmasına ilişkin hukukun dinamik gelişimi çerçevesinden değerlendirilmiştir.

GİRİŞ

Çevre suçları genel olarak çevreye doğrudan zarar veren hukuka aykırı uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Soruşturulması ve ispatı ile ilgili çeşitli zorluklar nedeniyle çevre suçları, birçok ülkede en az soruşturma ve yargılama konusu olan suçlar olarak göze çarpmaktadır.¹² Çevrenin etkin korunmasının sağlanması için son yıllarda ceza hukuku mekanizmalarının işlevi üzerine çalışmalar artmıştır. Uluslararası alanda küresel çevre ihlallerinin soruşturulması ve sorumluların yargılanması için uluslararası bir ceza mekanizması talebi de görünür hale gelmiştir.³ Avrupa Komisyonu'nun (AK) çevre suçlarına ilişkin kabul ettiği direktif, Birleşmiş Milletler'in (BM) çevre suçları ile mücadelede hazırladığı rehber ilkeler, uluslararası hukukta küresel etkileri olan çevresel zararlar hakkında yeni suç konsepti oluşturulması talebine ve savunuculuk faaliyetleri ile Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM) çevreye karşı suçlar hakkında başvuruları öncelikli soruşturma konusu yapacağı hakkında 2016 tarihli kararı bu tartışmaların arttığına ilişkin göstergelerdir.⁴

Çevre suçları bakımından, fail, kusur, çevresel zararın niteliği, mağdur ve nedensellik bağı unsurlarının diğer suç tiplerine nazaran farklılıklar içermesi, nedensellik bağının belirgin biçimde kurulamaması, zararın çoklu etkilerinin uzun bir süreçte ortaya çıkması, mağdurun bir kişi olmaması, zarar sonucu birden fazla mağdurun ortaya çıkması, failin çoğunluk çevre suçlarında tüzel kişi olması ve tüzel kişilerin cezai sorumluluğuna ilişkin farklılıklar ve tartışmalar, çevre ceza hukukunun çeşitli güçlükleri olarak ifade edilmektedir.

¹Mitsilegas, V., Fitzmaurice, M., Fasoli, E. (2015), “**Fighting Environmental Crime in the UK: a Country Report**”, Study in the framework of the EFFACE research project, London: Queen, s.8

²Axel Luttenberger, Lidija Runko Luttenberger, ‘**Challenges in Regulating Environmental Crimes**’, Conference Paper: 7th International Maritime Science Conference 2017, At Solin, Croatia, Volume 1, https://bib.irb.hr/datoteka/871672.IMSC2017_Luttenberger_and_Runko_Luttenberger.pdf

³ UNEP, INTERPOL Rapid Response Assessment, ‘**The Rise of Environmental Crime, A Growing Threat to Natural Resources, Peace, Development and Security**’, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7662/-The_rise_of_environmental_crime_A_growing_threat_to_natural_resources_peace%2C_development_and_security-2016environmental_crimes.pdf.pdf?sequence=3&isAllowed=y, s.7 : “*Environmental crime is vastly expanding and increasingly endangering not only wildlife populations but entire ecosystems, sustainable livelihoods and revenue streams to governments.*”

⁴“**International Criminal Court widens remit to include environmental destruction cases**”, <https://www.theguardian.com/global/2016/sep/15/hague-court-widens-remit-to-include-environmental-destruction-cases>

Çevrenin ihlal edilmesine yol açan “fail” ve bu ihlalden zarar gören “mağdur”, “zararın niteliği” gibi kavramlar nedeniyle çevre ceza hukukunun gelişimine ilişkin tartışmalar aynı zamanda hukuk felsefesine dair tartışmaları da beraberinde getirmektedir.⁵

Öte yandan küreselleşmenin etkisiyle etki alanları sınıraşan ölçekte genişleyen çok uluslu şirketlerin denetlenmesinin güçlükleri, uluslararası hukuk, ticari ceza hukuku ve çevre ceza hukuku alanında bütüncül değerlendirmelerin yapılmasını da gerekli hale getirmektedir.

Çevre suçları, genel kamu yararını zarara uğratmaktadır. Çevre suçları, birçok olayda, doğrudan bir kişiye ve bir kişinin malına zarar verecek şekilde gerçekleşme de dolaylı olarak çevresel bozulma sonucunda kişilerin de etkilendiği bir zarar ortaya çıkmaktadır. Çevre mevzuatı ihlal edildiği zaman, birçok davada bu ihlaller küçük suçlar, kabahatlar olarak yorumlanmaktadır. Soruşturma süreçlerinde, diğer birçok suç tipine uygulanan yöntemler ifade edilen özellikli durumlar nedeniyle çevre suçları bakımından uygulanamamaktadır.⁶

Bununla birlikte, çevre suçları, son yıllarda ceza hukukunun ve suç biliminin, tanımlanması, geleneksel ceza hukuku kalıpları içinde tartışılması zor olsa da bağımsız bir disiplin haline gelmeye başlamıştır.

İklim değişikliği, iklim değişikliği sonucu olağan dışı hava koşulları (sel felaketleri, aşırı sıcaklıklar, kuraklık, tsunami, kasırgalar vb.), tarımsal üretimin kimyasal tarım ilaçlarının kullanımına bağımlı hale gelmesi, toprak kayıpları, ekolojik mülksüzleşme⁷ ve beraberinde getirdiği gıda krizi, büyük tarımsal alanlar

⁵ Örneğin, Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin yargı yetkisinin sıkı bir biçimde insanı merkeze alan sistemi, çevre suçlarının uluslararası ceza hukuku alanında soruşturulmasına dair sınırlardan biri olarak ifade edilmektedir. Jessica Durney, “**Crafting a Standard: Environmental Crimes as Crimes Against Humanity Under the International Criminal Court**”, Hastings Environmental Law Journal, Vol.24, Iss.2, 2018, p.413-430, s. 413.

⁶Christian Alexander Almer, ‘**The Economics of Environmental Crime: Theoretical Aspects and Economic**’, Ocak 2019, Investigations, <https://d-nb.info/993553354/34>, s.2.

⁷Ulrich Beck, “**Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru**”, Çevirenler: Kazım Özdoğan, Bülent Doğan, İthaki, 2019. Beck, Risk Toplumu’da, ekolojik yıkımların neden olduğu mülksüzleşmeyi ekolojik mülksüzleşme olarak açıklar: “*Bir nükleer ya da termik santralin inşaa edildiği, planlandığı yerde, arsa fiyatları düşer. Kentsel ve endüstriyel alanlar, otoyollar ve ana yollar, yakın civarlardaki toprağı kirletir. Federal Almanya’daki arazilerin yüzde 7 kadarının zaten vicdan sahibi hiç kimsenin tarım yapamayacağı kadar kirlenip kirlenmediği hala tartışma konusudur. (...) Doğa ve çevre*

üzerinde toprak gaspı (land grabbing)⁸, birçok hastalık ve erken ölümlerin (yaşam süresi kısalması) sorumlusu olarak ilan edilen hava kirliliği⁹, nükleer tehdit gibi çevre sorunları birçok bilimsel araştırmanın konusu olmuş ve ispat edilmiş çevre sorunları olarak yerini almıştır.

Bu tez çalışmasında, sanayileşme ve küreselleşmenin etkisiyle, sürdürülebilir kalkınma, risk değerlendirmesi, önleme ilkesi gibi evrensel çevre koruma ilkeleri ile birlikte sanayileşmenin kaçınılmaz sonuçları olarak sınır aşan çevre sorunsalı¹⁰, ekolojik kriz^{11,12}, ekolojik çığıından çıkma¹³ olarak farklı isimler ile anılan bir dönemde çevrenin korunmasına ilişkin hukukun nasıl konumlandığı ve ceza hukuku tartışmalarının nereye denk düştüğüne ilişkin tartışmalara yer verilmiştir.

Çevre hukuku gelişen, yeni nesil hukuk alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu tez çalışmasında, çevre hukukunun dinamik gelişiminde bilimsel çalışmaların katkısının kritik önemine sıklıkla referans verilmiştir. Bilimsel çalışmalar çevre sorunsalının boyutlarını açığa çıkarırken ortaya çıkan bilimsel bilginin, sanayi devriminin

tahribatları ile tehlikeleri, gıda maddeler ve tüketim eşyalarındaki zehir miktarlarına dair haberler, tehdit edici ve daha ziyade meydana gelmiş olan kimyasal, zehir ya da reaktör kazaları, mülkiyet haklarının yavaş yavaş veya hızla değersizleşmesine etki ediyor. Yeryüzünü yaşanmaz bir yer haline getirme politikası... ”, s.53.

⁸ Toprak gaspı hakkında açıklamalar için: Olcay Bingöl, Deniz Bayram, ‘**Politik bir Eylem Olarak Toprak Gaspı**’: <https://tr.boell.org/tr/2015/03/24/politik-bir-eylem-olarak-toprak-gaspi>, ayrıca, ‘**What is Land Grabbing?**’, <http://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1010775/>

⁹ “Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan rapora göre, hava kirleticileri yılda, 7 milyondan fazla kişinin erken ölümüne de yol açıyor.” 22 Ekim 2015, Haber linki:

<https://www.haberturk.com/yasam/haber/1143256-hava-kirliligi-erken-olme-neden-oluyor>

¹⁰ Nükhet Turgut, “**Çevre Politikası ve Hukuku**”, İmaj Yayınevi, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, 2017, s. 10. “çevre sorunları birbirinden soyutlanarak tek başlarına değerlendirilmez. Çünkü bunlar nedenleri ve sonuçları bakımından içiçe geçmiştir....Çevre sorunları doğrudan ya da dolaylı olarak evrensel bir nitelik taşır, evrensel nitelik uzun süreli etkiler nedeniyle ortaya çıkar... Çevre sorunlarının önemli bir niteliği ise, olumsuz sonuçlarının kalıcı olabilmesi, bozulma ve yok olma durumlarında eski hale getirmenin güçlüğü ve bunun uzun yılları ve büyük maliyetleri gerektirmesi”

¹¹ Fritjof Capra, Ugo Mattei, “**Hukukun Ekolojisi, Doğa ve Toplumla Uyumlu bir Hukuk Sistemine Doğru**”, Koç Üniversitesi Yayınları, 123, Çeviren, Ebru Kılıç, 2. Baskı, s.10. “...Bu devrin başlıca sorunları dünyanın her köşesine nüfus ettiğinden ve bu yaşanan küresel kriz kelimenin en geniş anlamıyla ekolojik bir kriz olduğundan...yeni bir ekolojik düzeni beraberinde getirecek derinlikli bir paradigma değişikliği çağrısında bulunuyoruz.”

¹² Zeynep Özlem Üskül Engin, ‘**Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**’, Filiz Kitapevi, İstanbul, Ocak 2017, s. 17 “...Bu ekolojik bir felakettir.”

¹³ Murray Boockhin, “**Toplumsal Ekolojinin Felsefesi, Diyalektik Doğalcılık Üzerine**”, Çeviren: Rahmi G. Ögdül, Sümer Yayıncılık, 2014, s.23 ve s.57.. Boockhin, içinde bulunduğumuz çağı ‘ekolojik çöküntü’ çağı olarak nitelendirdiği gibi, ekolojik çığıından çıkmanın çağımızda benzersiz niteliği ile doğaya olan ilgi arasındaki bağa dikkat çeker; “Toplumsal doğa ile olan ilişkisine gösterilen günümüzdeki ilgi, yaratıcılık ile evrim kuramı arasındaki süregiden tartışmadan temelde ayrılmaktadır. Bu ilgi, benzersiz biçimde çağımıza damgasını vurmuş olan ekolojik çığıından çıkmalar karşısında yoğun bir genel kaygıdan kaynaklanır.”

mekanik dünya görüşünü, ekolojik bir dünya görüşüne dönüştürücü etkisinin mümkün olup olmayacağı günümüz tartışma konularından biridir.¹⁴

Bu tez çalışmasında, çevrenin kamu hukukunda korunması; çevre hakkının öznesi, çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası ve bölgesel hukuk kuralları, çevre hukuku evrensel ilkeleri ve bu alanda uluslararası mekanizmalar nezdinde verilmiş öncü kararlar ile açıklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, çevre ceza hukukunun çerçevesi, tanımlama sorunları ve çevre ceza hukukunun sınırlarına ilişkin tartışmalar, örnek vakalar ile birlikte değerlendirilmiştir.

¹⁴Capra, Mattei, a.g.e., s.10.

BİRİNCİ BÖLÜM : KAMU HUKUKUNDA ÇEVRENİN KORUNMASI

A. ÇEVRE HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Uluslararası alanda çevrenin korunması bakımından ceza adaleti tesis edecek bir çerçeve ve mekanizmaya dair tartışmaları, çevrenin kamu hukukunda korunmasının kapsamından ayrı düşünemeyiz. Her ne kadar bu tez çalışmasının amacı, çevrenin korunması bakımından ceza hukuku işlevi ve uygulamaları ile uluslararası alanda yeni gelişmeleri ve karşılaştırmalı hukuk pratiklerini değerlendirmek ise de, çevrenin korunmasına dair uluslararası anlaşmalar ve evrensel hukuk ilkeleri, tarihsel gelişim ve hukukun sıkı koruması altında olan temel haklar ile çevre bağlantısını araştırmayan bir tez eksik kalırdı.

Çevre ihlallerinin, insan hakları ile bağının kurulması ile birlikte, bu ihlaller uluslararası ve bölgesel sözleşmeler ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) yargılamaları gibi insan hakları davalarında dava konusu edilmiştir. Kamu hukuku alanında, insan hakları ile sıkı sıkıya birbirine geçmiş çevre hakkı, ‘ciddi bir şekilde’ ihlal edildiğinde, ne zaman ceza sorumluluğu karşımıza tartışma konusu olarak çıkabilir sorusu, henüz literatürde geniş ölçüde mutabık kalınmış bir konu olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, uluslararası ceza yargısı tartışmaları içinde önemli bir yer tutan, uluslararası ceza mahkemesinin yargı yetkisi kapsamında, ceza soruşturmalarına konu durumlar bakımından ‘ciddi insan hakları ihlallerine’ değerlendirme konusu yapılmaktadır.¹⁵ Çalışmada bu konu tartışılırken, çevrenin bir hak olarak tanımlanması ve hakkın öznesinin kim olduğu, antroposantrik (insan merkezli) ve ekosantrik (ekolojik yaklaşım) yaklaşımlara çevre suçlarına ilişkin çalışmalar yapan kriminologların dikkat çekmesi sebebiyle değinilmiştir.

Tez çalışmasının bu başlığı altında, çevre hukukunun dinamik gelişimi, tarihsel süreçte genişleyen kamu hukuku koruması, sözleşmeler, uluslararası politika yapım süreçleri ve çeşitli uluslararası ve bölgesel yapılar nezdinde verilmiş öncü kararlar incelenmiştir. Çevrenin korunmasına ilişkin politikalar hakkında uluslararası gelişmelerin, çevre hakkının kapsamının ve uluslararası tespitlerin açıklandığı bu

¹⁵Uluslararası Ceza Divanı, Roma Statüsü, “Uluslararası Ceza Mahkemesi, daimi olarak, bu tüzükte belirtildiği gibi, uluslararası toplumun endişe duyduğu ciddi suçlara karşı kişiler üzerindeki yargı yetkisini kullanacaktır.”(Madde 1), Roma Statute of the International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Documents/RS-Eng.pdf>, s.2.

bölüm, çevre ceza hukuku alanında güçlülere ve fırsatlara dair tartışmaların yer aldığı ikinci bölüm ve üçüncü bölüme kamu hukuku bakış açısından bir giriş niteliğinde okunabilir.

Kamu hukukunda çevre hakkının korunmasının önemini açıklandığı bu bölüm sonrasında, ikinci bölümde, çevre ceza hukukunun sınırlılıklarına ve bu konudaki tartışmalara yer verilmiştir.

1. Çevre Hukukunun Dinamik Gelişimi ve Çevre Hakkı

Yaşama hakkı, ancak sağlıklı bir çevrede mümkündür. Kendi tarihsel gelişimi içinde çevre, yaşama hakkı ile sıkı sıkıya bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bu durum, çevrenin belirli bir sistematik içinde olmasa bile, tarihin çok eski zamanlarda dahi hukukun konusu olmasını açıklamaktadır. Çevre sorunları antik Roma'dan beri süregelmektedir. Çevrenin korunmasında hukuka başvurmak Roma hukukundan beri mevcuttur.¹⁶ Çevre hakkının, yaşama hakkı ile içiçe geçmesi, aşağıda da açıklandığı üzere insan merkezli yaklaşımın da bir sonucudur.

Çevre hukuku, tarihsel süreç boyunca, dinamik bir gelişim ve değişim süreci içinde olmuştur. Bu dinamik gelişme sürecinin en önemli nedeni ise, bilimsel çalışmalar ve teknolojik gelişmeler ile çevre ihlallerinin boyutu, etkilerinin genişlemesi, neden sonuç ilişkisi, ekosistem, ekolojik süreç arasındaki ilişkilerin anlaşılmasıdır.¹⁷ Bir bilim insanı ve hukuk akademisyeni olarak, Fritjof Capra ile Ugo Mattei, *“Hukukun Ekolojisi, Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru”* adlı kitaplarında, batıda bilimsel çalışmalar ile birlikte, hukuk sistemlerinin de dünyayı bir makine olarak gören mekanik yaklaşımdan, dünyanın artık ekolojik topluluklar ağı olarak görüldüğü bir metafor değişikliğine işaret etmektedir.¹⁸

1900'lü yıllardan önce, çok az uluslararası sözleşme ve uluslararası çevre hukukuna ilişkin düzenleme mevcuttur. Bu döneme özgü hakim anlayış, ulusal egemenlik hakkının bir uzantısı olarak doğal kaynaklar üzerinde devletlerin hak

¹⁶ Başak Başoğlu, *“Çevre Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk”*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018, s.5.

¹⁷ Turgut, *a.g.e.*, s.40

¹⁸ Capra, Mattei, *a.g.e.*, s. 10.

sahipliği üzerine iken, çok az uluslararası sözleşme sınır suları ve balıkçılık hakları gibi konular ile ilgilenmiş, ve bu sözleşmeler de kirlilik sorununa dair bir düzenleme getirmemiştir.¹⁹

On beşinci yüzyıla kadar, insanın belirli ve bilinçli davranışının sonucu olmayan çevre kirliliğinin münferit ve yerel nitelikte meydana geldiği gözlemlenmiştir.²⁰ Sanayi devrimi ile birlikte gelen sanayileşme, insan ile doğa arasındaki ilişkinin anlamını tamamen değiştirmiştir.²¹ Modern devletlerin ekonomik sistemleri, büyüme üzerine kurgulanmış ve büyüme/kalkınma odaklı yaklaşım, doğanın kaynaklarının sınırlı olduğu gerçeğini göz ardı etmiştir. Öyle ki, bu anlayışı benimseyen görüşlere göre, yirmibirinci yüzyılda dünyanın en büyük sorununun, terörizm, din savaşları, finansal krizler olarak değil, yaşanabilir, sürdürülebilir ekosistemlerin kaybı olarak tanımlandığı görülmektedir.²²

Çevre sorunlarına çözüm ararken, oluşturulacak ve uygulanacak politikaların yaşam bulmasında ekonominin önemli müdahaleleri kaçınılmaz görülmektedir. Makro ve mikro düzeyde yapılan analizler sonucu ortaya çıkan ekonomik yaklaşım, çevre sorununa ilişkin hukuk ve politikayı yönlendirmede esas hale gelmektedir. Ekonomik kalkınmanın öncelendiği konseptlerde çevrede meydana gelen uzun dönemli bozulmalar mevcuttur. Kısa dönem yatırım amaçları, çevrede uzun dönemli bozulmalara neden olabilmektedir.²³ Sanayileşmiş devletlerin, doğal kaynaklar üzerinde sınırlandırılmayan talepleri nedeni ile, bugün küresel toplum, sürdürülebilir boyutta olmayan hava, su ve toprak kirliliği, ormansızlaştırma, çölleşme, arazi ve biyoçeşitlilik kayıpları, yenilenebilir olmayan kaynak kullanımının yaygınlaşması, ekosisteme karşı uzun erimli zararların neden olduğu sorunları ortaya çıkarmıştır.²⁴

¹⁹Edith Brown Weiss, “**The Contribution of International Environmental Law to International Law: Past Achievements and Future Expectations. The Evaluation of International Environmental Law**”, Japanese Yearbook of International Law, Vol 54 (2011), pp. 1-27, s. 2.

²⁰ Mehmet Özel, “**Çağımızın çevre sorunlarının düşünsel temelleri üzerine bir yaklaşım**”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9/1 (2007).207-226, s.208.

²¹ Regina Rauxloh, “**The role of international criminal law in environmental protection. Natural Resource Investment and Africa's Development**”, Chapter 13 in **natural Resources Investment and Africa's Development**, p.421-461, Edward Elgar Publishing Ltd. Uk, 2011. s.423.

²² A.g.e, s.423.

²³ Emin Memiş, “**Çevre ve İdare Hukuku (Teori ve Pratik)**” Filiz Kitapevi, İstanbul, 2006, s.16-17.

²⁴ A.g.e.

1960'lı yıllar öncesinde, ne ülkelerin iç hukuku kapsamında ne de uluslararası alanda, çevre hukuku bağımsız olarak tanınan bir hukuk dalıdır. Hukuksal alanda modern çevre koruma anlayışının, ondokuzuncu yüzyılda, halk sağlığı ve kaynakların korunması amacıyla özel hukuka özgü hukuki eylemler ile birlikte ortaya çıkmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başına kadar, ekosistemlerin, hava ve su kaynaklarının özel olarak korunmasına dair bir anlayışın hakim olmadığı görülmektedir. Canlıların yaşadığı yerküre olan biyosferin kırılgan bir sistem olduğu ve insan faaliyeti kaynaklı zararlara karşı savunmasız olduğunun kabulü ile, çevre hukukunun başta, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa, Avustralya ve Yeni Zelanda olmak üzere, birçok ülkede (gelişmekte olan ülkelerde) olmak üzere, hava, su, toprak ve sulak alanlar, ormanlık alanlar gibi ekosistemlerin hukuki korunması tanınmış ve çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.²⁵

1968 yılında, BM Genel Kurulu, insan çevresinin niteliğindeki bozulmanın, insanın durumu ve temel insan haklarının kullanımı üstündeki etkilerin önemini vurgulamıştır. BM'nin vurgusu, çevreye ilişkin insan merkezci (antraposantrik) yaklaşımı sergilemektedir.²⁶

Çevre hukukuna dair tarihsel gelişim, küresel alanda etkileri hissedilen çevre sorunları ile mücadele edebilmek amacıyla çevre koruma politikasının oluşturulmasına ilişkin uluslararası çabalar olarak ortaya çıkmıştır. Küresel boyuta taşınan çevre sorunları, uluslararası alanda çevre politikalarının oluşturulması konusunda temel itici güç olmuştur.²⁷ 1970 öncesi dönemde, daha çok kirlilik kontrolü ve arazi kullanımının planlanması ve kırsal bölgelerin korunması hakkında gelişmeler söz konusu iken, kirlilik ile ilgili politikalarda, 'insan sağlığı' göz önünde bulundurulurken, çevre kavramına dahil olan, ormanlar, parklar, hayvanlar ile ilgili ise, 'ekonomik menfaat'in önceliklendirildiği görülmektedir.²⁸

1970'lerde, uluslararası alanda, özellikle BM nezdinde, 1972 tarihli Stockholm Konferansı'nın da etkisiyle, insan hakları ve çevre ilişkisi, devletlerin ve bireylerin sorumlulukları, çevre ve ekonomi ilişkisi, nüfus ve planlama gibi konular uluslararası

²⁵Browns Weiss, **a.g.e.**, s.7.

²⁶Handan Yokuş Sevik, "**Çevre Hukuku, Doğal Çevrenin Korunması**", Adalet Yayınları, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, s. 87

²⁷**A.g.e.**, s. 89.

²⁸Turgut, **a.g.e.**, s.42.

gündem haline gelmiştir. Stockholm Konferansı ve konferansın sonunda kabul edilen, ‘Stockholm Bildirgesi ve Eylem Planı’, çevrenin insan refahı için var olduğu düşüncesinin kabul edilmesi ile, bu dönemin çevreye ilişkin antroposantrik yaklaşımı temsil eden bir dönem haline geldiğini göstermektedir.²⁹ Yine 1970’lerde kabul edilen ‘Avrupa Birliği Çevre Eylem Planı’ da, insanın tahrip olmuş bir çevrede yaşamasının ve faaliyetlerini hayata geçirmesinin mümkün olmadığı tespiti ile antroposantrik yaklaşımı devam ettirmiştir. 1970’ler, çevre hakkında sorunlar ve çözümleri katı bir insan merkezilik etrafında tartışmıştır.³⁰ Çevre ile ilgili ilk konferans olan 1972 tarihli Stockholm Konferansı ve Stockholm Bildirgesi içerikleri ‘çevrenin korunması’ ve ‘ekonomik kalkınma’ etrafında şekillenmiştir.³¹ Stockholm Bildirgesi’ne yönelik eleştiri, bildirgenin, devletlerin daha iyi koşullarda bir çevre için dünya insanların arzularının gerekliliklerini yerine getirme konusunda bağlayıcı yükümlülükler yerine, siyasal ve ahlaki açıdan bağlayıcılığı zayıf bir metin olduğu yönündedir. Bununla birlikte, bildirge kapsamında birçok kavram ve ilke, sonradan diğer uluslararası belgeler ve ulusal hukuk mevzuatlarında yer almıştır.³²

1975’te uluslararası alanda yürürlüğe giren Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Ramsar Sözleşmesi)³³, uluslararası hukuk arenasında ekosistemlerin korunması hakkında en erken tarihli uluslararası anlaşmalardandır. Ramsar Sözleşmesi, üyelerinin ekoloji, flora ve fauna açısından önemli bölgelerde koruma politikaları belirleme yükümlülüğünü düzenlemiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun çoğu tarafından insanlığın tüm türlerden sorumlu olduğunun kabulünü temsil eden ‘Dünya Doğa Şartı’ da bu süreçte kayda değer önemli bir gelişmedir. Ekosistemlerin, nadir alanların ve nesli tükenmekte olan türlerin habitatlarının temsili örnekleri gibi ‘eşsizliklerin’ mutlaka korunması gerektiği kabul edilmiştir. Dünya Doğa Şartı’nın 23. Maddesi’ne göre, geri dönülmez hasarlara neden olan faaliyetlerin önlenmesi ve doğadaki olası risklerin önceden incelenmesi gerekir ve doğaya etkisi mutlaka değerlendirilmelidir (Madde 23’te).³⁴ Dünya Doğa Şartı, Stockholm Konferansı’nda

²⁹ A.g.e.

³⁰ A.g.e.

³¹ Yokuş Sevik, a.g.e., s. 90.

³² Marc Pallemarts, “Stockholm’dan Rio’ya Doğru Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?”, Çeviren: Bülent Duru, s.614.

³³ Türkiye, 28.12.1993 Tarih ve 3958 Sayılı Onay Kanunu ile Sözleşme’ye taraf olmuştur.

³⁴ Dünya Doğa Şartı, Madde 23.

belirlenen ilkeleri, Stockholm Bildirgesi'nden daha geniş kapsamlı olarak ele aldığı ifade edilmektedir.³⁵

1960'ların sonu ve 1970'lerde yapılan birçok uluslararası konferans ve ortaya çıkan belgeler, çevre sorunlarına çözüm getirme konusunda gündemin uluslararasılaştığı bir dönem olarak ifade edilmektedir.³⁶

Dünya Doğa Şartı'nın kabulünden birkaç yıl sonra, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, sürdürülebilir kalkınma sürecinde, devletlere rehber olması için, konuyla ilgili hukuksal ilkeleri düzenleyen küresel bir anlaşma çağrısı iradesine işaret eden Brutland Raporu'nu yayınlamıştır. Doğa Şartı'na ek olarak hazırlanan, 1987 tarihli Brutland Raporu,³⁷ bir kaynak olarak sürdürülebilir gelişme ile birlikte ekosistemlerin korunması, toprağın, suyun, ormanlık ve üreme alanlarının önemine de vurgu yapmıştır.

1980'li yıllarda kendini gösteren radyoaktif kirliliğe ilişkin riskler, ormansızlaşma, ozon tabakasının incilmesi gibi giderek küresel boyuta taşınan çevre sorunları yeniden uluslararası toplumu biraraya getirmiş ve çevre koruma politikalarının gözden geçirilmesini sağlamıştır. 1992 yılında, Rio Konferansı veya Yeryüzü Zirvesi olarak da adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı yapılmış ve bu konferansta, Rio Bildirgesi, Gündem 21 (Agenda 21), Ormancılık Prensipleri, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kabul edilmiştir.³⁸

Rio Konferansı, özellikle sürdürülebilir kalkınma ilkesi ve bununla bağlantılı tartışmalar etrafında şekillenmiştir. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının prensiplerinin kökleri Rio Bildirgesi Madde 8 ve konferansta kabul edilen 1992 Biyoçeşitlilik Konvansiyonu Madde 10 kapsamında düzenlenmiştir. Rio Bildirgesi Madde 8'e göre; *"Tüm insanların sürdürülebilir gelişime ve daha yüksek yaşam kalitesine ulaşması için Devletlerin sürdürülemeyen üretim ve tüketim yapılarını*

³⁵ Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s. 90

³⁶ Rauxloh, **a.g.e.**, s. 423.

³⁷ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

³⁸ Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s.91.

azaltması ve bertaraf etmesi, uygun demografik politikaları desteklemesi gereklidir.” diye belirtir.

Biyçeşitlilik Konvansiyonu 10. Maddesi uyarınca;

Anlaşmaya imzalayan bütün taraflar,

(a) Biyolojik kaynakların korunumunun ve sürdürülebilir kullanımının ulusal kararlara entegrasyonunu göz önüne almak;

(b) Biyolojik kaynakların biyolojik çeşitliliğe yan etkilerini engelleyen ya da en aza indirgeyen kullanımıyla alakalı önlemleri almak;

(c) Biyolojik kaynakların doğanın korunması ve sürdürülebilir kullanım gereksinimleriyle uyumlu olarak geleneksel kültür pratikleri doğrultusunda geleneksel kullanımını teşvik etmek;

(d) Biyolojik çeşitliliğin azaldığı bozulmuş alanlarda geliştirici ve iyileştirici faaliyet için yerel nüfusu desteklemek;

(e) Hükümet mercileri ve özel sektör arasında biyolojik kaynakların sürdürülebilir gelişimi destekleyen yöntemler geliştirmek için işbirliğini teşvik etmek durumundadır.

Rio Bildirgesi 29 Aralık 1993'te yürürlüğe girmiştir ve yürürlüğe girmesiyle birlikte dünyanın biyolojik çeşitliliğinin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını temin etmek için uluslararası hukuk sisteminin kapsamını ve potansiyel etkisini arttırmıştır. Rio Bildirgesi, tüm çevre konulu konvansiyonlar arasında en çok onaylanan anlaşmadır. Konvansiyon sürdürülebilir gelişme ilkesi üzerine inşaa edilmiş olup kuşak içi ve kuşaklar arası eşitlik üzerine tezlerle güçlendirilmiştir.

Rio Bildirgesi'nin Stockholm Deklarasyonu'ndan geri adım sergileyen düzenlemeler içerdiği görüşleri mevcuttur. Özellikle Stockholm Deklarasyonu'nda yer alan, devletlerin “zarar vermeme sorumluluğu” Rio Bildirgesi'nde, “devletlerin

*...kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kaynaklarını kullanmak egemenlik haklarındandır.” ifadesi, kalkınma etrafında şekillenen bildirge için geri bir adım olarak yorumlanmaktadır.*³⁹

Bununla birlikte, evrensel çevre hukukuna hakim ilkelerden, kamuoyu bilgilendirilmesi ve katılım hakkı, ihtiyatlılık prensibi, kirleten öder ilkesi, çevresel etki değerlendirmesi ilkesi gibi prensipler Rio Bildirgesi’nde, devletlerin işbirliği ile geliştirilmeye açık olarak yer almıştır.⁴⁰

Rio Konferansı’nda hakim tartışma konusu olan sürdürülebilirlik, konferans sonrasındaki gelişmelerle de devam etmiştir. Rio Konferansı’nda kabul edilen, devletleri biyolojik çeşitliliği korumaya çağırır⁴¹ Gündem 21 (Agenda 21) adlı metin kapsamında; BM Genel Kurulu, türleri korumanın insanlığın etik zorunluluğu olduğunu ilan eden, iyi çevre yönetimini hedefleyen politikalar ve programlar üzerinden ulusal eylem ve uluslararası işbirliğine rehberlik edecek geniş bir çerçeve çizdiği 2000 Yılı ve Ötesine Çevre Perspektifi başlıklı raporu yayınlamıştır. 2000 yılında, Binyıl Zirvesi’nde; başta çocuklarımız ve torunlarımız olmak üzere tüm insanlığı, insanoğlunun faaliyetleri nedeniyle onarılamaz ölçüde bozulmuş ve kaynakları artık ihtiyaçları karşılayamayacak kadar yetersizleşmiş olan bir gezegende yaşama tehdidinden kurtarmak için hiçbir çabadan kaçınılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Rio Konferansı’nda kabul edilen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 3. Taraflar Konferansı’nın çıktısı olan, iklim değişikliğinin nedeni olan sanayileşmiş ülkelerin sera gazı salımlarını sınırlama ve azaltım yükümlülükleri getiren, Kyoto Protokolü’nün⁴², Rio Konferansı’nın onuncu yılından önce yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Kyoto Protokolü’nün yürürlüğünün yanı sıra, ormanların sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi, çölleşmeye karşı ve biyoçeşitliliğin korunması için mücadele, su kaynaklarının korunması, afetlerin ve etkilerinin azaltılması yönünde kararlar alınmıştır.⁴³

³⁹ Pallamaents, **a.g.e.**, s. 616.

⁴⁰ Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s.92.

⁴¹ Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Anlaşması, <https://www.cbd.int/information/parties.shtml>.

⁴² Çevre ve Şehircilik Bakanlığı web sitesi, <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/Kyoto.aspx?sflang=tr>

⁴³ Yokuş Sevik, **a.g.e.**, s.

BM İnsan Hakları Sözleşmesi, çevreye ilişkin olarak açık hükümler içermemesine rağmen, BM’de insan hakları ve çevre arasındaki ilişkinin tanınması söz konusu olmuştur. 1995 yılında tehlikeli maddelerin ve atıkların kullanımı ve çevresel yönetimin insan haklarının korunmasının gereği olduğu üzerine çalışmalar yapan özel bir raportör atanmıştır.⁴⁴ Bu özel raportör Türkiye’de de çeşitli görevler üstlenmiş ve İnsan Hakları Komisyonu Türkiye hakkında da raporlama yapmıştır.⁴⁵

2000’li yıllar özellikle, çevre sorunlarının küresel boyutuyla ilgilenen, çevre politikaları alanında emisyon ticareti gibi ekonomik araçların tartışma konusu yapıldığı yıllardır. Küreselleşmenin bir sonucu olan küresel piyasaların oluşması, devletin müdahalesinin minimuma indirilmesi, serbest ticaret anlaşmaları çevrenin korunması için gerekli olan tartışmalar içinde bir gerilim noktası oluşturmaktadır. Buna gerekçe olarak ise çevrenin korunmasının, özellikle ticaret hayatında bir müdahaleyi gerekli kıldığı şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁶

2002’de, Rio Konferansı’nın onuncu yıl dönümünde Güney Afrika Cumhuriyeti Johannesburg’da düzenlenen Rio+10 Birleşmiş Milletler Konferansı’nın ise, 1992 tarihli Rio Konferansı’nın ana tartışmasını konusu olan sürdürülebilir kalkınma ilkesinin somutlaştırılması beklentisini karşılamadığı savunulmaktadır.⁴⁷

2010’lu yılların başında, Rio Konferansı’nın yirminci yılından biraz önce, çevre ve insan hakları bağlantılı gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Şubat 2012’de, İnsan Hakları Konseyi 18/22 numaralı kararını⁴⁸ takiben insan hakları ve iklim değişikliği üzerine açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁹ 2012 yılında, İnsan Hakları

⁴⁴ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği) web sitesi

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/ToxicWastes/Pages/SRToxicWastesIndex.aspx>

⁴⁵ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği), Special Rapporteur on the Implications for Human Rights of the Environmentally Sound Management and Disposal of Hazardous Substances and Wastes. Web sitesi, <http://www.ohchr.org/EN/countries/ENACAREgion/Pages/TRIndex.aspx>

⁴⁶ Turgut, **a.g.e.**, s.48.

⁴⁷ Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s.

⁴⁸ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği),

<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/A.HRC.RES.18.22.pdf>

⁴⁹ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği),

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/HRClimateChangeIndex.aspx>

Konseyi İnsan Hakları ve Çevre üzerine 19/10 numaralı kararını almıştır. Bu kararda, güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevreden yararlanmaya ilişkin insan hakları yükümlülükleri konusunda bağımsız bir uzman atanmıştır.⁵⁰

Sürdürülebilir kalkınma üzerine 2012’de Rio + 20 Birleşmiş Milletler Konferansı öncesinde, dönemin BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri, Navi Pillay, tüm üye ülkelere konferansta güçlü bir sonuç çıkması yönünde Rio Deklerasyonu’nun sürdürülebilir kalkınma için temel olan insan haklarına referans veren bir yazı yazmıştır. Navi Pillay mektubunda, Rio Deklerasyonu’nun 27 ilkesinin *“insan haklarının sürdürülebilir gelişim için sağlıklı ve üretken bir yaşamın merkezinde yer aldığını”* vurgulamaktadır.⁵¹

Rio Konferansı’nın 20. Yılında, Rio + 20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiş ve Konferans’ta, yaşanabilir bir gelecek için taahhütler sıralanmış ve “Ortak Geleceğimiz” (The Future We Want) bildirgesi hazırlanmıştır. Rio + 20 Konferansı, özellikle 2010’larda öncelik haline gelmiş iklim değişikliğine ilişkin müzakereler ile öne çıkmıştır.

Konferans’tan çıkan sonuç, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının ciddi eleştirilerine neden olmuştur. Küresel çevre krizinin alarm verdiğini, özellikle küresel ısınmanın giderek katastrofik etkilerinin gözlemlendiğine, bilimsel çalışmaların sonuçlarının acil ve kararlı eylem planlarının gerekliliğini gösteriyor olmasına rağmen, Konferans sonucunda kabul edilen bildirgenin, sadece prensip düzeyinde kaldığına dikkat çekilmiştir.⁵²

Konferansı başarısız olarak niteleyen kesimler, “The Future We Want” (Ortak Geleceğimiz) adlı deklarasyonun bağlayıcı kararlar ve gerçek bir taahhüt vermek yerine daha çok “onaylar”, “kabul eder” gibi prensip düzeyinde kalan, esnek (soft) nitelikli belirlemeler olması sebebiyle eleştirmişlerdir.⁵³

⁵⁰ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği), <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Communications.aspx>

⁵¹ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği), <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Rio20/Pages/Rio20Index.aspx>

⁵² UN Report from Rio on Environment, A Suicide Note, <https://rendezvous.blogs.nytimes.com/2012/06/24/u-n-report-from-rio-on-environment-a-suicide-note/>

⁵³ UN Report from Rio on Environment, A Suicide Note, <https://rendezvous.blogs.nytimes.com/2012/06/24/u-n-report-from-rio-on-environment-a-suicide-note/>

Konferans ile ilgili olarak, konferans sonunda kabul edilen deklarasyonda yansıtılan tüm ifadelerin, mevcut çevresel krizin boyutlarının ciddiliğine işaret edilmesine karşın, bağlayıcı karar ve politikaların alınması konusunda yetersiz kaldığı, bunun da bir çelişki oluşturduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁴

Dünyanın önde gelen iklim bilimcileri, insan faaliyetlerinin neredeyse kesinlikle 20. yüzyılın ortalarından bu yana gözlemlenen ısınmanın ana nedeni olduğuna dair araştırmalar yayınlamıştır. Bu araştırmaların ortak sonucuna göre, endüstri öncesi zamanlardaki sıcaklığa kıyasla 2°C'lik bir artış, bilim insanları tarafından küresel ortamda tehlikeli ve muhtemel felaket değişikliklerin ortaya çıkma riskinin daha yüksek olduğu eşik olarak görmektedir. Bu nedenle, uluslararası toplum ısınmanın 2°C'nin altında tutulması gereğini kabul etmiştir.

Aralık 2015'teki 21. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Taraflar Konferansı'nda (UNFCCC COP), 195 ülke yasal olarak bağlayıcı ilk küresel iklim anlaşmasını ilk kez evrensel olarak kabul etmiştir.⁵⁵

Anlaşma, küresel ısınmayı 2°C'nin altına düşürerek ve 1.5°C ile sınırlandırma çabalarını takip ederek iklim değişikliği ile mücadele etmek ve dünyayı harekete geçirmek için küresel bir eylem planı hazırlanmasını öngörmektedir.

Paris İklim Anlaşması'nın giriş bölümünde şu ifadeler yer almaktadır;

*“İklim değişikliğinin ortak bir endişe kaynağı olduğunu kabul eden taraflar, iklim değişikliğini ele almak için harekete geçerken, cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve nesiller arası eşitlik kadar, insan hakları, sağlık hakkı, kalkınma hakkı ve yerli halkların, yerel toplulukların, göçmenlerin, çocukların, engellilerin haklarına ilişkin yükümlülüklerine saygı göstermeli, desteklemeli ve dikkate almalıdır.”*⁵⁶

⁵⁴ UN Report from Rio on Environment, A Suicide Note,

<https://rendezvous.blogs.nytimes.com/2012/06/24/u-n-report-from-rio-on-environment-a-suicide-note/>

⁵⁵ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği web sitesi, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

⁵⁶ Birleşmiş Milletler Paris Anlaşması, Giriş, 2015,

https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

Uluslararası alanda meydana gelen tüm bu birlikler, anlaşmalar, taahhütler, politika metinleri, son derece kritik öneme sahip girişimler olmuştur. Bu küresel girişimlerin, çevre sorunlarının kökenindeki uzun bir tarihin birikimi olan felsefi, ekonomik, siyasal ve küresel nedenlerin sorgulanmaması, çevre sorunlarını ortadan kaldırmakta yetersiz olan paradigmayı sürdüren anlayış olarak devam etmiştir. Bununla birlikte, bu küresel girişimlerde, özellikle gelişmiş ülkelerin, süreçleri, karar ve politikaları baskılaması, taraflar arasında güç eşitsizliğine neden olmaktadır. Sonuç olarak ise, konferansların, zirvelerin, politika metinlerinin ve anlaşmaların yapılma amacının dışına çıktığı savunulmaktadır.⁵⁷

David Harvey, karmaşık ve karşılıklı etkileşim halinde olan küresel sorunlar ile ilgili kimin konuştuğu ve çözüm önerdiği sorusuna yanıt ararken, küresel çevre sorunlarına ilişkin uluslararası toplantıların hiçbir sonuç vermediğine ve adeta eyleme geçmenin imkansızlaştığına dikkat çekmektedir. Örneğin, iklim değişikliği ile mücadelede genel olarak ne yapılması gerektiğinin bilinmesine karşın, kar paylarını, rekabet konumlarını ve ekonomik güçlerini tehdit eden önlemlerin alınmasını isteyen sermaye ve bazı kapitalist ülke yönetimi ve devlet aygıtının uzun süredir bu uluslararası girişimleri etkisiz hale getirdiğini savunmaktadır.⁵⁸

Literatürde bazı yazarlar, tarihsel süreç içinde, uluslararası alanda çevrenin korunması, küresel toplantılar, konferanslar ile kalkınma ve ekonomik gelişmenin önceliklendirilmesine olanak sağlayan sonuçlar ürettiği, sürdürülebilir kalkınma ideolojisinin ve buna bağlı ekonomik yaklaşımların, uluslararası alanda, çevrenin ekonominin yıkıcı etkilerine karşı korunması için var olan uluslararası çevre hukukunun özerkliğini bozduğu ve sonuç olarak, çevre hukukunun ekonomi ve kalkınma politikaları ve hukuku kapsamına bağımlı hale geldiğini ifade etmektedir.⁵⁹

2. Bölgesel Mekanizmalar ve Çevrenin Korunması

Bölgesel düzeyde, çevre ve insan hakları arasındaki ilişki birçok insan hakları belgesi ve mekanizması nezdinde açıkça gösterilmektedir. Avrupa'da çevre ve

⁵⁷ Üskül Engin, **a.g.e.**, s. 165.

⁵⁸ David Harvey, **“On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu”**, Türkçesi, Esin Soğancılar, Sel Yayınları, 2015, s. 260.

⁵⁹ Pallameters, **a.g.e.**, s. 632.

iklimin korunması, Avrupa Topluluk hukuku ile şekillenmektedir.⁶⁰ Avrupa Birliği (AB) Temel Haklar Sözleşmesi Madde 37’de “*yüksek seviyede çevresel koruma ve çevrenin kalitesindeki gelişim Avrupa Birliği’nin politikalarında bütünleştirilmeli ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda sağlanmalıdır*” şeklinde yer almıştır. İnsan ve Toplumun Hakları üzerine Afrika Sözleşmesi’nin Madde 24’de belirtilen ‘tatmin edici’ çevre hakkı⁶¹; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Ek Protokolü (San Salvador Protokolü) Madde 11 kapsamında ‘sağlıklı’ çevre vurgusu yer almıştır.⁶²

Avrupa Birliği hukuk kaynakları, birçok çevresel kavrama ve ilkeye atıfta bulunmaktadır. Bunların ilki ‘sürdürülebilir gelişim’dir (Madde 3). Ancak bu aynı zamanda ‘kaynakların sürdürülebilir kullanımı’ (Madde 6); ‘önleme ilkesi’ (Madde 21); ‘çevresel zararların kaynağında düzeltilmesi gerekliliği’ ilkesi ve ‘çevresel politikaların diğer AB politikalarının tanımlanması ve uygulanması ile bütünleştirilmesi gerekliliği’ (Madde 6) ilkelerini içermektedir.

Kişilerin kamu idarelerine karşı usul haklarının, özellikle bilgiye erişim hakkı, karar verme sürecine katılım hakkı ve çevresel konularda mahkemeye erişim hakkının sağlanması gerekliliği AB tarafından Bilgiye Erişim Sözleşmesi, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Çevresel Konularda Adalet Erişim (Aarhus Sözleşmesi) ile sağlanmıştır.

AB çevrenin korunması hakkında oldukça geniş ve dataylı bir mevzuata sahiptir. Bu metinler çevresel konularda endişelere ilişkin tüm temel alanları kapsamakta, özellikle de; tatlı su ve deniz suyu kalitesi ve yönetimi, hava kirliliği, gürültü, ürünlerin çevresel özellikleri, atık yönetimi, biyoçeşitlilik ve doğayı koruma, iklim değişikliği, sanayi tesisleri ve çevre etki değerlendirmelerinin planları, atık yönetimi, plastik kirliliğine karşı mücadele gibi ortak ilgi alanları, endüstriyel kazaların önlenmesi ve çevresel hasarların düzeltilmesine ilişkin hukuk kuralları yer almaktadır.

⁶⁰ Eric Hilgendorf, Yener Ünver, “**Alman-Türk Karşılaştırmalı Ceza Hukuku**”, Cilt I, İstanbul, 2010, s. 140.

⁶¹ The African Charter on Human and People’s Rights, <http://www.humanrights.se/wp-content/uploads/2012/01/African-Charter-on-Human-and-Peoples-Rights.pdf>

⁶² Additional Protocol To The American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights, “Protocol of San Salvador”.

AB sera gazlarının azaltımı, kontrol altına alınması hakkında mevzuat ve Kyoto Protokolü kapsamında hedefler, AB üyesi ÷lkeye baēlı olarak % 5 - % 8 oranında hedefler belirlemiştir. Avrupa Parlamentosu'nun 406/2009/EC⁶³ nolu kararı ve Konsey'in 23 Nisan 2009 tarihinde üye ÷lkelerde sera gazı emilimini 2020 yılına kadar AB Topluluēu'nun sera gazı emiliminde azaltma taahhüdünü yerine getirmek adına sera gazı yayılmasını azaltması hedeflenmiştir.

1987 tarihli, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü'nde de şart koşulduēu üzere, zararlı maddelerin yasaklanması yoluyla ozon tabakasının korunması amacıyla AB, ozon tabakası için zararlı olan maddeler üzerine ciddi kısıtlamalar getirmiştir.⁶⁴

Avrupa Parlamentosu'nun ve Konseyi'nin 19 Kasım 2008 tarihli 2008/98/EC numaralı atık ve bazı talimatların kaldırılması üzerine talimatı Avrupa Topluluēu'nda atık yönetimi için yasal bir çerçeve oluşturmaktadır. Atık üretimi ve atık yönetiminin zararlı etkilerinin önlenmesi amaçlanmıştır.

Deniz hayatının korunması ve sürdürülebilir su kullanımının teşvik edilmesine ilişkin olarak Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 23 Ekim 2000 tarihli ve 2000/60/EU numaralı su politikası alanında çerçeve oluşturan talimat, kirliliēi azaltma ve önleme, sürdürülebilir su kullanımını teşvik etme, çevresel koruma, su ile ilgili ekosistemleri geliştirme, sel ve kuraklıkların etkilerini ortadan kaldırma gibi birçok hedefi içermektedir.

25 Ekim 1993 tarihli 93/626/EEC Konsey Kararı ile Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişim Konferansı'nda AB topluluēu ve üye devletlerce imzalanmıştır.

Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 22 Ekim 2008 tarihli 1102/2008 (EC) sayılı metal cıvanın ihracatının, belli cıva bileşenlerinin ve karışımlarının

⁶³Decision No: 406/2009/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the effort of Member States to reduce their greenhouse gas emissions to meet the Community's greenhouse gas emissions reduction commitments up to 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32009D0406>

⁶⁴Örneēin, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi'nin 16 Eylül 2009 tarihli ozon tabakasına zarar veren maddeler konulu yönetmeliēi, (AB) No: 1005/2009.

yasaklanması ve metal cıvanın güvenli depolanması konusunda yönetmelik ile, 15 Mart 2001 tarihinden itibaren, belirli endüstriyel faaliyetlerle üretilen cıvanın insan sağlığı ve çevre güvenliğini garanti altına alan koşullarda saklanmak zorunda olduğuna karar verilmiştir.

Endüstriyel kazalar meydana geldiği takdirde, insanların ve çevrenin korunmasına ilişkin düzenleme, 23 Mart 1998 tarihli 98/685/EC sayılı Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkileri Hakkında Sözleşme düzenlenmiştir. Bu sözleşme endüstriyel kazaların etkilerine karşı çevreyi ve insanları koruyacak bir dizi önlem belirlemiş ve bu tür kazaların öncesinde, süresince ve sonrasında sözleşmenin tarafları arasında uluslararası aktif işbirliğini teşvik etmiştir.

Görüldüğü üzere, Avrupa Birliği'nin, çevrenin korunması bakımından, geniş bir mevzuat dizini mevcuttur. Avrupa Birliği, özellikle uluslararası alanda kabul edilmiş çevrenin korunması hakkında sözleşme ve politikaların, etkin uygulanabilirliğin sağlamak adına birliğin iç hukuku bakımından geniş çerçevede uyumlaştırma ve yasal mevzuat tesis etme yoluna gitmiştir.

Bölgesel düzeyde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), doğrudan çevre hakkına ilişkin bir düzenleme içermese de, sözleşme kapsamında diğer haklar ile bağlantılı olarak çevre hakkına ilişkin oldukça geniş kapsamlı AİHM içtihatları mevcuttur.

İnsan haklarının korunması ve teşvik edilmesi adına çevresel konuların önemi AİHM içtihatlarında tekrarlanarak vurgulanmıştır. Bu içtihatlara tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir. İnsan hakları ve çevre hakkı bağlantılı uluslararası içtihatlardan önce, aşağıda çevre sorununun kavramsallaştırılması ve çevre hakkının öznesine ilişkin farklı görüşlere yer verilmiştir.

3. “Çevre Sorunu”nun Kavramsallaştırılması

1970'lerin daha yerel nitelikli çevresel sorunlarından, küreselleşen çevre sorunları ve küresel risklere evrilmiştir.

Murray Bookchin, 1970'lerdeki, kirlilik olgusu, kaynakların tükenmesi, nüfusun artışı, kentsel yayılma, radyoaktif kirlilik gibi çevre sorunlarını daha pratik sorunlar olarak görmelerine karşın bugün doğayı sadece bir çevre sorunsalı olarak görmekten ziyade, bir doğa felsefesine dönüştüğünü, 1970'lerde çevre sorunlarını çözmeye odaklanan yüzeysel yasa ve politika üretme yaklaşımlarının bugün etik ve toplum vizdani yaklaşımları ile, evrendeki dengesizliklerin düzeltmek zorunda olduğu bir hal aldığını ifade etmektedir.

19. Yüzyılın sanayi toplumu, Ulrich Beck'e göre artık 'risk toplumuna' dönüşmüştür. Beck, modern toplumun riskleri tartışma, önleme, yönetme gibi konular ile daha çok meşgul olduğuna dikkat çekmektedir. Risk toplumunda, modern toplumlar ve toplumsal süreçler risk türlerine göre şekillenmektedir. Risk bir felaket değildir ancak felaket öngörüsü olarak değerlendirilmektedir.⁶⁵

Bookchin, toplumun doğaya olan ilgisinin motivasyon kaynağı olan endişeyi tarif ederken, mevcut durumu 'ekolojik çığrından çıkma' olarak dile getirmektedir.⁶⁶

'İşte Bu Herşeyi Değiştirir' adlı kitabında, Naomi Klein, iklim değişikliğinin bankaların iflas etmesinden ya da binaların yıkılıp çökmesinden çok daha büyük, geniş çaplı bir yıkım sonucu daha fazla insan hayatını ortadan kaldırma riskine rağmen, siyasetçilerin, dünya liderlerinin karşı karşıya kaldığımız riski, tehdidi kriz olarak ilan etmekteki isteksizliğine dikkat çekmektedir. Klein'a göre, kriz ilan etmemek, harekete geçmeyi yavaşlatma amacına hizmet etmektedir.⁶⁷ Ulrich Beck, gönümüz dünyasında küresel riskin öngörülemez ve kişiler üstü bir kuvvet haline dönüştüğünü ifade etmektedir. 2004 yılındaki New Orleans'ta yaşanan Katrina Kasırgası'nın neden olduğu felakete referans vermekte ve felaketin doğanın korkunç bir eylemi olduğunu, ama aynı zamanda küresel alanda kendini göstererek, beklenmedik bir şekilde birçok direnci kırması konusunda "işlevsel" bir yönü olduğunu da açıklamaktadır.⁶⁸

⁶⁵ Beck, **a.g.e.**, s. 357.

⁶⁶ Bookchin, **"Toplumsal Ekolojinin Felsefesi"**, s.57.

⁶⁷ Naomi Klein, **"İşte Bu Herşeyi Değiştirir, Kapitalizm İklimle Karşı"**, Agora Kitaplığı, Birinci Basım, Nisan 2015, Türkçesi: Osman Akınhay, s.9.

⁶⁸ **A.g.e.**, s.360.

Zeynep Üskül, diğer tüm toplumsal ve sosyal sorunlardan, krizlerden farklı olarak, sadece meydana geldiği yeri, belirli bir bölgeyi değil, bütün dünyayı, dolayısıyla canlı ve cansız varlıkları etki alanına alan krizi, küresel ‘*ekolojik kriz*’ olarak adlandırmaktadır.⁶⁹

Çevre alanında, hukuka başvurma zorunluluğu, toplumsal yaşamda, değişikliklerin, çözüm bekleyen sıkıntı ve çelişkilerin ve bunlar etrafında örülmüş yeni beklenti, ihtiyaç ve taleplerin varlığı olarak tanımlanan ‘*çevre sorunsalı*’nın ortaya çıkmasının bir sonucudur. Bu çevre sorunsalının üstesinden gelmek, çevre sorunsalına neden olan alanların tanımlanması ve birey ile kuruluşlarına buna katkı koyan davranışlarının sınırlandırılmasını gerekli kılacaktır ki, bu da hukuka başvurma zorunluluğu anlamına gelecektir.⁷⁰

Bugün çevre sorunun kavramsallaştırılması, doğa ve insan ilişkisine değinen farklı doğa felsefesi yaklaşımları ve paradigma değişikliğinin, yeni bir hukuksal paradigmayı da getireceği literatürde tartışılmaktadır. Dolayısıyla, başkalaşım geçiren çevre sorunsalının çözümlenmesinde nasıl bir hukukun konumlanacağı da bu tartışmaya dahil bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Çevre Hakkı ve İnsan Hakları İle İlişkisi

Bu başlık altında, çevre hakkının uluslararası hukukta nasıl ele alındığına dair öncü niteliğinde davalara yer verilmiştir. Uluslararası çevre ceza hukuku tartışmalarında, çevre ceza hukuku mekanizmalarına duyulan ihtiyacın nedenleri arasında, çevre hakkı kapsamında ‘*ciddi ihlal*’ kavramı yer almaktadır. Tez çalışmasının bu başlığı altında, çeşitli uluslararası ve bölgesel mekanizmalar nezdinde verilmiş, öncü nitelikli kararlara yer verilerek, çevre hakkının diğer insan hakları ile bağlantısını araştırılmıştır.

"Çevre hakkı" ilk kez 1972'de Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonucunda yayımlanan Stockholm Deklarasyonu'nda yer almıştır.

⁶⁹ Üskül Engin, **Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**, s.32.

⁷⁰ Turgut, **a.g.e.**, s.38.

Stockholm Deklarasyonu, çevre ile ilgili ilk önemli belge olarak kabul edilmektedir. *"İnsanın; hürriyet, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşamak temel hakkıdır"* açıklamasına yer veren deklarasyon, doğal hayatın ve yenilenebilen kaynakların korunması, yenilenemeyen kaynakların neden olduğu risk ve tehlikelere karşı önlemler alma, kalkınmanın ile çevrenin korunması arasında makul dengenin korunması gibi konuları ele almaktadır.⁷¹

Avrupa Konseyi tarafından 2012 yılında yayınlanan 'İnsan Hakları ve Çevre El Kitabı'nda şu açıklamaya yer verilmiştir⁷²:

"Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, sözleşmede (AİHS) yer alan hakların etkin bir şekilde kullanılmasının, özellikle refah için elverişli olan sağlam, sessiz ve sağlıklı bir çevreye bağlı olduğunu vurgulamıştır."

Üçüncü yeni kuşak haklar başlığı altında sınıflandırılan çevre hakkı, sadece bir birey tarafından kullanılabilen bir hak yerine, bireyler, topluluklar ve gelecek nesiller gibi daha geniş bir çerçeveyi ilgilendirmektedir. İbrahim Kaboğlu'na göre, çevre hakkının sahipleri, bu hakka 'saygı isteyebilecek' yararlanıcıları olmakla birlikte, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olanlar, yalnızca insanlar değildir.⁷³ Çevre hakkının gelecek yıllarda özellikle en önemli insan hakları arasında yer alacağını ifade edilmektedir.⁷⁴

İnsan yaşamı, özel hayat, maddi ve manevi varlığın korunması ile çevre arasında bağ kuran çeşitli bölgesel ve uluslararası mekanizmalar nezdinde verilen öncü nitelikli kararların değerlendirilmesine geçmeden önce, aşağıda çevre hakkı bakımından 'hakkın öznesi' tartışmalarına yer verilmiştir.

⁷¹ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment.

⁷² Manual on the Human Rights and the Environment, Council of Europe Publishing, F-67075, Strasbourg Cedex, ISBN 978-92-871-7319-5, Second Edition, 2012.
https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf, s.30.

⁷³ Kemal Dadak, "Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Cilt 0, Sayı 5, 2015, s.309-326, s.320.

⁷⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, "Çevre Hakkı", İmge Kitap Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, İmge Kitap Yayınevi, 1996, s. 33.

5. Çevre Hakkı ve Hakkın Öznesi

Çevre kavramı, insan merkezli bakış açısının ve insan merkezli hukuk sisteminin kabul ettiği bir kavram olarak değerlendirilmiştir.⁷⁵ Bugün hala birçok hukuk sisteminde bu anlayış geçerlidir. Tez çalışmasında, özellikle hukuksal metinlere ilişkin referanslar konusunda kavramsal tutarlılık sağlanması amacıyla genel kavram olarak “çevre” kullanılmıştır.

Çevre hukukunun dinamik gelişim sürecinde, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile çevreye ne olduğunun bilinen bir hakikat halini almasının önemi büyüktür. Yıkıma uğrayan çevrenin değeri daha çok anlaşılmaya başlamış, gelecek nesillere daha sağlıklı ve yaşanabilir bir çevrenin bırakılabilmesi için ‘sağlıklı bir çevrede yaşamının bir hak olarak algılanması’ anlayışı güçlenmiştir.⁷⁶ Bununla birlikte, çevre hakkı, çevre hukuku ve çevrenin korunması politikalarındaki dinamizm ve değişkenlik, ‘hakkın öznesi’ hakkında yorumlar açısından da sözkonusu olmuştur.

Gelecekte karşılaşılması muhtemel daha büyük riskler, tehdit ve tehlike koşulları, gelecek nesillerin haklarının ihlali tartışmalarını açığa çıkarırken, ‘doğa’nın hakkın öznesi olarak tayin edilmesi, farklı çevresel sorunlardan etkilenen grupların hukuk mücadelelerinde özneleşmesi (örneğin, Amazon ormanlarının yok edilmesinde spesifik olarak yerli halkın farklı biçimlerde etkilenmesi vs.) gibi deneyimler, çevre hakkının öznesine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Evrende sadece insanı, insanın ihtiyaçlarını ve insanını varlığını sürdürmesini gereklilik olarak gözetken, insanı en üstün değer ve kendisine karşı etik davranılmasını hak eden tek varlık olarak gören anlayış, en genel açıklaması ile insan merkezliliği temsil etmektedir. Bu görüşün temeli, Aydınlanma felsefesine dayanmaktadır. Bu görüşün bir sonucu olarak, ekoloji, “insanın iyiliği” ölçüsünde korunmayı hak etmektedir ve doğa sadece insanın tatmin edilmesi için kullanılan bir araçtır. Doğa pasif bir varlık olarak insanın ‘işine yaradığı’ ölçüde faydalıdır.⁷⁷

⁷⁵ Üskül Engin, **Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk** s. 13.

⁷⁶ Erdal Abdulhekimoğulları, Özcan Sezer, Mahmut Akpınar , “**Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi**”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14, 2011, s.61-88, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/215794> s.62.

⁷⁷ Üskül Engin, **Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**, s.105

Doğal kaynaklara atfedilen anlam, sadece insana fayda sağlamasından kaynaklanmaktadır.⁷⁸

İnsan merkezci görüşler, Batı kültüründen etkilenmiştir ve Aristoteles, bu görüşe kaynaklık eden filozofların öncüsü olarak görülmektedir. Aristoteles, insanı canlılar basamağının en üst seviyesine yerleştirmektedir.

Bilim ve hukuk kuramları arasındaki ilişkilerin yorumlanması, başlangıcı olan Antik Yunan döneminde, 17. yüzyıla kadar, doğa felsefesinin amacı doğal düzeni anlamaya çalışmak ve düzene ayak uydurmak iken, 17. yüzyılda, dünyanın makine metaforu ile tanımlanması sözkonusu olmuştur. Dünya artık koruyucu, besleyici değil, sınırsızca kaynakları sömürü konusu olabilir bir makine haline gelmiştir.⁷⁹ Heidegger, doğanın metalaştırılmasına ‘muazzam bir benzin istasyonu’ benzetmesi yapmaktadır. Doğal kaynakların kullanım değeri parasallaştırılmakta, sermayeleştirilmekte, ticarileştirilmekte ve mübadele konusu edilmektedir.⁸⁰

Aydınlanma çağı, bireyciliğin kendini göstermeye başladığı, Fransız ve Amerikan Devrimleri döneminde, her ne kadar birey ve devlet arasındaki ilişkisellik farklı kurulsada, bireyciliğin kutsallaştığı, insan hak ve özgürlüklerinin öncelik olduğu, insanlığın gelişimi için, insana değer verilmesinin özgürlük ve eşitliği sağlayacağı inancı, bu çağda, devlet ile ilişki ve hukuk sistemlerinin kurgulanmasında insanı merkeze almıştır.⁸¹

Aydınlanma Çağı, güncel ceza hukuku ilkelerinin de gelişmeye başladığı dönemdir. Aydınlanma Çağı’ndan önceki dönemde tanrısal kanunların belirlediği düzen geçerlidir. Cezalandırma yetkisi de tanrısal bir iradenin gösterilmesidir. Aydınlanma Çağı düşünürleri, Ortaçağ’ın genel geçer kural ve kurumlarına karşı çıkmıştır. Bu dönemde, ceza hukuku ilkeleri ve cezalandırmanın amacı bakımından aklını kullanan insan önce çıkmaktadır. Aydınlanma Çağı’nın bir getirisi olarak insan

⁷⁸ A.g.e, s.106

⁷⁹ Capra, Mattei, a.g.e, s. 51-59

⁸⁰ Harvey, “**Kapitalizmin on çelişkisi**”, s. 254.

⁸¹ Zeynep Özlem Üskül Engin, “**Bireyciliğe Tarihsel Bakış**”, Buke Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 73.

merkezlilik aynı zamanda ceza hukukunun da bu yönde gelişmesine neden olmuştur.⁸²

Batı düşüncesinde, “doğa” bir zorunluluk alanı olarak ifade edilmiştir. Bu alandan, iki açı ortaya çıkmaktadır; ya doğa, insanlığın kendisine teslim olduğu bir alandır, ya da doğa, tüm insanlığı özgür hale getirecek bir fetih alanı olarak görülmektedir.⁸³

Bookchin, insanın doğayı tahakküm altına almasının tarihini ekolojik krizin ve felaketlerin bir nedeni olarak görmektedir. Ekolojik krizlerin çözümü ise toplumsaldır ve doğal dünyaya karşı davranış biçimimizde tahakkümün son bulması gerektiğini savunmaktadır. Zira, tahakkümün devam etmesine izin vermek demek, ekolojik sorunların çözüme kavuşturulamaması anlamına gelecektir.⁸⁴

Bookchin, ayrıca sadece, yeni çağ (new age) ahlakçılığı olarak değerlendirildiği, ekolojik sorunların çözümü için bireysel düzeyde çaba göstermenin ve sistematik bir değişim öngörmeyen davranış değişikliklerinin, örneğin sadece tüketim alışkanlıklarını değiştirmek, geri dönüşüme odaklanmak ve duyarlılık sahibi olmak için yapılan çağrılar, anti-ekolojik toplumun meydan okumalarını karşılamak konusunda hayal kırıklığı olmaktan öteye gidemediğini, zira sorunların çözümü için daha sistemli, kararlı ve toplumsal bir çabaya ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.⁸⁵

Kaynakların sınırsız kullanımı ve tükenmesi acımasız felaketlere neden olmaktadır ancak insan merkezli bakış açısında bu kabullenme kaderci bir motivasyonu da içermektedir. İnsan merkezlilik, bu felaketlerin oluşmaması için sorunun kaynaklarını ortadan kaldırmak yerine, yüzeysel çözümlere odaklanmaktadır.⁸⁶

⁸²Göktürk Öcal, “Aydınlanma Çağı’nda Ceza Hukuku Felsefesi ve Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi”, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s.3.

⁸³Bookchin, “Toplumsal Ekolojinin Felsefesi, Diyalektik Doğalcılık Üzerine”, s. 87.

⁸⁴Murray Bookchin, “Geleceğin Devrimi, Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi”, Çevirmen: İbrahim Yıldız, Soner Torlak, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s.65-66

⁸⁵A.g.e, s. 68.

⁸⁶Üskül Engin, **Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**, s.106

İnsanı merkeze almayan görüşler, sadece doğanın korunmasını değil, aynı zamanda doğanın korunması ile insanın da korunması otomatik sonucunun meydana geleceğini savunmakadır. Bu görüş, yüzeysel çözümler yerine, toplumsal düzenin yeniden şekillenmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde, antroposantrik yaklaşım, doğaya ilişkin hukuk oluşturmada, insan ve insan yaşamı üzerine değerlendirmeleri esas almıştır. Bu yaklaşım, çevreyi de bir insan hakkı olarak inşa etmiş ve korunan hukuksal değer, insan ve insan yaşamıyla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Çevre hakkının hukuk sistemi içinde düzenlenmesi bakımından hakkın öznesi, özel bir önem arz etmektedir. Modern hukuk sisteminde, çevre hakkı sahibi, antroposantrik bir yaklaşım ile, insan, canlı olarak tanımlanmıştır.

1970’li yıllarda çevrenin korunmasın ilişkin farkındalık artışı, insan hakları hukukunu etkilemiş ve çevre, üçüncü kuşak insan hakları başlığı altında sınıflandırılmıştır. Çevresel insan hakları, her ne kadar çeşitli hukuksal metinlerde gelecek kuşaklara ilişkin atıfta bulunsa da, özne olarak insanı merkeze alan yaklaşımın benimsendiği görülmektedir.⁸⁷

Çevre hakkı, yakın geçmişe kadar, sadece bir insan hakkı olarak hukuk sisteminde var olmuş ve doğanın kendi başına bir değeri olduğunun hukuksal yapılarda bir karşılığı olmamıştır.⁸⁸

Hakkın öznesine ilişkin farklı tahliller, çevre hukukunun bağlantıda olduğu diğer hukuk kurallarının şekillenmesini ve uygulamasını da etkilemiştir. Tez çalışmasının, ikinci bölümünde, çevre ceza hukukunun sınırları açıklanırken, çevre ihlallerinin özellikli unsurlarından biri olan ‘zarar’ kavramına değinilmiştir. Literatürde, yeşil kriminologlar⁸⁹ tarafından temsil edilen bir görüş, çevre ceza hukuku bakımından, suçun unsurlarının dar yorumlanmasının, çevrenin korunmasındaki insan merkezci, antroposantrik yaklaşımın sonucu olduğunu savunmaktadır. “Zararın” doğası ve kriminalleşme süreçleri doğal olarak, dünya ölçeğinde hegemonik üretim biçimleri, tüketim ve değişim biçimlerinde ortaya çıkan

⁸⁷ Tolga Şirin, “Çevre, İnsan, Devlet”, Tekin Yayınevi, 1. Baskı, 2015, İstanbul, s.15.

⁸⁸ A.g.e, s. 151.

⁸⁹ Bu ekolün temsil ettiği görüşlerin açıklanmasına çalışmanın devamında yer verilmiştir.

doğa ile insan ilişkisinin egemen kavramları ile iç içe geçmiş olduğu savunulmaktadır. Basit bir ifadeyle, bu ekonominin ekoloji ile gerilimi, birincisinin ikincisinin hizmetine sunulduğu yer olarak ifade edilmektedir. Bu ilişki ve öncelik belirleme, mevcut yasalara ve yasaları yeniden düzenleme sürecindeki tartışmalara yansımaktadır. İnsanlar ve doğa arasındaki özel bir ilişkinin kurumsallaşmasının ulus ötesi çevre suçlarının ceza adalet alanı içinde somut bir düzeyde nasıl ele alındığı konusunda bir takım etkileri mevcut olmuştur.⁹⁰

Doğanın ayrı bir değer olarak kabul edilmemesi, sadece insana ve insan yaşamı için gerekli olduğu görüşü, doğanın korunmasının, korunan bir hukuksal değer olmasının önünde engel olmuştur. Çevrenin korunması, insan türünün zevk, tatmin duygusuna bağlanmakta, çevresel değerlerin bağımsız açıdan varlığını sürdürmesi ve muhafaza edilmesi rastlantısal hale gelmektedir.⁹¹

Çevre hakkının hak sahibinin kim olduğu meselesi, özellikle çevre suçlarında ceza adaleti kavramı ve mağdurun kim olduğuna dair değerlendirmeler ve tartışmalar bakımından önemlidir. Yukarıda da genel olarak açıklanmış olduğu üzere tarihsel gelişimi içinde, çevre hukuku, insanı merkeze alan bir gelişim göstermiş ve hak sahipliğini insana ve canlıya bağlayan, tek taraflı ilişkiyi gözeten, özne ve nesne ilişkisi üzerinden bir kurguyu devam ettirmiştir. Son yıllarda, antroposantrik yaklaşıma karşı bir tepki oluşmaya başladı. Özellikle “ekolojik anayasacılık girişimleri/örnekleri” adı altında bir hukuk paradigma değişikliği, bu tarihsel kurguya karşı bir duruş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tepki, insanlığın doğayı bir krize sürüklemesinin sorumluluğuna işaret etmekte ve bu paradigma değişikliğini bu sorumluluğa dayandırmaktadır. Buna göre, insan sonrasını, geleceği düşünmeden, doğayı sömürmeye devam ederse, insanın sonunun yakın olacağı konusunda birçok bilim insanı birleşmektedir. Bu durum artık, 1970’lerde, insanın sağlıklı bir çevrede yaşama gereksinimi/mecburiyetinden dolayı çevrenin korunması yaklaşımı yerini, doğanın içinde olduğu krizin önceliklendirilmesine bırakmaktadır. Bugün insanlığın faaliyetlerinin kontrolsüzce devam etmesi, doğanın bir krize sürüklenmesinden dolayı, doğayı insandan koruma yaklaşımı savunulan görüşler arasında yer almaktadır.⁹²

⁹⁰ White, *Transnational Environmental Crime*, s.47.

⁹¹ Şirin, *a.g.e*, s.16.

⁹² Üskül Engin, *Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk*, s.

Çevre hakkının ve çevre hakkını düzenleyen hukuksal arka planın tarihsel gelişiminde, antroposantrik yaklaşımın baskın olması, çevre ceza hukukunun gelişimini etkilemiştir. Çevre koruma sisteminin eksiklikleri, zayıf bir düzenleyici çerçevede hasarın oluşmasını kolaylaştırmakta da yansıtıldığından, insanın yararı dışında çevrenin, diğer türlerin ve suyun kendisinin doğal haklarının tanınması gerektiği savunulmaktadır.⁹³

2000'lerin başında, hukuk teorisi bakımından, doğaya, doğal varlıklara hak ehliyeti atfetmek, sınırların dışında, uç bir fikir olarak karşılanırken, bugün özellikle Yeni Zelanda'da bir nehrin hakları olduğunun kabul edilmesi hakkında verilen bir karar ile Ekvator ve Bolivya anayasalarının kapsamlı olarak doğanın haklarının anayasal güvence altına alması, bu tartışmalara ilişkin kritik bir önem taşımaktadır.

Doğaya hak ehliyeti atfetmek sadece, bunu tanıyan ve düzenleyen yeni yasa yapım süreçlerinin hayata geçmesini gerekli kılmamakta aynı zamanda, modern hukuk sistemlerinde tüm uygulama, yasal kaynakların yorumlanması ve uygulanması konusunda yeni bir perspektif de getirmekte, paradigma değişikliği önermektedir. Bugün, dünyada, bazı yerli topluluklar geleneksel olarak doğanın haklarını tanısa da, Yeni Zelanda, Kolombiya, Ekvator ve Bolivya'da bazı vaka örnekleri dışında, doğanın haklarının tanınmasına ilişkin modern hukuk kaynakları ve uygulamaları mevcut değildir. Bu örnekler de, yeni bir paradigma değişikliği önermesi itibarıyla ezber bozan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁴

Hukukta değişim zordur ama imkansız değildir. Koşulların ortaya çıkardığı gerekliliklerin hukukta değişimleri meydana getirdiğine tarihte de birçok kez tanıklık edilmiştir. Kadın hakları, cinsel yönelimi ve cinsiyet kimliği nedeniyle ayrımcılığın ortadan kalkması, ırk ayrımcılığına karşı eşit yurttaşlık hakkı gibi birçok değişim, hak mücadeleleri sonucunda gerçekleşmiştir.⁹⁵

⁹³ Luttenberger, Luttenberger, **a.g.e**, s. 214.

⁹⁴ Lidia Cano Pecharroman, **"Rights of Nature: Rivers That Can Stand in Court"**, Resources, Vol.7, Iss.1, 2018, <https://doi.org/10.3390/resources7010013>

⁹⁵ Üskül Engin, **Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**, s.150.

Doğaya hak ehliyeti tanınmanın ve doğanın davalarda temsil edilebilmesine ilişkin ilk çalışma, Amerikalı akademisyen Christopher Stand tarafından savunma stratejisi olarak kurgulanmıştır. Çevresel davalarda, kişi ve kurumların dava açma ehliyetinin bulunmadığına ilişkin mahkeme kararlarına atıfla Christopher Stand, doğanın hak ehliyetinin varlığını savunmuştur.⁹⁶

Christopher Stand tarafından oluşturulan bu konsepte karşı, doğanın fiziksel varlığının mümkün kılmaması sebebiyle, doğanın hak ehliyetine sahip olamayacağı yönündeki genel argümana karşı, Stand ve Stand'in önerisini destekleyen akademisyenler, fiziksel varlığı olmayan şirketlerin, belediyelerin, devletlerin, tüzel kişiliği olan kişilerin mahkemelerde temsil edilebildiği, davalarda taraf olabildiği gibi, doğanın da temsil edilebileceği ve hak ehliyetine sahip olabileceğini savunmuştur.⁹⁷

Yeni Zelanda'da ise doğanın müsatakil haklarının hukuksal olarak tespit edilmesinin yanı sıra, 2017 yılında, bir mahkeme kararı ile, uygulamada da yerini bulmuştur. Ülkede, bir nehrin, hak ehliyeti olduğu kabulü ile mahkemede davada temsiliyen ve dava açma menfaati hukuksal olarak tanınmıştır.

Benzer nitelikli kararlar, çok yaygın olmasa da, doğayı hukuksal bir değer olarak gören yargı kararlarında karşımıza çıkmaktadır. Yeni Zelanda'daki karardan sonra, benzer bir örnek de, Amerika'da Ohio eyaletinde, Erie adlı bir gölde meydana gelen kirliliğe karşı, eyalet özelinde, bir seçim gerçekleştirilerek, gölün insanlar ile aynı haklara sahip olması hakkında bir düzenleme oylanmış ve kabul edilmiştir. Buna göre, eyalette yaşayan yurttaşlar, gölün kirletilmesine karşı her türlü hukuksal aksiyonu alabileceklerdir.⁹⁸

Çevrenin hak öznesi olarak tayin edilmesinde, insan dışı varlıkların taraf olma ehliyetine yönelik itiraza karşı ceninin, derneklerin, bir bebeğin veya tamamen felçli bir yetişkin ile karşılaştırma yapan savunmalar yapılmıştır. Özne sorunu, çevre ombudsmanlığı, menfaat kavramının genişletilmesi gibi seçenekler ile bazı hukuk

⁹⁶ A.g.e, s.169-170.

⁹⁷ Pecharroman, a.g.e.

⁹⁸“Lake Erie just won the same legal rights as people”, <https://www.rightsofmotherearth.com/article-2>

sistemlerinde aşılmıştır. Ekvator’da çevre ile ilgili konularda herkesin dava açabilmesine olanak sağlayan kurallar yürürlükte dir.⁹⁹

Son yıllarda, özellikle çevre davalarında, antroposantrik yaklaşım yerine ekolojik bir yaklaşım ile yeni bir hukuk uygulamasını tartışan ülkelerden biri de Brezilya’dır. Brezilya’da son yıllarda, sayısı artan çevre davalarına, özellikle küresel olarak karşı karşıya olduğumuz riskler bağlamında nasıl doğru ve yeterli uygulamalar ile cevap verileceği, Brezilya hukuk uygulayıcıları nezdinde zorlu bir konu olmuştur.¹⁰⁰

Benzer şekilde, geleneksel hukuk devletinin çevreyi korumada ve çevre standartlarını güvence altına almaktaki başarısızlığı, kendi temellerini yeniden gözden geçirmesini ve daha ekolojik merkezli olan yasal yaklaşımları benimsemesini gerekli kılmıştır. Sistemin çökmesi, bir dereceye kadar çevre hukukunun çok önemli bir unsuru ihmal ederek insan refahını elde etmeye çok uzun bir süre odaklanmış olduğu gerçeğine dayanıyor. Bu unsur da doğanın kendisi olmuştur. Şu anki zorluk, onu yasal tartışmaların merkezine (yeniden) yerleştirmek, çevre hukuku tartışmalarını ele almak için yeni stratejiler oluşturmak ve doğa için bir hukuk kuralı oluşturmaktır.¹⁰¹ Ancak, çevrenin yeniden merkeze alındığı bir hukuk sistemi için, Brezilya’da mahkeme ve yargıçların itici güç olduğu bir dönem başladığı ifade edilmektedir. Ülkenin anayasal çerçevesini harekete geçirerek, ekolojik olarak dengeli bir çevreye ilişkin temel hakkı kabul ederek ve çevresel ilkeleri ve stratejilerini karar almada uygulayarak Brezilya Yüksek Mahkemesi ülkede çevre hukukunun gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu nedenle çevre mevzuatının yorumlanmasına ilişkin hususları netleştirmiştir.¹⁰²

Tez çalışmasının devamında, hukuk dünyasında, özellikle uluslararası hukukta, yukarıda verilen örnekler dışında, çevre hakkının öznesi, insan üzerinden kurgulandığı, insan hakları ile ilişkili olarak hukuksal bir çerçeve oluşturulmuş olması nedeni ile, çevre hakkına insan hakları perspektifinden bakan uluslararası

⁹⁹ Şirin, a.g.e, s.17.

¹⁰⁰ Jose Rubens Morato Leite, Marine Demaria Venancio, “Environmental Protection in Brasil’s High Court: Safeguarding the environment through a rule of law for nature”, Sequencia (Florianopolis), No:77, Sept/Dec.2017.

http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2177-70552017000300029.

¹⁰¹ A.g.e.

¹⁰² A.g.e.

hukuk belgeleri ve çeşitli uluslararası mekanizmalar nezdinde verilmiş öncü kararlar açıklanacaktır.

6. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Çevre Hakkı Bağlantılı Öncü Kararlar

Çevre suçları sonucu çevrenin ciddi bir şekilde ihlal edilmesi, aynı zamanda insanların vücut bütünlüğüne, sağlığına, temel haklarına karşı bir tehdidin, ihlalin oluşmasına neden olmakta bu nedenle çevre suçları, insan hakları ile yakından bağlantılı hale gelmektedir. Çevrenin çevre suçlarına karşı korunması da insan haklarının etkin bir şekilde korunmasının şartıdır. Bu nedenle, insan haklarının korunmasına adanmış uluslararası hukuk araçları ve mekanizmaları, çevreye yönelik büyük ve büyük çaplı saldırıları kınamak ve kovuşturmak için de kullanılmalıdır.¹⁰³

1994 yılında, eski BM Komisyonunun İnsan Hakları Ayrımcılığını Önleme ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Özel Raportörü Fatma Ksentini'nin hazırladığı bir raporda, çevrenin korunmasının insanın haklarının güvence altına alınması ile olan bağına dikkat çeken ilk uluslararası belgelerdendir. Alt Komisyon, nihai rapora eklenmiş olan “İnsan Hakları ve Çevre ile İlgili İlkeler Taslağı Taslağını” sunmuş, bu taslak kabul edilmemesine karşın, çevre ile insan hakları arasındaki ilişkinin yanı sıra çalışmanın devamında da açıklanacak olan usule ilişkin haklar ve çevrenin korunması arasındaki bağlantıya değinen uluslararası olarak hazırlanan ilk belge olması açısından önemlidir. Ayrıca insan haklarına karşılık gelen görevleri, bireylere, hükümetlere, uluslararası kuruluşlara ve ulus ötesi şirketlere uygulanan görevleri de tanımlamıştır.¹⁰⁴ Bugün ise, aşağıda da açıklanacağı üzere, insan hakları ve çevre bağlantısını kuran birçok karar mevcuttur.

Temel insan hakları yükümlülüklerinin doğası gereği kabul edilen *erga omnes*, çevreye karşı ciddi, büyük ölçekli ve şiddetli tehditlerin veya saldırıların tanımlanması ve hukuk sisteminde kınanması, çevrenin korunmasının ceza hukuku mekanizmaları ile düzenlenmesinde, itici güç olmaktadır. Ayrıca, uluslararası insan hakları hukuku ve mekanizmaları, bazı çevre normlarını uygulamak için muhtemel

¹⁰³ Sergio Marchisio, Sapienza University of Rome, “**Environmental Crimes and Violations of Human Rights**”, **Environmental Crime - Current and Emerging Threats**, Rome, October 2012, http://unicri.it/topics/environmental/conference/Thematic_Debate_-_Sergio_Marchisio.pdf, s. 1.

¹⁰⁴ A.g.e., s.7

yollar olarak giderek daha fazla tartışma konusu da yapılmaktadır.¹⁰⁵ Bir yanda, doğanın bir değer olarak merkeze alınması ve hukuksal yapıların yeniden kurgulanmasına ilişkin tartışmalar devam ederken, bir yanda da insan hakları hukukunda, ‘çevre hakkı’ daha çok gündem olmaya başlamıştır. Bu bölümde, çevre ihlallerinin neden olduğu insan hakları ihlallerinin ele alındığı -giderek artan- öncü kararları açıklarken, çevrenin temel insan hakları değerlerinin gereği olduğu ve bunun da çevre ceza hukukunun gelişimine rehberlik edebilme potansiyeline dikkat çekmeye çalışılmıştır.

Aşağıda çeşitli dava örnekleri ile, çevre hakkının yorumlanmasında referans verilen ve dayanak alınan haklara ilişkin bir bağlantı yapılarak, değerlendirme sunulmaktadır.

a) Yaşama Hakkı

Öneryıldız vs Türkiye¹⁰⁶ davası uluslararası hukukta yaşama hakkı ile çevre hakkını birlikte yorumlayan öncü kararlardan biridir. Bu davada, AİHS 2. Maddesi kapsamında güvence altına alınan yaşam hakkı, çevreyle ilgili olarak ele alınmıştır. AİHM, Türkiye’yi atık yönetimindeki eksiklik ve yanlış uygulamalara bağlı olarak meydana gelen ölümcül patlama ve patlamanın olduğu bölgede yaşayan insanların güvenliğini sağlayamaması nedeniyle, hayatını kaybeden insanların yaşam hakkını korumak yönünde pozitif yükümlülüğünü ihlal ettiği kararını vermiştir.

Yaşama hakkı, uluslararası alanda BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşme, Madde 6 ile de güvence altına alınmıştır. Sözleşme’nin 6 Numaralı Genel Yorumu’nda , BM İnsan Hakları Komitesi, yaşam hakkının “çok kısıtlı şekilde” yorumlandığı gözlemi ile bu temel hakkın, “kısıtlayıcı”bir yaklaşımın konusu olmayacağı belirtilmiş ve geniş bir yorumlamaya muhtaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ A.g.e, s.8

¹⁰⁶ European Court of Human Rights, Başvuru Numarası: 48939/99, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["ÖNERYILDIZ"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"chamber":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-67614"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹⁰⁷ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/comments.htm>

BMİ İnsan Hakları Komitesi nezdinde, 1982 yılında, E.H. P.' ye karşı Kanada (67/1980) (Karar 27 Ekim 1982) kararı ile, her ne kadar başvuru iç hukuku yollarının tüketilmemesi nedeniyle reddedilmiş olsa da, BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 6. Maddesi, 1. fıkrası kapsamında insanın yaşam hakkının korunması adına çok yoğun nüfuslu alanlar haline gelmesi planlanmış olan yerde nükleer atık kullanıma dair şikâyetler dile getirilerek, çevresel konular ile bağlantılı yaşam hakkının korunmasına atıfta bulunulmuştur.¹⁰⁸

BM İnsan Hakları Komitesi Dahanayake ve diğerleri Sri Lanka'ya karşı (1331/2004) (Karar 25 Temmuz 2006) kararında da benzer atıflara yer vermiştir. Başvuruda bulunan taraf, kendi topraklarından geçen yol inşaatıyla ilişkili olarak BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin bir çok maddesinin ihlali iddiasında bulunmuştur. Başvurucu'nun iddialarından biri de, sözkonusu yol inşaatının kendisinin yaşam hakkını ihlal ettiği yönündedir. Başvurucu yaşam hakkı ihlalinin, başvuru konusu proje nedeniyle sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ihlal edilmiş olmasına dayandırmıştır. Komite, bu ihlal bakımından, başvurunun, başvurusunda, sağlıklı bir çevreden mahrum bırakıldıkları için yaşam haklarının ihlali nedeni ile mağdur olduklarına dair iddialarının doğruluğunu ispat etmekte başarısız olduklarına kanaat getirmiştir (paragraf 6.4). Komite'nin, bu kararının, gelecekte bu tür bir iddianın Komite'nin önüne gelmesine ve başvuruda bulunan tarafın başvurusunun kabul edilme olasılığını ortadan kaldırmadığını ifade ederek, gelecekte çevresel konular ile bağlantılı yaşam hakkı ihlali başvurularına açık kapı bıraktığı görülmektedir.¹⁰⁹

b) Sağlık Hakkı

Uluslararası alanda, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12. Maddesi¹¹⁰ kapsamlı sağlık hakkı çerçevesini düzenlemiştir. Buna göre; taraf devletler, fiziksel ve zihinsel sağlığın ulaşılabilir en yüksek standardına herkesin hakkı olduğunu tanımakla birlikte, taraf devletlerce, hakkın tam olarak gerçekleşmesi

¹⁰⁸ E.H.P. v. Canada , Communication No. 67/1980, U.N. Doc. CCPR/C/OP/1 at 20 (1984), paragraf 8

¹⁰⁹ UN Doc. CCPR/C/87/D/1331/2004, Communication No: 1331/2004.

¹¹⁰ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights,
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

yönünde atılacak adımlar, “*çevresel ve endüstriyel gelişiminin sağlıklı bir biçimde gelişimini de içerir.*” şeklinde ifade edilmiştir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi yayınlamış olduğu 14 numaralı Genel Yorum belgesinde hakkın içeriğini geliştirilmiştir.¹¹¹ Yorum’un 11. Paragrafı kapsamında, Komite hakkın geniş bir tanımına yer vermekte ve sağlık hakkının, cinsel ve üreme sağlığı dahil, sağlıkla ilgili eğitim ve bilgiye erişim, sağlıklı iş ve çevre koşulları, beslenme ve barınma, güvenli gıdaya erişim, içilebilir su ve gıda güvenliği gibi, sağlığın temel belirleyicileri de hakkın kapsamı içinde düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra, nüfusun, sağlıkla ilgili karar verme süreçlerine bölgesel, ulusal ve uluslararası alanda katılımlarının sağlanması da bu belgede ifade edilmiştir.

Genel Yorum'un 15. Paragrafı kapsamında ise, çevresel standartların tüm yönlerini geliştiren devletlerin yükümlülükleri konusunda şu ifadeler yer alır:

“Çevresel ve endüstriyel standartların tüm yönleriyle gelişimi” (madde 12.2 (b)), iş kazaları ve hastalıklara ilişkin önleyici önlemleri içerir; temel besin güvenliği ve içilebilir ve güvenli suyun uygun arzını sağlamak adına gereklilikleri temin eder; ve radyasyon ve zararlı kimyasallar ile doğrudan ve dolaylı olarak insan sağlığına etki eden diğer zararlı çevresel koşullar gibi zararlı maddelerin nüfus üzerine etkisinin azaltılması ve önlenmesini sağlar.”

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi de sağlık konusunda ulaşılabilir en yüksek seviyeye erişim hakkını önemine vurgu yapmakta ve özellikle temiz içme suyu ve uygun besleyici gıdanın güvence altına alınması, hastalıklarla ve kötü beslenme ile mücadele adına uygun önlemleri almada Taraf devletleri yükümlü tutar ve çevresel kirliliğin tehlikelerini ve risklerine işaret etmektedir.¹¹²

Bölgesel düzeyde, Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi Madde 11 kapsamında sağlık hakkını güvence altına almaktadır. Buna göre, sağlığın korunması hakkının

¹¹¹ CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), Adopted at the Twenty-second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4)

¹¹² Convention on the Rights of Child, Madde 24(2)(c), <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

etkin uygulamasını sağlamak için, Taraflar ya doğrudan ya da kamu veya özel yapılar ile işbirliği içinde gerekli uygun önlemleri alır. Gerekli önlemler arasında, hastalığın sebeplerini olabildiğince azaltmak, yok etmek, sağlığın teşvik edilmesi için danışmanlık ve eğitim programlarının desteklenmesi, salgın hastalıkları, bölgeye özgü hastalıkları ve kazaları mümkün olduğunca önlemek yer almaktadır.

Marangopoulos İnsan Hakları Kuruluşu'nun (MFHR) Yunanistan' a (Şikâyet No. 30/2005)¹¹³ karşı başvurusunda, Avrupa Sosyal Haklar Komitesi Sözleşme'nin taraf devletleri ve diğer uluslararası kuruluşlarının bu dönemde kurduğu sağlığın korunması ve sağlıklı çevre arasında kurduğu “artan ilişki”yi tanımıştır. Sözleşme'nin 11. Maddesi ile güvence altına alınan sağlığın korunması hakkının, sağlıklı çevre hakkını da içerdiği kanaatine varılmıştır.¹¹⁴ Madde 11 kapsamında alınması gerekli önlemler “mevcut bilgi” ışığında kirlilik gibi çevresel tehditlerden kaynaklanan hastalıkların sebeplerini ortadan kaldırmak üzere alınmalıdır.¹¹⁵

MFHR'nin Yunanistan'a karşı başvurusunda alınan karar kapsamında, Taraf devletlerin aşağıda sıralanan yükümlülükleri yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir:

1. yeteri derecede kapsamlı çevresel yasaların ve düzenlemelerin geliştirilmesi ve düzenli olarak güncellenmesi;
2. ekipmanların değiştirilmesi, kirliliğin yaygınlaşmasına ilişkin eşik değerlerin tanımlanması ve hava kalitesinin ölçülmesi gibi adımların yerel düzeyde hava kirliliğini engellemek adına atılması ve küresel düzeyde de kirliliğin azaltılmasına katkıda bulunulması;
3. çevresel standartların ve kuralların doğru şekilde uygulandığından uygun denetim ekipmanları ile emin olunması;
4. hem genel hem de yerel çevresel problemlerle ilgili halkın bilgilendirilmesi ve eğitilmesi;

¹¹³Council of Europe, European Social Charter, Karara <http://www.coe.int/T/DGHL/Monitoring/SocialCharter/>. adresinden ulaşılabilir.

¹¹⁴Paragraf 195

¹¹⁵Paragraf 202

5. belirli grupların epidemiyolojik olarak sağlık risklerinin izlenmesi.¹¹⁶

Komite davanın konusu olan, ilgili bölgede linyit madenciliğine devam edilmesi ve elektrik sağlanması için kullanılmasında, Yunanistan'ın enerji bağımsızlığı, makul maliyetlerde elektrik üretimi ve devletin ekonomik gelişimine ilişkin yasal hedeflerini takip ettiğini belirtmiştir. Ancak yine de Komite Yunanistan'ın madde 11(1), (2) ve (3) kapsamında yükümlülüklerini yerine getirmedeği kararına varmış ve 'makul denge' atfında bulunmuştur.

Komite şikayette bulunan tarafın talebini kısmen kabul etmiştir. Yunanistan devleti etkisini azaltmak için gerekli tüm adımları atmadan ve çevresel etkiyi yeterli ölçüde göz önüne almadan linyitle çalışan santrallerin ve linyit madenlerinin faaliyetlerine izin vererek Sözleşme'nin sağlık hakkını güvence altına alan maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal etmiştir. Kronik obstrüktif akciğer hastalığı, bronşit ve burun iltihaplanması gibi solunum hastalıklarının anormal şekilde yaygın olmasına sebep olan hava kirliliğine temel olarak yerel nüfusun maruz kalmasından ötürü olumsuz sağlık etkileri ortaya çıkmaktadır.¹¹⁷

c) Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması

AİHM nezdinde çevre kirliliği ve onun sağlık üzerine etkileri sıklıkla Madde 8 kapsamında ele alınmıştır . Buna göre; herkes, kendi özel hayatına ve aile hayatına, evine ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanımına bir kamu yetkilisi tarafından, kanunla veya ulusal güvenlikte demokratik toplum çıkarlar, kamu güvenliği veya ülkenin ekonomik refahı, suç veya düzensizliğin önlenmesi, sağlık ve ahlakın korunması ve diğerlerinin haklarının ve özgürlüklerinin korunması için gerekli durumlar haricinde müdahalede bulunulamaz.

Lopez Ostra, İspanya' ya karşı¹¹⁸ (1994) olan ilk davada, AİHM, başvuru sahibinin şikâyetini ciddi kirliliğe maruz kalan evi nedeniyle haklarının Madde 8 kapsamında ihlal edildiğine kanaat getirmiştir. Bir atık işleme tesisi devlet desteği ile

¹¹⁶Paragraf 203.

¹¹⁷ A.g.e.

¹¹⁸ European Court of Human Rights, Başvuru Numarası: 16798/90, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["lopez"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-57905"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

başvuru sahibinin evinin on iki metre yakınına inşa edilmiştir ve evi gaz dumanı, zararlı kokular ve başvuru sahibi ve ailesinin sağlığını yıllar boyunca etkileyecek kirliliğe tabi olmuştur. Sonunda, başvuru sahibi sağlığı üzerine olumsuz etkileri sebebiyle yerel yetkililerce başka bir yere taşınmıştır.

Çevre kirliliği bağlamında Madde 8'e ilişkin, Mahkeme şu hususlara değinmiştir:

“ciddi çevre kirliliği bireylerin refahını etkileyebilir ve özel hayatlarına ve aile hayatını olumsuz etkilemek yoluyla evlerini kullanmalarını ancak sağlıklarını ciddi olarak etkilemeden engelleyebilir.”

Mahkeme Madde 8 (1) kapsamında başvuru sahibinin haklarını güvence altına alacak makul ve uygun önlemleri alacak devletin pozitif yükümlülükleri açısından Madde 8 değerlendirme konusu yapılmıştır. Devletin belli bir oranda takdir yetkisi vardır ancak ilgi her iki durumda da birey ile bir bütün olarak toplumsal fayda gibi rakip çıkarlar arasında ‘adil denge’ kurulmalıdır.

Madde 8 kapsamında başvuru sahibinin haklarının ihlal edildiğinin tespitinde, Mahkeme'nin kanaatine göre bu durumda devlet şehrin ekonomik refahı – atık arındırma tesisi- ile başvuru sahibinin evine, özel ve aile hayatına ilişkin haklarının etkin kullanımı arasında rekabet halinde olan çıkarların adil dengesini sağlamada başarısız olmuştur.

Fadayeva Rusya¹¹⁹,ya karşı olan davada, başvuru sahibi çelik tesisinin evine yakın bir mesafede olduğunu ve sağlığını, refahını tehlikeye attığını ve AİHS Madde 8'in ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Mahkeme ulusal kanunlara göre izin verilen maksimum kirlilik seviyesini aşan ciddi kirliliğe uzun süreli mazur kalan başvuru sahibinin sağlığına zarar verebileceğini ve hatta eğer kirlilik sayılabilir herhangi bir zarara sebep olmasa dahi ‘görünmez olarak’ başvuru sahibinin birçok hastalığa karşı daha duyarlı olmasına yol açabileceğine karar vermiştir. Devlet yoğun olarak nüfusu olan bir şehrin ortasında kirlilik yayan bir işletmenin faaliyet göstermesine izin vermiştir. Topluluğun çıkarlarını başvuru sahibinin çıkarı ile dengelemenin

¹¹⁹European Court of Human Rights, Başvuru Numarası: 55723/00, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-69315"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

gerekliliği düşünülüğünde, Mahkeme muhatap devletin Madde 8 kapsamında yükümlölüklerini yerine getirmede başarısız olduğu kanaatine varmıştır. Hiçbir yerde devletin kirlilikten etkilenen yerel nüfusun çıkarlarını göz önüne aldığını gösteren tasarlanmış veya uygulanmış etkin tedbirler bulunamamıştır. Oysa, devletin endüstriyel kirliliğin kabul edilebilir seviyelere çekilmesini sağlayabileceğine kararda işaret edilmiştir.¹²⁰

Taşkın, Türkiye'ye karşı davasında¹²¹, AİHM başvuru sahiplerinin şikâyetlerinin değerlendirmesinde bir altın madeni için verilen çalışma izninin ve buna ilişkin karar verme sürecinin AİHS'in 2. ve 8. maddelerini ihlal ettiğine karar vermiştir. Başvuru sahipleri altın madeninin faaliyetinin sonucunda çevresel hasarların zararlı etkilerine maruz kalacakları iddiasını yerinde görmüş ve altın madeni nedeni ile sözkonusu olan risklerin kendi yaşam haklarına ve özel hayatın korunması hakkına saygı noktasında ihlal riski taşıdığına karar vermiştir.

Madde 8'in ihlali tespitinde, Mahkemenin vurguladığı nokta çevresel konuları etkileyen bir devlet kararı olduğu durumlarda, Mahkemenin inceleyeceği araştırma konusu olan iki nokta vardır. İlkinde, Mahkeme kararın Madde 8 ile uygunluğunu sağlayan temel koşulları değerlendirebilir. İkincisinde, bireylerin haklarına gereken önemin verildiğini gösteren karar verme süreci incelenebilir.¹²² Madde 8 kapsamında yer alan usuli yükümlölüklere göre, Mahkeme şu şekilde karar vermiştir:

“Bir devletin çevresel ve ekonomik bir politikanın komplike olan konularını belirlemesi gerektiği yerde, karar verme süreci öncelikle söz konusu çeşitli çatışan çıkarların arasında adil bir denge kararlaştırmak adına onları sağlamak ve bireylerin haklarını ihlal ve çevreye zarar verebilen bu faaliyetlerin etkilerini önceden tahmin etme ve değerlendirmeye olanak sağlayan uygun soruşturma ve çalışmalar dahil edilmelidir. Bu tür çalışmaların sonuçlarına kamu erişiminin önemi ve maruz kaldıkları tehlikeleri değerlendirmek adına kamu üyelerine bilgi sağlama noktasında erişim sorgulamanın ötesindedir. Son olarak, ilgili bireyler karar verme sürecinde kendi çıkarlarına ve kendi yorumlarına yeterince ağırlık verilmediğini

¹²⁰ Paragraf 134.

¹²¹ European Court of Human Rights, Başvuru Numarası: 46117/99, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-67401"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹²² A.g.e, paragraf 115.

düşündükleri herhangi bir karar, faaliyet ya da ihmal karşısında mahkemelere başvurabilmelidirler.”

Guerra İtalya’ ya karşı davasında¹²³ Mahkemenin daha önceki kararları temelinde kurduğu hüküm, kimya fabrikası yakınında meydana gelen bir ‘özellikle tehlikeye açık’ olan bir şehirde yaşadıklarından ötürü yerel halkın, mevcut risklere karşı uyarılmasında başarısız olarak değerlendirdiği ve devletin Madde 8’i ihlal ettiğini tespit etmiştir.¹²⁴

Altın madenciliği sebebiyle ortaya çıkan kirliliğin başvuru sahipleri üzerine olumsuz etkisi ile ilişkili Madde 8 ihlali tespitinde, Mahkeme Tatar Romanya’ya karşı davasında¹²⁵ madencilik faaliyetleri için devlet düzenlemesinde önlem alma ilkesinin rehberliğinde hareket edilmesine kanaat getirilmiştir; örneğin endüstriyel faaliyet hakkında bilimsel belirsizlik etkin düzenlemelerin belirlenmesinde başarısız olunmasının bir gerekçesi değildir şeklinde karar vermiştir.

d) Uygun bir yaşam standardı hakkı

Bireylerin yaşadıkları veya geçim kaynaklarının olduğu yerlerde herhangi bir çevresel tehdit çok yönlü hak ihlallerine neden olabilir. Bu çevresel tehditler bakımından, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Siyasal ve Medeni Haklar Sözleşmesi’nin 11. Maddesi kapsamında belirtildiği gibi, uygun yiyecek, giyinme ve barınma ve yaşam koşullarının standardı gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Sözleşme’nin çeşitli madde düzenlemelerine ilişkin Genel Yorum yayınlamış ve kapsadığı hakların içeriğini açıklanmıştır.¹²⁶

Genel Yorum kapsamında, Sözleşme’nin 11 ve 12. Maddeleri’nde zımnen su hakkına atıfta bulunulmakta ve 15. Genel Yorum kapsamında hakkın içeriği belirlenmektedir. Bu düzenlemenin 8. Paragrafına göre;

¹²³European Court of Human Rights, Başvuru numarası: 116/1996/735/932, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Guerra"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-58135"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹²⁴A.g.e, Paragraf 115.

¹²⁵European Court of Human Rights, Başvuru numarası: 67021/01, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-90909"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹²⁶C-ESCR tarafından yayınlanan Genel Yorumlar için <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIndex.aspx>

“Madde 12 kapsamında sağlık hakkının bir yönü olarak, çevresel hijyen güvenli olmayan ve zehirli su koşullarından sağlığa gelecek tehditlerden korunmak adına ayırım gözetmeyen bir temelde gerekli adımların atılmasını kapsar. Örneğin, Taraf devletler ulusal su kaynaklarının zararlı maddederce kirletilmesinin önlenmesini sağlamalıdır.”

Ayrıca Sözleşmesel yükümlölükler bakımından, Genel Yorum’da *“kanunsuz olarak, örneğin devlete ait tesislerden elde edilen atık veya silahların kullanımı ya da test edilmesi yoluyla suların azaltılması veya kirletilmesinden”* kaçınarak¹²⁷ su hakkına saygı göstermesi noktasında devletlerin yükümlölüklerine vurgu yapar.¹²⁸ Devletin, üçüncü kişilerin su kaynaklarını kirletmesini önlemek için gerekli ve yasal adımları atması gerekmektedir olduğu vurgulanmıştır.

e) Katılımcı ve Usul Hakları

1992 Rio Deklarasyonu’nun 10. Prensibine dayanılarak, toplumun katılımı konusunda politika oluşturma’nın uluslararası mutabakat seviyesinde kabul edildiği ifade edilmektedir. Bu prensibe göre; *“çevre sorunları en iyi, ilgili vatandaşları etkin düzeyde katılımı ile çözülmektedir. Ulusal seviyede, her bireyin çevreyi ilgilendiren konularda, tehlikeli madde ve faaliyetler hakkında bilgi ve karar alma süreçlerine katılım hakkını da içeren bilgiye etkin erişimi sağlanmalıdır. Devletler bilgiye erişimi geniş çapta elverişli kılarak toplum farkındalığını arttırmak ve teşvik etmek durumundadır. İyileştirme ve telafiyi içeren yasal ve idari yollara etkili erişim sağlanmalıdır.”*¹²⁹

1998’de, BM Avrupa Ekonomi Komisyonu (UNECE) Bilgiye Erişim, Karar Almada Toplum İştiraki ve Çevre Konularında Adalet Erişim Kongresi (Aarhus Kongresi) ile birlikte Rio Deklarasyonu’nda açıklanan prensipleri benimsenmiş, toplumun katılımı kavramını geliştirmiş, bilgi edinme hakkı ve çevre konularında adalet erişim konuları da kapsama dahil edilmiştir. Aarhus Kongresinin uygulama

¹²⁷ paragraf 21

¹²⁸ paragraf 23

¹²⁹ UNEP Implementing Principle 10 of the Rio Declaration, <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/unep-implementing-principle-10-rio-declaration>

alanı geniştir, çünkü UNECE'nin coğrafi kapsamı Avrupa kıtasıyla sınırlı değildir. Aarhus Kongresi ve diğer anlaşmalar Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok sayıda Asya devletini de Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada (bu devletler tarafından onaylanmamıştır) gibi resmi olmayan bir şekilde kabul etmiştir. Türkiye Aarhus Sözleşmesi'ne taraf olmamıştır.¹³⁰

Uluslararası çevre hukukundaki katılımcı ve usul hakları kavramı üç bölüme ayrılmaktadır: bilgi edinme hakkı, katılım hakkı ve adalete erişim hakkı.

Aarhus Sözleşmesi her türlü çevre bilgisinin, talep edildiğinde, bilgiye erişimin halka açık olması gerektiğini düzenler, bilginin erişilebilirliğinin çok sınırlı olarak kısıtlanması söz konusu olabilmektedir.

Çevresel konularda düzenlemiş anlaşma ve politika metinlerinde de, katılım hakkı önemli derecede desteklenmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) ve 1992 Rio Deklarasyonu halkın katılımını daha genel ifadelerle sağlamıştır. Gündem 21'in Bölüm 8 ve Bölüm 23'ünde de karar alma sürecinde etkilenen insanların katılımını kolaylaştırmak temel amaçlar olarak ifade edilmiştir.

Aarhus Sözleşmesi halkın katılımının sağlanması için farklı katılım usullerini düzenleyen en gelişmiş çevre anlaşmasıdır. Örneğin, karar alımın en erken safhalarında halkın bilgilendirilmesi gerekliliğini düzenlenmiştir. Çevre hukukundaki katılım hakkına paralel olarak, farklı insan hakları bakımından, alenen açıkça atıf yapılmasa da, danışılan çevresel konularda halkın katılımının farklı hak kategorileri ile bağlantısının, mevcut koşulların bütüncül olarak değerlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmesi kritiktir. Karar süreçlerine katılım hakkı, AİHM tarafından özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı olarak değerlendirilmektedir.

Bilgiye erişim hakkı ve halkın katılımı hakkından farklı olarak, küresel anlaşmalar, çevre konuları hakkında adalete erişim, spesifik olarak çok taraflı uluslararası anlaşmalardan ziyade insan hakları sistemlerinde bulunmaktadır. 1948

¹³⁰ Ahmet M. Güneş, "Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 17-18, Sayı: 26-27-28-29, 2012-2013, s.27-28.

BM İnsan Hakları Beyannamesi ve 1966 Uluslararası Siyasi ve Medeni Haklar Kongresi (ICCPR) ile birlikte bölgesel insan hakları anlaşmaları çevresel konular hakkında da adalete erişim hakkını düzenlemiştir.

BM İş ve İnsan Hakları Kılavuz Prensipleri ve Ekonomik ve Kültürel Gelişim Organizasyonu'nun (OECD) 'Uluslararası Şirketler Kılavuzu' da etkili mekanizmalara erişim hakkını güvence altına alır ve halkın katılımının, insan hakları ve çevresel etkileri içeren bilginin önemini pekiştirmektedir. OECD Kılavuzu'nun altıncı bölümü OECD şirketlerinin doğaya karşı yükümlülüklerini ayrıntılı olarak anlatan bir rehber sunmaktadır.¹³¹

Türkiye'de içtihatlarla baktığımızda, Anayasa Mahkemesi nezdinde görüşülen çevre bağlantılı davalarda da, çevresel konuların, daha çok, mülkiyet, konut, özel hayatın gizliliği ve adalete erişim (adil yargılama) haklarına ilişkin olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³² Anayasa Mahkemesi'ne çevre konulu yapılan ve sonuçlandırılan az sayıda bireysel başvuru mevcuttur. Sonuçlandırılan başvurularda, özellikle kişilerin güvence altına alınan temel insan hakları ile çevresel ihlal bağlantısı genel olarak, usul, katılımcılık ve mahkemeye erişim hakkı çerçevesinde değerlendirme konusu yapılmış, çevresel ihlal teşkil eden projelerin hedeflediği amaç ile ihlal iddiasına ilişkin makul dengenin kurulmasında, devletin kişilerin usul ve katılımcılığa ilişkin haklarını ihlal edip etmediği kriteri üzerinden değerlendirmeye tabii tutmuştur.

Anayasa Mahkemesi'nin 2014/14359 Numaralı Başvurusu kapsamında, Başvuru, hidroelektrik santrali projesiyle ilgili idarece verilen çevresel etki değerlendirmesi olumlu kararının iptali istemiyle açılan davanın süre yönünden reddedilmesi nedeniyle mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkindir. Mahkeme, başvuru köylülerin adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini tespit etmiştir. Bu karar sayesinde zamanında aleyhine dava açılmayan ÇED raporlarına karşı *"...başvurucuların dava açma süresinin başvuru sahiplerinin henüz dava hakkının doğduğundan haberdar olmadığı ve somut koşullar çerçevesinde haberdar olduğunun kabulünü haklı kılan nedenlerin bulunmadığı bir dönemde işletilmeye*

¹³¹ Guiding Principles on Business and Human Rights, Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2011, s. 20, https://www.ohchr.org/documents/publications/GuidingprinciplesBusinesshr_eN.pdf

¹³² T.C. Anayasa Mahkemesi web sitesi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/>

başlaması, mahkemeye erişim hakkına yapılan müdahaleyi ölçüsüz kılmaktadır." iddiası koşulların varlığı halinde geçerli hale gelecektir.¹³³

Anayasa Mahkemesi'nin 2013/6714 Numaralı Başvuru konutun bulunduğu sokaktan yüksek gerilimli iletim hattı geçirilmesinin çevresel etki değerlendirmesi olumlu kararı ile uygun bulunması işleminin iptal edilmesi talebiyle açılan dava ile söz konusu iletim hattının kaldırılması talebiyle açılan davaların reddedilmesi nedeniyle maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkının, yargılamaların makul sürede sonuçlanmaması nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarına ilişkindir. Mahkeme, kişinin adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir zira mahkeme süreçlerinden biri altı yıldan fazla sürmüştür.¹³⁴

Anayasa Mahkemesi'nin 2013/5974 Numaralı Başvuru hidroelektrik santrali (HES) projesiyle ilgili idarece verilen "Çevresel Etki Değerlendirilmesi (ÇED) gerekli değildir" kararının iptali istemiyle açılan davanın süre yönünden reddedilmesi nedeniyle mahkemeye erişim hakkının projenin, yörede ikamet edenlerin yaşamlarında meydana getireceği olumsuz etki nedeniyle kişinin maddi ve manevi varlığının korunması hakkının ihlal edildiği iddialarına ilişkindir. Anayasa Mahkemesi, dava açma süresine ilişkin, kişilerin ikametgahı ile ilgili özgün koşullarının değerlendirilmesine göre bir karar verilmesi gerektiği, aksi takdirde, mahkemeye erişim hakkının ihlal edilmiş kabul edileceğine karar vermiştir.¹³⁵

¹³³ T.C. Anayasa Mahkemesi web sitesi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/>

¹³⁴ T.C. Anayasa Mahkemesi web sitesi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/>

¹³⁵ T.C. Anayasa Mahkemesi web sitesi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/>

B. ÇEVRE HUKUKUNA HAKİM EVRENSEL İLKELER

Bu başlık altında, çevrenin korunmasında ve çevresel zararların önlenmesinde hukuki değerlendirmelerin ve belirli hukuk politikalarının dayanağı olan, çevre hukukuna hakim ilkeler açıklanmaktadır. Hukuksal ilkeler, bir konu hakkında hukuk politikalarının, kanunların, yargılama usullerinin ve uygulamanın nasıl olması gerektiğine ışık tutmaktadır. Tez çalışmasında da açıklandığı üzere, birçok uluslararası metinde, çevre koruma politikalarına yön vermesi beklenen evrensel ilkeler yer bulmuş, bu ilkeler zaman içinde gelişim göstermiştir.

Hakim ilkelerin hukuki etkisinin tanınması bakımından¹³⁶ ilkelerin belirlenmesinden sonra bir sonraki soru bir yasal yükümlülüğün yasal bir ilke veya yasal bir kural olarak nitelendirilmesinden kaynaklanan sonuçlar nelerdir? olmaktadır. Bu sorunun cevabını ararken literatürde çeşitli vakaların nasıl çözümlendiğine referanslar verilmektedir, 1903'te ki Gentini davasında, ilkelerin yasal etkisi ve kurallarla olan ilişkileri hakkında bir rehberlik sağlayabilecek şu ayırım benimsenmiştir:

“Bir kural ... esasen pratiktir ve dahası, bağlayıcıdır ... Hükümet kuralları olduğu için sanat kuralları vardır; ilke eylemimizi yönlendiren genel bir gerçeği ifade ederken, çeşitli eylemlerimiz için teorik bir temel oluşturur, bunun gerçekliğe uygulanması belli bir sonuç doğurur.”¹³⁷

Amerika menşeli, genetiği değiştirilmiş organizmalar ve biyoteknoloji alanında yatırım ve faaliyetleri ile dünyadaki tüm tarım sistemlerini olumsuz yönde etkilediği savunulan çok uluslu şirketlerden Monsanto şirketinin faaliyetlerinin hukuksal sorumluluğuna ilişkin hazırlanan bir mütalaada alıntılandığı üzere, Ronald Dworkin, olumlu hukuk kurallarının, ilkelerin pratik formülasyonu olduğu, ve ilkenin sınırsız olarak değişen koşullara uyarlanması bakımından da amacının adaleti sağlamak olduğunu ifade ettiğini ifade etmektedir.¹³⁸

¹³⁶Gwynn Maccarrick, Amicus Curiae to the International Monsanto Tribunal on the question of Ecocide: http://www.monsanto-tribunal.org/upload/asset_cache/444766806.pdf?rnd=4jznU7

¹³⁷ A.g.e.

¹³⁸ A.g.e.

Bugüne kadar ortaya çıkan uluslararası anlaşmalar ve anayasalar da aralarında sürdürülebilir kalkınma, işbirliği, katılım, ihtiyatlılık gibi bir dizi açık ve örtük çevre hukuku ilkesi getirmektedir. Bu ilkelerin tümü, çevreyi ilgilendiren durumlarda kanun koyucu organlar, devlet kurumları ve hakimler tarafından uygulanmalıdır. Bu ilkelerin hukuk dünyasında kılavuzlar oluşturmakta ve bu kurumların ve acentelerin performanslarına sınır koymaktadır. Örneğin, Brezilya'daki mahkemeler, tam bir çevre koruma arayışı içinde, onları zorlayan ve yeterince yorumlayan ilgili bir anayasaya sahiptir ve son yıllarda, doğanın bir değer olarak ele alınması ve bağımsız bir şekilde ekolojik yaklaşım ile yorumlanması, Brezilya yüksek mahkemesi tarafından içtihadi olarak kabul edilen birtakım çevresel ilkelerin olaylara uygulanması sonucu sözkonusu olmuştur.¹³⁹

Çevre hukukunda, özellikle, sürdürülebilir kalkınma, ihtiyatlılık, önleme ve tazmin edici yaptırım gibi çevre ihlaline ve/veya çevre kirliliğinin önlenmesine ilişkin çeşitli kavramsallaştırmalar tarihsel süreçte gelişim göstermiştir. Bu ilkelerin varlığı, uygulamaları, bir hukuk sisteminde çevre hakkının korunmasının, çevrenin kirlenmesinin önlenmesine ilişkin hukuk politikasının ne kadar dayanıklı olduğu konusunda bize bir fikir vermektedir.

Çevre hukukuna hakim ilkeler evrensel ölçekte aşağıdaki şekilde listelenmektedir:

1. Zarar vermeme ilkesi,
2. Önleyici eylem ilkesi; Devletlerin kendi yargı çevreleri dışında yer alan bölgeleri zarara uğratmama yükümlülüğü,
3. İhtiyatlılık ilkesi,
4. Kirlenen öder ilkesi,
5. Etki araştırması ilkesi; Bir projenin *büyük ihtimalle* önemli çevresel etkileri olacağı ihtimalinde etki araştırması yapılmasıdır.

Bu temel ilkeler, diğer kurallar veya ilkeler arasında yaşanması muhtemel sorunları çözmek için takdir yetkisinin kullanılması ve bu yetkinin sınırı, veya çözüm için yol gösterme gibi gerekli ölçütleri belirlemektedir.

¹³⁹ Leite, Venancio, **ag.e.**,

1. Sınıraşan Zarar Verme Yasağı (“Zarar vermeme ilkesi”)

Bu ilke, “hiçbir devlet kendi bölgesini başka bölgelere veya bölgedekilere salınan kirletici maddeler yoluyla zarar verecek şekilde kullanamaz ve kullanılmasına izin veremez” öğretisine dayanan temel bir örfi uluslararası hukuk kuralıdır. Bu kural bazen “sic utere tuo, ut alienum non laedas” (kendi mülkiyetini başkasına zarar verecek şekilde kullanmama) veya “iyi komşu ilkesi” olarak anılmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı bu ilkenin örfi uluslararası hukukun bir kısmını oluşturduğunu onaylamaktadır:

“Devletlerin kendi yargı bölgelerinde ve kontrol ettiği yerlerde yaşanan eylemlerinin diğer Devletlere veya kendi hakimiyetleri altında olmayan bölgelere ait çevrelere saygılı olması gerekliliğinin varlığı, artık uluslararası çevre hukukunun merkez noktası olmuştur.”¹⁴⁰

Bu ilkenin çevre hukuku kapsamında ifade edilmesi çok kere atıfta bulunulan *Trail Smelter Davası* (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada’ya karşı) içerisinde belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu uyuşmazlık çözümünde, Kanada, kurşun ve çinko izabe tesisinden havaya karışan sülfür dioksit yüzünden ABD’nin uğradığı zararı tazmin etmeye mahkum edilmiştir;

“Uluslararası hukukun ilkeleri ışığında... durum ciddi sonuçlar doğurabilecek ise ve hasar açık ve ikna edici delillerle sabit ise, hiçbir Devlet kendi arazisini havaya salınan tehlikeli maddeler sebebiyle başka Devletlerin bölgelerine ve bölgelerinin içindekilere veya bu bölgelerin içindeki insanlara veya onların mülkiyetine hasar verecek şekilde kullanamaz veya kullanılmasına izin veremez.”¹⁴¹

Bu ilkenin çevre hukuku kapsamında ifade edilmesi 1972 Stockholm Beyannamesi İlke 21’de tekrarlanmıştır;

¹⁴⁰ UN, International Law Commission Text, Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries, 2001, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf

¹⁴¹ Trail Smelter Case, 16 Nisan 1938, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf

“Devletler... kendi doğal kaynaklarından faydalanmak konusunda münhasır yetkilidir... ve aynı zamanda kendi yargı bölgelerinde veya kontrol ettikleri bölgelerde yaşanan eylemlerin diğer Devletlere veya kendi ulusal yargı bölgelerinin dışında bulunan yerlere çevresel zarar vermediklerinden emin olmak zorundalardır.”

Bu ve önleyici eylem ilkesinden çıkarılabilen iki unsur devletlerin uygulamaları, yargı kararları, Milletlerarası Çevre Anlaşmaları ve Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun çalışmaları tarafından da desteklenmektedir. Bu iki unsur, örfi uluslararası hukuk kuralı, veya bazı durumlarda ise hukukun genel ilkeleri olarak değerlendirilmektedir;

1. Devletlerin kendi yargı bölgelerinde veya kontrol ettikleri alanlarda sınır ötesi kirliliği ve çevresel zararları *önleme, azaltma ve kontrol etme* görevi vardır; ve
2. Devletlerin beraber çalışarak sınırötesi çevresel riskleri ve acil durumları, bildirme, danışma, pazarlık yapma ve uygun olduğu müddetçe, çevresel etki değerlendirmesi yaparak hafifletme görevi vardır.

2. Devletlerin Kendi Yargı Çevreleri Dışında Yer Alan Bölgeleri Zarara Uğratmama Yükümlülüğü (“Önleyici Eylem İlkesi”)

Önleyicilik ilkesi hem sınır ötesi verilebilecek zararları hem de yargı çevresi dışında yer alan bölgeleri kapsamaktadır. Zarar vermeme ilkesini de tekrar teyit ederken, önleme ilkesi Devletlerin yargı çevreleri dışında bir bölgeye zarar vermeme sorumluluğunu tasdik etmektedir. Uluslararası Adalet Divanı, bu ilkenin artık örfi olarak değerlendirilmesini gerektiğini *Gabčíkovo–Nagymaros*¹⁴² davasında şu şekilde açıklamıştır;

“Çevresel koruma konusunda, çevreye verilen zararın genellikle geri alınamaz karakterde olması ve bu tip hasarların onarılmasına dair sistemlerin kendiliğinden kısıtlı olması sebebiyle bu konularda uyanıklık ve önleyicilik gereklidir.”

¹⁴² Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment of 25 September 1997, paragraf 140., <https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>

Divan, Pulp Mills davasında aşağıdaki görüşü savunmuştur;

“Önleyicilik ilkesi, bir örfi kural olarak, bir Devletin bölgesinde icra etmesi gereken özen ilkesinden kaynaklanmaktadır. Her Devlet, kendi bölgesinin diğer Devletlerin haklarını ihlal etmek amacıyla bilerek kullanılmasını engellemelidir.”¹⁴³

Bu sebepten dolayı bir Devlet kendi bölgesi, veya yargı çevresinde yer alan tüm bölgeleri, içerisinde gerçekleşen ve başka bir Devlete çevre konusunda ciddi hasar veren aktiviteleri elindeki her imkanı kullanarak engellemekle yükümlüdür.

Mahkeme bunun:

- i) Çevrenin korunması için gereken önlemlerin yürürlüğe girmesi ve uygulanması amacıyla icrai ve, daha net olmak gerekirse, iş birliği görevi yüklenmesi; ve
- ii) Teklif edilen eylemin sınır ötesi boyutta bir etkisinin olması riski olduğu durumlarda bir çevresel etki değerlendirmesinin icra edilmesi görevi yüklenmesi ile mümkün olduğunu savunmuştur.

3. Kirleten Öder İlkesi

Bu ilke ilk olarak 1970’lerde OECD tarafından ortaya atılmış, ve ardından çeşitli uluslararası hukuk mekanizmalarda kendine yer bulmuştur. Hukuki mekanizmalarda içerik ve tarif için kullanılan kelimeler yeknesak olmasa da, özetle, kirlilik ile ilişkili bütün masraflar - kirlilik kanunlarına uymak için harcanan masraflar da dahil olmak üzere toplum tarafından mahsup edilmesinden ziyade kirleten kurum tarafından içselleştirilmelidir.

Kirleten öder ilkesi, ekonomik olarak değerlendirmek gerekirse, genellikle kirleticiler tarafından, faaliyetlerin maliyetlerinde hesaba katılmayan sosyal zararın,

¹⁴³ Pulp Mills, paragraf 101, 185, 204, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf>

dışsal maliyetlerin, kirletenlere yansıtılarak, olabildiğince kirliliği önlemeyi hedeflemektedir. Yani, kirletici faaliyetlerde bulunan şirketlerin, kişilerin içsel maliyetlerinden hesaplamadıkları dışsal maliyetleri üstlenmesi anlamına gelir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü OECD ilk defa, bu ilkeyi, kirletenin, kamu otoritelerinin, çevrenin kabul edilebilirliğini sağlamak için, kirliliği önleme ve kontrol etme maksadıyla oluşturduğu maliyetlere katlanması olarak tanımlamıştır.¹⁴⁴

Türkiye hukuku bakımından, 2872 Sayılı Çevre Kanunu, Türkiye'nin çevre konusundaki politikasının hatlarını genel olarak çizmekte ve “kirleten öder ilkesi” ne direkt atıfta bulunmaktadır.¹⁴⁵

4. İhtiyatlılık

Tedbir ilkesinin altında yatan fikir, herhangi bir eylemin kesin veya muhtemel etkileri konusunda bilimsel kesinliğin olmaması durumunun Devletlerin bu konuda gerekli önlemleri almamasını veya eylemsiz kalmasını haklı çıkarmayı engellemektir. İlke, çeşitli şekillerde açıklanmıştır: Rio Deklarasyonu İlke 15 tehdit oluşturan çevresel hasarın “ciddi ve geri dönülemez” olmasını ararken, Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu (*Convention on Biological Diversity*) bu tehdidin sadece “önemli” olması kıstasını aramaktadır. İlke, ciddi veya geri dönülemez hasarların gündemde olduğu senaryolarda ve çevresel bozulmanın önlenmesi amacıyla uygulanabilecek uygun maliyetli çözümlerin, bilimsel kesinlik olmasa bile uygulanmaktan kaçınılamayacağını kesinleştiriyor. Bu sınır ötesi ve ulusal boyutta olan çevresel konulara uygulandığı gibi, tüm dünyayı etkileyen konulara da uygulanan bir ilkedir.

İhtiyatlılık prensibi Rio Deklarasyonu'nun 15. ilkesinde belirtilmiştir. Bu prensibe göre; *“doğayı korumak için, ihtiyatlılık prensibi devletlerin kendi kabiliyetlerine göre geniş çapta uygulanmalıdır. Ciddi ve geri dönüşü olmayan tehditlerin olduğu yerde, çevre tahribatını önlemek için mali-etkin tedbirleri*

¹⁴⁴ Başoğlu, a.g.e, s.38.

¹⁴⁵ 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun “İlkeler” başlıklı 3. Maddesi
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>

ertelemek için tam bilimsel kesinlik eksikliği bir neden olarak sunulamaz”¹⁴⁶ 15. ilke ihtiyatlılık yaklaşımının devletlerin kendi kabiliyetlerine göre geniş çapta uygulanması gerektiğini vurgular. Bu sürdürülebilir gelişimi hedefinin uygulanmasında ulusal çevre risklerinin gözetilmesini içerir. 1990’dan beri, ihtiyatlılık prensibi son yıllarda uluslararası alanda ve karşılaştırmalı hukukta daha çok benimsenmektedir. Deniz kirlenmesiyle mücadele¹⁴⁷, uluslararası su kanalları¹⁴⁸, tehlikeli atık sınır ötesi ticareti¹⁴⁹ ve biyolojik çeşitliliğin ve deniz canlılarının korunması¹⁵⁰ gibi anlaşmaların metinlerine dâhil edilmiştir. Her bir durum için, nedenlerin tahminindeki belirsizlik tarafların uzun vadede etki edecek ihtiyati politikalar benimsemesine neden olacaktır. Son olarak, Avrupa Adalet Divanı, tarımsal üretim alanında kullanılan bazı pestisitlerin (kimyasal tarım ilaçlarının), ihtiyatlılık prensibi gereğince, bilimsel kanıt olmasa bile, yasaklanmasına dair karar vermiş ve sivil toplum kuruluşlarının dev ilaç şirketlerine karşı hukuksal girişimlerini kabul etmiştir.¹⁵¹

İhtiyat, sağlığı, güvenliği ve çevreyi korumayı hedef alan tüm ulusal düzenleyici usullerin zorunlu ve temel ögesidir.

Patricia Birnie, Alan Boyle ve Catherine Redgwell, *Uluslararası Hukuk ve Çevre* adlı kitaplarında, ihtiyati prensibi şu şekilde açıklarlar: “*ihtiyati prensip sadece teamül hukunun bir kuralı olarak değil de, basitçe hukukun genel bir kuralı olarak görülürse, ulusal ve uluslararası mahkemelerdeki, uluslararası organizasyonlardaki kullanımını açıklamak daha kolay olur. Bu metinde ihtiyati prensibin doğanın korunmasının ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını hakkındaki yükümlülüklerinin uygulanmasını sağlayan uluslararası mutabakat*

¹⁴⁶ Bu konuda öncü içtihatlar, Pfizer Animal Health v Council of EU (2002) II ECR 3305, paragraf 135, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=104172&doclang=EN>

¹⁴⁷ 1992 Helsinki Convention on the Protection of Baltic Sea Area, Article 3(2); 1992 Paris Convention for the Protection of the NE Atlantic, Article 2; 1996 Protocol to the London Dumping Convention, Article 3; 1996 Syracuse Protocol for the Protection of the Mediterranean Against Pollution from Land-based Activities (Preamble).

¹⁴⁸ 1992 UNECE Convention on Transboundary Watercourses and Lakes, Article 2(5); 1994 Danube Convention, Article 2(4); 1999 Rhine Convention, Article 4.

¹⁴⁹ 1991 Bamako Convention, Article 4(3)(f).

¹⁵⁰ 1992 Convention on Biological Diversity, Preamble; 1995 FAO International Code of Conduct for Responsible Fisheries, General Principles and Article 6(5); 1995 UN Agreement relating to the conservations and management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks, Articles 5 and 6.

¹⁵¹ “The General Court confirms the validity of the restrictions introduced at EU level In 2013 against the insecticides clothianidin, thiamethoxam and imidacloprid because of the risks those substances pose to bees”, <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2018-05/cp180068en.pdf>

*üstünde önemli yasal bir özü vardır. Devletler herhangi bir zararın ispatı daha olmasa da ciddi bir zarar riski olasılığını ispatlayan yeterince kanıt olan herhangi bir yerde bilimsel belirsizliğe yaslanıp eylemsizliklerini haklı çıkartamazlar. Bu minvalde, ihtiyati prensip, sürdürülebilir gelişim prensibi gibi aynı yoldan etkilenecek karar alıcılar ve mahkemelere dayandırılabilir”.*¹⁵²

Sürdürülebilir Gelişim İlkesi

Sürdürülebilir gelişim ilkesi, davaların sonucu, anlaşmaların yorumu ile uluslararası organizasyonların ve devletlerin pratiğine etki eden genel kabul görmüş politikalara dahildir. Çevrenin korunması bakımından hukukta önemli değişimlere neden olan ilkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi devrimi ile endüstriyel gelişimin sebep olduğu çevre zararını düşündüğümüzde bu ilkenin yorumlanması özellikle önem arz etmektedir.

1992 Rio Deklarasyonu hükümetlerin çevreyi korunmasını ve sorumlu gelişimi sağlamasını tasarlayan bağlayıcı olmayan ilkeleri düzenler. 4. ilke kapsamında “sürdürülebilir gelişimi başarmak adına, çevre koruması gelişim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak bir bütünlük oluşturur ve ondan bağımsız düşünülemez.” şeklinde belirtilmiştir.¹⁵³ Sürdürülebilir gelişim kavramı devletin kendi doğal kaynakları ve topraklarının üzerindeki egemenliğinin bir özelliği olan ekonomik gelişim peşinde olma hakkını tanıırken, bu insan hakları ve çevre üzerinde kalıcı hasarı hesaba katmadan kanuni bir şekilde yapılamaz.

Sürdürülebilir gelişim için en sık alıntılanan tanım Brundtland Komisyonu raporunda mevcuttur, ‘Ortak Geleceğimiz’ deklarasyonuna göre¹⁵⁴: ‘Sürdürülebilir Gelişim’ gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılaması gerekliliğinden ödün vermeden günümüz ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişimdir. İki anahtar kavrama

¹⁵²Patricial Birnia, Alan Boyle and Catherine Redgwell’den aktaran, Egle Vesaityte, “**Right to a Healthy Environment in the Transboundary Context of Nuclear Power Plants**”, Master Thesis, in International Law , International and Human Rights Law, 2011 s. 57.

<http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=128215>

¹⁵³Review of Implementation of the Rio Principles, Detailed review of implementation of Rio Principles, Sustainable Development in the 21st Century (SD21), Study prepared by the Stakeholder Forum for a Sustainable Future, 2011, s. 30.

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1127rioprinciples.pdf>

¹⁵⁴Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

sahiptir: ‘İhtiyaçlar’ kavramı özelinde ağırlıklı olarak öncelik verilmesi gereken dünyanın esas ihtiyaçları ile günümüz ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayan doğanın becerisinin üstünde dayatılan teknolojik durumun ve sosyal organizasyonlar sınırlandırmaları fikrine dayanır.

Sürdürülebilir gelişim prensibinin uluslararası bilinirliği ile birlikte, taraflar prensibin uluslararası teamül hukuku normuna ulaşması hususunda birçok uyuşmazlık sözkonusu olmuştur, olmaktadır. Sürdürülebilir gelişim ilkesi, ekonomik kararlara doğanın korunmasını yeterince entegre etmek yerine doğaya hasar veren gelişmeyi, gelişmenin kaçınılmaz sonucu olarak doğaya hasarın meydana geleceği savını destekleyen yaklaşıma karşı birçok uluslararası mekanizma kapsamında uyuşmazlık çözümünde uygulanmıştır.

Gabcikovo-Nagymaros Projesi’ne İlişkin Dava (Macaristan Slovakya’ya karşı)’da¹⁵⁵ Uluslararası Adalet Divanı, ekonomik faaliyetler ve doğanın korunması arasındaki ilişkiyle başa çıkmak için geliştirilmiş yeni normlara ve standartlara atıf yaptıktan sonra, kavramlar “*ekonomik gelişimin doğanın korunması ile uzlaşmasının gerekliliği*”ni açıklıyor denmiştir.

Sürdürülebilir gelişim kavramının uluslararası çevre hukukundaki doğanın korunması ve ekonomik gelişimin entegrasyonu; doğal kaynakların kullanımının sürdürülebilirliği; kaynakların günümüz nesli ile günümüz ve gelecek nesil arasında adil paylaşımı amacını da taşır.

Sürdürülebilir gelişim ilkesine bir diğer önemli referans ise, Iron Rhine Arbitration vakasının uyuşmazlık çözümü hakkında verilen karar kapsamında yapılmıştır. Rio Deklarasyonu’nun 4. İlkesi “*sadece özerk faaliyetlere değil, taraflar arası özel anlaşmaların uygulanması sırasında yürütülen faaliyetlere de uygulanan bir devletler hukuku prensibi*” olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ International Court of Justice, Case Concerning the Gabcikovo – Nagymaros project, 25 September, 1992, s.78. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf>.

¹⁵⁶ Award in the Arbitration regarding the Iron Rhine Railway between the Kingdom of Belgium and the Kingdom of Netherlands, 24 May 2005, paragraf 59, s. 66, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXVII/35-125.pdf

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 1. Maddesi'nde Kanun'un amacı, *“bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak”* olarak belirtilmiştir.¹⁵⁷

Uluslararası hukuk şartlarında kaynakların günümüz kuşağı ve günümüz kuşak ve gelecek kuşak arasındaki dağılım mefhumu da özel olarak açıklanmıştır. 1972 İnsan Doğası Stockholm Deklarasyonu *“günümüzdeki ve gelecek kuşaklar için doğanın korunması ve geliştirilmesi kutsal sorumluluktur”* ilkesini ilan etmiştir (İlke 1).¹⁵⁸

1992 Rio Deklarasyonu gerekçesinde tarafların *“biyolojik çeşitliliğin günümüzdeki ve gelecek kuşakların yararı için sürdürülebilir bir şekilde kullanım ve korunması kararlılığı”* ve devamında İlke 3'te *“gelişim hakkı günümüzdeki ve gelecek kuşakların gelişimsel ve çevresel gereksinimlerini eşit olarak karşılayacak bir şekilde düzenlenmeli”* şeklinde açıklanmaktadır.¹⁵⁹

Bu prensip aynı zamanda, birçok sayıda devletin anayasasında ve ulusal yasada yer almaktadır. Örneğin, Minors Oposa, Çevre ve Doğal Kaynaklar Departmanı Sekreterliği'ne karşı davada Filipinler Yüce Divan'ı günümüz kuşağının gelecek kuşakları sonuna kadar temsil etme hakkını tanımıştır, çünkü *“dengeli ve sağlıklı ekolojinin sağlanması için gerekli koşulları sağlamak ve uyum sunmak her kuşağın sonrakine karşı sorumluluğudur”* şeklinde gerekçelendirilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ 2872 Sayılı Çevre Kanunu

¹⁵⁸ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Principle 1; “Man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being, and he bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations. In this respect, policies promoting or perpetuating apartheid, racial segregation, discrimination, colonialism and other forms of oppression and foreign domination stand condemned and must be eliminated.

¹⁵⁹ Review of Implementation of the Rio Principles, Detailed review of implementation of Rio Principles, Sustainable Development in the 21st Century (SD21), Study prepared by the Stakeholder Forum for a Sustainable Future, 2011, s. 19,

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1127rioprinciples.pdf>

¹⁶⁰ Minors Oposa v. Secretary of the Department of Environmental and Natural Resources, The Supreme Court of the Philippines, July 1993, *“The right to a clean environment, to exist from the land and to provide for future generations are fundamental. There is an intergenerational responsibility to maintain a clean environment, meaning to each generation has a responsibility to the next to preserve that environment, and children may sue to enforce that right on behalf of both their generation and future generations.”*, https://hiki-air.fandom.com/wiki/Case_In_Point:_Minors_Oposa_v._Secretary_of_the_Department_of_Environmental_and_Natural_Resources,_The_Supreme_Court_of_the_Philippines,_July_1993

Kuşaklar arası eşitliğe zarar verme potansiyeline sahip her projenin karar süreçlerinde gelecek nesillere etki edecek her türlü zarar bu ilke kapsamında değerlendirilmelidir. Bugün özellikle, iklim aktivisti 11 yaşındaki Greta Thundberg'in, başlattığı iklim değişikliğine karşı okul grevi, diğer ülkelerde de on binlerce genç ve çocuun katıldığı bir sosyal harekete dönüşmüş, gelecek nesillerin hakları küresel alanda daha çok tartışılır hale gelmiştir.

5. Çevresel Etkinin Değerlendirmesi

Çevre politikaları ve katılım haklarına ilişkin kritik ilke gereğince Devletin ciddi çevresel hasara sebep olma riski taşıyan faaliyetler için çevresel etki değerlendirmesi yapma görevi vardır. Çevresel Etkinin Değerlendirmesi (ÇED), inceleme yapıp, analiz edip ve önerilmiş faaliyetler belirleyip, politikalar ve programlar yaparak çevre konularını gelişme planlaması ile bütünleştiren, doğaya saygılı bir süreç olarak işletilmelidir.

Rio Deklarasyonu'nun 17. İlkesi kesin ifadelerle *“Çevresel etki değerlendirmesi, ulusal bir araç olarak, yetkili ulusal mercilerin kararlarına tabi olan doğa üzerinde önemli yan etkisi olan önerilmiş faaliyetler için gerçekleştirilir.”* diye belirtir.¹⁶¹

Sayısız uluslararası çevre anlaşması ÇED'in oynadığı kritik rolü tanıır ve birçok metin içine şart koşar. ÇED özel bir mekanizma olarak küresel çevre anlaşmalarının hedeflerinin gerçekleşmesi için artan bir şekilde kullanılmaktadır.

a) Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesi

Çevrenin korunmasına ilişkin politikalar bakımından en temel yaklaşım, çevresel risklerin yönetimidir. Çevrenin korunması amacıyla ceza hukuku

¹⁶¹ Review of Implementation of the Rio Principles, Detailed review of implementation of Rio Principles, Sustainable Development in the 21st Century (SD21), Study prepared by the Stakeholder Forum for a Sustainable Future, 2011, s. 104.

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1127rioprinciples.pdf>

mekanizmalarının etkinliği tartişmasında, ceza hukuku mekanizmalarının öncelik olarak düzenlemesine karşı çıkan görüşe göre, çevrenin etkin korunmasının ancak çevreye zarar vermesi muhtemel faaliyetlerin neden olacağı risklerin değerlendirmesi ve yönetilmesine ilişkin planlama politikalarının uygulanması halinde söz konusu olacaktır. Ceza hukukunun tek başına bir koruma sağlayamayacağı, iktisadi ve idari politikaların planlanması ve uygulanmasına ihtiyaç olduğu, çevreyi korumak için tüm öncül tedbirler alındıktan sonra, buna rağmen çevrede meydana gelen bozulmalara karşı ceza hukuku mekanizmalarına başvurulması gerektiği savunulmaktadır.¹⁶²

Literatürde, taksirle işlenen çevre suçları bakımından, çevresel zararın, fail tarafından öngörülebilir olup olmadığının tespitinde, failin sosyo-ekonomik koşulları, eğitimi, kişiliği ve tecrübesi gibi özelliklerin dikkate alınması gerekliliği ifade edilmişse de¹⁶³, kanaatimce, risk ve etki değerlendirmeleri de öngörülebilirlik unsuru bakımından önem taşımaktadır. Çevre suçunun taksirle meydana gelmesi halinde, suç işlediği iddia edilen kişinin dikkat ve özen yükümlülüğüne uygun davranıp davranmadığı gibi hususlar araştırılırken, çevresel zararın öngörülebilir olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çevresel zararın öngörülebilir olup olmadığının tespitinde, çevresel etki değerlendirmesi gibi, risk, planlama, yönetme, etki azaltım gibi değerlendirmelerin esas alınması önemlidir.

Avrupa Birliği, 85/337/EEC Direktifi; *"AB ülkelerinde gerçekleştirilecek her türlü projenin, teknik planlama ve karar alma sürecinin başlangıcında projenin çevresel etkileri dikkate alınmalıdır."* şeklindedir.

Türkiye’de çevre mevzuatında, ÇED, çevre hukukunun en önemli kavramlarından birini oluşturmakta olup, aynı zamanda kamuoyunda da çevre ile ilgili en çok bahsi geçen konulardan birini teşkil etmektedir. Bu başlık altında, ÇED ile ilgili hukuksal düzenlemelere genel olarak yer verilmiştir. Türkiye’de ÇED’e ilişkin mevzuat ve ÇED uygulamaları, özellikle tez çalışması kapsamında da

¹⁶² Onur Özcan, “Çevre Suçlarında Şirketlerin Cezai Sorumluluğu”, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.9.

¹⁶³ Köksal Bayraktar, Serap Keskin Kızıroğlu, Ali Kemal Yıldız, Hamide Zafer, Eylem Aksoy Retornaz, Güçlü Akyürek, Ali Hakan Evik, Vesile Sonay Evik, Zeynel T. Kangal, Pınar Memiş Kartal, Hasan Sınar, Sinan Altunç, Asuman Aytekin İnceoğlu, Gülşah Bostancı Bozbayındır, Fulya Eroğlu, **“Özel Ceza Hukuku Cilt V, Genel Tehlike Yaratın, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçları”**, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2019, s.229.

açıklanan, çevrenin korunmasında idarenin takdir yetkisinin öncelik olarak düzenlendiği sistemlerde, idari mevzuatın ve uygulamaların yeterli olmaması halinde çevresel ihlallere karşı hukuksal olarak başvuru mekanizmasının yokluğunun oluşturduğu hukuksal bir çıkmazı göstermesi açısından önemlidir. Özellikle siyasi irade bağlamında ve idari karar vericiler ile idari mevzuat sisteminin, çökmüş, işlemez, fonksiyonunu kaybetmiş olması halinde, çevrenin korunmasının sadece idari araç ve süreçler ile korunamayacağının önemli örneklerinden birini Türkiye’de ÇED uygulamaları göstermektedir.

Anayasa’nın 56.maddesi ile düzenlenen sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ile ilgili yasal düzenleme, 1983 yılında kabul edilen 2872 sayılı Çevre Kanunu’dur. Çevre Kanunu, uygulanması süreci içinde birçok değişiklik geçirmiştir. Çevre Kanunu’nda sürdürülebilir çevre ve kalkınma ilkesi çerçeve ilkelerden biri olarak yer almıştır. Çevrenin korunması, *“çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütünü”* olarak ifade edilmiştir.

2872 sayılı Yasa’nın Madde 2’de çevre şu şekilde tanımlanmıştır; “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak ifade edilmiştir.

Çevre Kanunu kapsamında düzenlenen temel ilkeler arasında sürdürülebilir kalkınma ilkesi yer almış, ve Çevre Kanunu’nun Tanımlar başlıklı 2. Maddesi’nde sürdürülebilir çevre, *“gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan, hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fiziki vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi süreci”* olarak, sürdürülebilir kalkınma ise, *“bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi”* hedeflemektedir. Sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin içeriği itibariyle hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi ile sağlıklı bir çevrede yaşaması güvence altına alınmaktadır.

Çalışmada çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası metinlerde yer alan çevrenin korunması ile sürdürülebilir kalkınma ilkesi arasında çatışma ve gerilim Türkiye’de de çevre mevzuatına ve mevzuatın uygulama pratiklerine yansımıştır.

Çevre Kanunu’nda yer alan ilkeler ışığında çevrenin korunması açıklanırken, doğaya muhtemel olumsuz etkileri olan projeler hakkında etki değerlendirmesinin yapılması sürecini içeren ÇED ise somut bir araç olarak düzenlemiştir.

Çevre Kanunu’nun Tanımlar başlıklı 2. Maddesi’ne göre ÇED, *“Gerçekleştirilmesi plânlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar”*dır.

Kanun’un “Çevresel Etki Değerlendirmesi” başlıklı 10. maddesinde *“Gerçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu veya proje tanıtım dosyası hazırlamakla yükümlüdürler.*

Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu Kararı veya Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Kararı alınmadıkça bu projelerle ilgili onay, izin, teşvik, yapı ve kullanım ruhsatı verilemez; proje için yatırıma başlanmaz ve ihale edilemez.

Çevresel Etki Değerlendirmesine tabi projeler ve Stratejik Çevresel Değerlendirmeye tabi plan ve programlar ve konuya ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmeliklerle belirlenir.” düzenlemesine yer verilmiştir.

2872 Sayılı Çevre Kanunu’nda 2006 yılında kabul edilen 5491 sayılı yasa değişikliği ile “Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD)”nin de düzenlenmesi kabul edilmiştir. *“Onaya tâbi plân ya da programın onayından önce plânlama veya programlama sürecinin başlangıcından itibaren, çevresel değerlerin plân ve programa entegre edilmesini sağlamak, plân ya da programın olası çevresel*

etkilerini en aza indirmek ve karar vericilere yardımcı olmak üzere katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen ve yazılı bir raporu da içeren çevresel değerlendirme çalışmalar” olarak tanımlanan SÇD, ÇED’e benzer süreçleri içermekle birlikte, edaha makro düzeyde, üst ölçekli plan ve programlar için uygulama aracı olarak düzenlenmiştir.

2004 yılı itibariyle, AB’de uygulanan SÇD, 2006 yılında yasalaşmasına rağmen, ilgili uygulama yönetmeliği on yıl sonra çıkarılmış ve uzun bir süre uygulama alanı bulmamıştır.

Türkiye’de ÇED uygulamaları, çevrenin korunması bakımından önemli bir kamusal tartışma konusu haline gelmiş birçok plan ve proje bakımından dava konusu edilmiştir. ÇED hakkında alınan hukuki kararlarda, Danıştay’ın, Çevre Kanunu’nun ilgili hükümlerine atıfta bulunduğu, Çevre Kanunu uyarınca, ÇED’in kirlilik ortaya çıkmadan önlenmesi ile ihtiyatlılık ilkesinin uygulanabileceği yönünde kararları mevcuttur. ÇED sürecinin amacı, koşulların değerlendirilmesi ve risk analizi süreci sonunda öngörülen kirliliğin önlenmesi, etkilerin azaltılması için gerekli tedbirlerin alınması, tedbirlerin alınıp alınmadığının denetlenmesi ve ihtiyatlılık ilkesinin hayata geçirilmesi bakımından bütüncül bir süreci kapsamaktadır.

ÇED’in önleyici ilkeyi benimsemesi, Türkiye’de yürürlükte olan mevzuat kapsamında düzenlenmiştir. ÇED Yönetmeliği’nde yer alan ÇED tanımına göre; *“planlanan projelerin çevreye olabilecek etkilerinin önlenmesi, bu etkilerin en aza indirilmesi için alınacak önlemler”* olarak düzenlemiş olması ÇED kurumunun asıl nihai amacı, kirlilik oluşmadan önlemek olduğuna işaret etmektedir. Ortaya çıkan kirliliğin etkilerinin azaltılması ikincil bir amaç olmalıdır.¹⁶⁴

Bu kapsamda idarenin önleyici niteliği ve özellikle de çevre hukukunun önleme ilkesinin birlikteliği ortaya çıkmakta, idare öncelikle, çevrenin korunması dahil, kamu düzeni bozulmadan gerekli önlemleri almak yükümlülüğüne sahiptir. Bu önlemlerin, ihtiyatlılık ilkesinin gerektirdiği arçaların ne olacağı ise ÇED sürecinde katılımcılık ilkesinin hayata geçirilmesi ve bilimsel değerlendirmeler ile tespit edilmelidir. Çevre hukukunun evrensel ilkelerinden biri olan ve Çevre Kanunu’nun “İlkeler” başlıklı 3. maddesinin (a) ve (b) bentlerinde *“kirliliğin önlenmesi”* ve

¹⁶⁴ Emin Memiş, “Çevre ve Çevre İdare Hukuku (Teori ve Pratik)”, Filiz Kitapevi, İstanbul 2006, s. 266.

“çevrenin bozulmasının önlenmesi” şeklinde ve yine aynı maddede “kaynakta önleme” olarak somutlaşan önleme ilkesi de henüz kirletici faaliyet ortaya çıkmadan ve tehlike ve riskleri henüz oluşmadan durdurmayı amaçlar.

Anayasa Mahkemesi’nin 15/1/2009 günlü, E:2006/99, K:2009/9 sayılı kararında da belirtildiği gibi günümüzde çevrenin kirlendikten veya bozulduktan sonra eski hale getirilmesinin çok külfetli olması, hatta kimi durumlarda olanaksız bulunması nedeniyle kirlenen çevreyi temizleme veya bozulan çevreyi onarma yerine etkileri baştan önlemenin yöntemleri aranmaktadır. ÇED, kalkınma ve ekonomik gelişme için yatırım ve faaliyetlerin, özellikle geri dönüşü mümkün olmayan doğa tahribatının ve çevrenin kirletilmesinin önlenmesi için elzem süreçlerden biri olarak görülmelidir.

Danıştay 6. Dairesi, 2000/3626 Esas ve 2001/5220 Karar ile 6.11.2001 tarihli kararında, çevreye muhtemel zararları olabilecek projeler için Çevresel Etki Değerlendirmesi yapılmasının önşart olduğuna karar vermiş ve Çevresel Etki Değerlendirmesi gereğince yükümlülüklerini yerine getirmeden faaliyete başlayan işletmenin faaliyetini kamu yararına aykırı ve çevreye zararlı bulmuştur. Danıştay’ın çevre hakkının gereği olarak ÇED süreçlerinin önşart kabul eden karar çevreye olumsuz etkisi olabilecek etkilerin önceden bilinmesi ve önlenmesini düzenlemiştir.

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu tarafından, 2010/868 YD itiraz Numaralı Kararı ile Anayasa Mahkemesi’nin 15.01.2009 tarihli, 2006/99 Esas ve 2009/9 Karar Numaralı kararının referans vererek, *“çevrenin kirletildikten veya bozulduktan sonar eski hale getirilmesinin çok külfetli olması hatta kimi durumlarda olanaksız olması nedeni ile kirlenen çevreyi temizleme veya bazen çevreyi onarma yerine etkileri baştan önlemenin yöntemleri aranmaktadır. ÇED, kalkınma ve ekonomik gelişme için yatırım ve faaliyetlerinin doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemlerden biridir. ÇED ile korunmaya çalışılan temel unsur, çevre ve bu çevre içindeki varlıklardır”* demiştir.

Kararda ayrıca çevreyi etkileyecek yatırımlar ve ÇED bakımından “zaman” unsurunun önemine değinilmiştir. ÇED Yönetmeliği’nin 14. Maddesi gereğince, “ÇED Olumlu” belgesi alan projelerin 7 yıl içinde yatırıma başlamamaları halinde kararın geçersiz olacağı, aynı Yönetmelik’in yine 17. Maddesinde, “ÇED Gerekli

Değildir” kararı verilen projelerin 5 yıl içinde yatırıma başlamamaları halinde kararın geçersiz olacağı düzenlenmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, zaman unsuru, çevresel koşulların zaman içerisinde değişebilmesi gibi nedenlerden dolayı, zaman unsurunun önemine ilgili hukuksal düzenlemelerde de değinilmiştir.

Aşağıda kısaca, ÇED uygulamasının ulusal mevzuatta düzenlendiği tarihten itibaren, çevrenin korunması amacını ihmal eden belirli plan ve projelere sağlanan muafiyetler, uygulama ihmallerine ilişkin açıklamalar ile, ÇED’in bugün kamusal bir tartışma konusu olarak çevrenin korunmasının aracı olarak güvenilirliğini kaybettiğine ilişkin örnekler verilecektir.

SÇD’nin yasal düzenlenmesinin yürürlüğe girmesinden on yıl sonra uygulama yönetmeliğinin yayınlanması ve yürürlüğe girmesi gibi, ÇED bakımından da benzer bir tarihsel süreç söz konusudur. ÇED, 1983 tarihli 2872 Sayılı Çevre Kanunu’nun 10. Maddesi kapsamında düzenlenmiş olmasına karşın, ÇED Yönetmeliği 1993 yılında, yaklaşık on yıl sonra yayınlanmıştır.

Yayınlanan ilk Yönetmeliğin Geçici 3. Maddesi ile, 07/02/1993 tarihli ÇED Yönetmeliği yürürlüğe girmeden önce onay, ruhsat, izin, kamulaştırma kararı alınmış projeler ÇED sürecinden muaf tutulmuştur. Bahsi geçen Geçici 3. Madde kapsamında, *07 Şubat 1993 tarihinden önce uygulama projeleri onaylanmış veya Çevre Mevzuatı ve diğer ilgili mevzuat uyarınca yetkili mercilerden izin, ruhsat veya onay ya da kamulaştırma kararı alınmış veya ilgili mevzuat gereğince yer seçimi yapılmış veya yatırım programına alınmış veya mevzi imar planları onaylanmış faaliyetler* çevresel etki değerlendirmesi sürecinden muaf tutulmuştur.

1993 yılından önce yatırım planlaması yapılan projeler, İstanbul Üçüncü Köprüsü Projesi, Gebze Orhangazi İzmir Otoyolu Projesi, Ilısu Baraj Projesi gibi kamuoyu tarafından en çok bilinen ve kamusal tartışma konusu olmuş projeler olduğu ifade edilmektedir.

2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 1983 yılında yürürlüğe girmesine karşın, Çevresel Etki Değerlendirmesi kriterlerinin on yıl boyunca belirlenmemiş olması, ardından 1993 yılında yayımlanan Yönetmeliğin geçici 3. maddesiyle 1993’ten önce yatırım programına alınmış projelere Yönetmelikten muafiyet tanıyan düzenleme

getirilmesi ve bunun, sonraki yönetmeliklerde de devam ettirilerek 2008 yılına kadar anılan projelerin 2872 sayılı Kanuna rağmen ÇED süreci dışında tutularak projelere muafiyet tanınmış olması, çevrenin korunmasının idari düzenlemelerin ve idari otoritelerin takdir yetkisine bırakılmasının hukuki sorunlarını göstermektedir.

Türkiye’de ÇED uygulamalarının en büyük sorunlarından biri, çevresel etki değerlendirmesinin her ne kadar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş kuruluşlar olsa da, yatırımcı şirketin koordinasyonu ve finansal kaynağı ile çalışan çevresel etki değerlendirmesi şirketleri oluşturmaktadır. Bu durum, ÇED’in objektifliğine gölge düşürmektedir. ÇED süreçleri son yıllarda kamuoyunda güvenilirlikten yoksun süreçler haline gelmiştir. ÇED’e karşı oluşan bu güvensizlikte, özellikle bazı büyük yatırım projelerinde ortaya çıkan ÇED usulsüzlükleri etkili olmuştur. Örneğin ÇED Raporlarına atılan sahte imzalar¹⁶⁵, ÇED şirketinin iki farklı projede birbiriyle çelişen değerlendirmeleri, eksik ve hatalı değerlendirmeler birçok projede kamuoyunda tartışmaya açılmıştır.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Akkuyu nükleer santralinin ÇED Raporu’na atıldığı iddia edilen sahte imza hakkında: <https://yesilgazete.org/blog/2019/04/22/nukleer-cede-sahte-imza-davasinda-karar-bekleniyor/>

¹⁶⁶ ÇED şirketlerinin çelişkili değerlendirme raporları hakkında: <https://t24.com.tr/haber/nukleere-onay-veren-firma-onay-verecegi-her-santrali-cevre-ci-ilan-etmis,198978>

İKİNCİ BÖLÜM: ÇEVRENİN CEZA HUKUKU YOLUYLA KORUNMASI VE SINIRLAR

A. ÇEVRE SUÇLARININ YORUMLANMASI VE BOYUTU

Çevre ceza hukuku, çevrenin korunması ve çevresel değerlerin ihlal edilmesi halinde, cezai yaptırımların uygulanmasını öngören tüm hükümleri biraraya toplayan geleneksel bir sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma kapsamında, çevre ceza hukuku, çevreye karşı işlenen suçların ve bu suçlar hakkındaki cezaların, ceza yasalarının yanı sıra çevreyi koruyan diğer yasal kaynaklarda da düzenlenmiş olması nedeni ile dağınık bir yapı olarak ele alınmaktadır.¹⁶⁷ Çevrenin kirletilmesi ve bozulması eylemlerine ilişkin suç ve ceza normları birçok ülkede farklı kanunlarda yer almış, dolayısıyla konuya ilişkin mevzuat dağınık olarak düzenlenmiştir. Çevrenin kirletilmesi ve bozulmasına ilişkin suç ve ceza hükümlerinin dağınık bir mevzuat yapısında yer alması Türkiye’de de geçerli bir durumdur. Örneğin, Türkiye’de Çevre Kanunu 1983 yılında yürürlüğe girmiş olmakla birlikte, çevre suçlarına ilişkin hükümlerin tamamı bu kanunda düzenlenmemiş, ilgili diğer yasal kaynaklarda da yer almıştır.¹⁶⁸

Çevre suçları ve ceza hukuku kapsamında sınıflandırılmasına ilişkin süreçler ile çevre ceza hukuku ile hangi toplumsal menfaatlerin korunmakta olduğu gibi konuları geleneksel ceza hukuku yapısında tartışmak bugüne kadar kolay olmamıştır.

Yakın tarihe kadar, çevresel değerler, tam anlamı ile ceza hukuku korumasından faydalanamamıştır. Hırsızlık veya öldürme gibi suçlar, faile kişisel fayda sağlarken, birçok kirletme eylemi, neden olduğu zararın yanısıra, toplumsal olarak da çeşitli fayda (istihdam) ve bedellere (halk sağlığı) neden olabilmektedir. Bunun bir sonucu olarak çevrenin korunmasının ihlal edilmesinde ceza mekanizmasına başvurulması, tez çalışmasının bu bölümünde de inceleneceği üzere, birçok hukuk sisteminde, idare hukukunun bütünleyicisi, lisansa ve izne tabii

¹⁶⁷ Yokuş Sevik, a.g.e, s. 274.

¹⁶⁸ Ersan Şen, “Çevre Ceza Hukuku, Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı”, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1994, s.63.

faaliyetlerin kontrol ve uygulama mekanizması olarak yapılandırılmıştır.¹⁶⁹ Çevre sorunlarının giderek baş edilemez ve sınıraşan bir hal alması ile çevre ceza hukuku, daha etkin ve diğer yasal kaynaklardan bağımsız bir mekanizma olarak, bu alandaki kriminoloji çalışmaları ile daha çok tartışma konusu haline gelmiştir.

Çevrenin ceza hukuku mekanizmaları ile korunması ilk olarak su kirliliğinin önlenmesi amacıyla sözkonusu olmuş, daha sonraları, hava kirliliğine karşı ceza hukuku normları düzenlenmiştir. Toprak ve gürültü kirliliğine karşı ceza hukuku normaları, su kirliliği ve hava kirliliğinin ceza hukuku yoluyla önlenmesine nazaran daha nadiren çalışma alanı olmuştur.¹⁷⁰

Çevrenin korunması bakımından ceza hukuku mekanizmasını kullanmak karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle diğer tüm hukuksal değerlerin korunmasına ilişkin tartışmalara nazaran çok daha geç ortaya çıkmıştır. Bunun nedenlerinden biri de tez çalışmasının, ilk bölümünde de açıklanmış olduğu üzere, korunan hukuksal değer bakımından, “ekosentrik” ve “antroposentrik” yaklaşımlardır.¹⁷¹ Çevresel değerlerin korunmasını amaçlayan ve önceliklendiren “ekosentrik” bakış açısı ve çevresel ihlaller bakımından insan sağlığı ve insanla bağlantılı hakların korunmasını merkeze alan “antroposentrik” yaklaşım arasındaki farklar ve tartışmalar, çevre ceza hukukunun daha geç çalışma alanı olarak ortaya çıkmasının nedenleri arasında sayılmaktadır.¹⁷²

Çevrenin korunmasında ceza hukuku mekanizmalarına başvurulmasının tarihinde, 1970 öncesine ve bir önceki yüzyıla kadar uzanan örnekler mevcuttur. Fakat bu konuya ilişkin elle tutulur çalışmalar seksenli yıllarda tartışma konusu olmuş, doksanlı yıllarda, şirketlerin cezai sorumluluklarına¹⁷³ ilişkin çeşitli teorilerin benimsenmesi ile çevrenin korunmasında ceza sorumluluğu daha ciddiyetle tartışılır

¹⁶⁹Susan F. Mandiberg and Michael G. Faure, “A Graduated Punishment Approach to Environmental Crimes: Beyond Vindication of Administrative Authority in the United States and Europe”, *Colombia Journal of Environmental Law*, Vol.34, Iss.2, 2000, p.447-511, s. 448.

¹⁷⁰Şen, a.g.e, s. 63.

¹⁷¹Bu yaklaşım sınıflandırması içinde biocentrik gibi farklı sınıflandırmalar da mevcut olmasına karşın, çalışmada iki ana sınıflandırma esas alınmıştır.

¹⁷²Francesco Contanze, Stefano Manacorda, “Historical Pollution, Comperative Legal Responses to Environmental Crimes”, Springer International Publishing, 2017, s.v

¹⁷³Şirketlerin, tüzel kişilerin cezai sorumluluğu konusunda tartışma ve tarihsel gelişime çalışmanın devamında yer verilecektir.

hale gelmiştir.¹⁷⁴ 2000’li yıllarda ise, birçok ülkede ceza yaptırımlarının ağırlaştırılması, yeni ceza yaptırımlarının ihdas edilmesi ve tüzel kişilerin sorumluluğuna ilişkin yeni yaklaşımların benimsenmesi gibi gelişmeler gözlemlenmektedir.¹⁷⁵

Çevre sorununun ülkelerin sınırlarından çıkıp küresel bir seviyeye taşınması bakımından, ceza hukuku mekanizmalarıyla çevrenin korunması politikalarını tartışmak daha da zordur. Tarihsel gelişimi içinde uluslararası alanda, çevrenin korunmasında ceza hukuku mekanizmalarının düzenlenmesine ilişkin çeşitli girişimler sonuç vermekte yetersiz kalmıştır.

Bugüne kadar çevre ceza hukuku alanında, çevresel ihlaller sonucu belirli zararların meydana gelmesine bağlı olarak bazı suç tipleri hakkında ulusal ve uluslararası hukuk alanında çeşitli düzenlemeler sözkonusu olabilmisse de, uluslararası, sınıraşan çevre suçları bakımından ceza hukuku mekanizmalarına yönelik tartışma açmak oldukça zor ve karmaşıktır. Özellikle ceza hukukunun geleneksel yapısının, çevre suçlarının karmaşıklığı karşısında istisnai düzenlemeler ve uygulamalar getirmesinin zorlukları söz konusudur. Bununla birlikte bu alan farklı coğrafyaların, toplumların özellikli koşullarını, amaçlarını, farklı felsefi düşünceleri, hukuk prensiplerini, kuşaklar arası adaleti, ceza adaletini, failin kim olduğu, farklı güç ve kontrol ilişkilerini, mağdurun kimliğini belirlemek için çok boyutlu bir tartışmayı tarihsel bir bütünlük ilişkisi içinde yapmayı gerektirmektedir.

Devletlerin kendi ülke sınırları içinde mevcut olan menfaatleri, çevrenin korunmasına ilişkin politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. Devletlerin bu yönde kendi ülke sınırları içinde ekonomik alanlara ilişkin menfaaletini önceliklendirmeleri, çevrenin ceza hukuku yoluyla korunmasında uluslararası yeknesak kuralların oluşturulmasının önüne geçmiştir.¹⁷⁶

Çevre suçlarının kriminoloji alanında da görünür bir çalışma alanı olarak gelişimi oldukça yavaş ilerlemiştir. 2000’li yıllardan önce, çevre suçları sorununa ilişkin kriminoloji alanındaki çalışmaların son derece az olduğu dikkat

¹⁷⁴ Turgut, **a.g.e.**, s. 359.

¹⁷⁵ Turgut, **a.g.e.**, s.355.

¹⁷⁶ Şen, **a.g.e.**, s.65.

çekmektedir.¹⁷⁷ Çevre ceza hukuku alanında sınırlı sayıda kaynak ve araştırma olmasına rağmen, bu alandaki çabaların giderek daha çok görünür olduğu ve daha çok çalışma konusu yapılmaya başlamıştır. Bunun bir nedeni de, çevre ihlallerinin neden olduğu sosyal, toplumsal, ekolojik ve ekonomik bedel büyük ve bugün ekolojik kriz, çevre sorunsalı, küresel kriz gibi, tüm insanlığı ve dünyayı ilgilendiren bir soruna referans vererek kavramsallaştırılan süreç, farklı coğrafyaları, farklı kişi gruplarını, farklı şekilde etkilemekte olduğudur. Çalışmanın bu bölümünde de yer verileceği gibi, bu farklılıklar ve çok boyutluluk hem geleneksel ceza hukukunun hem de kriminolojinin de sınırlarını zorlayıcı bir nitelikte karşımıza çıkmaktadır.

Çevrenin korunması sadece çözüm bekleyen bir sorun¹⁷⁸ değil aynı zamanda aciliyet kesbeden, küresel bir kriz¹⁷⁹ halini almıştır. Bu durum, uluslararası işbirliğini de zaruri hale getirmektedir. Buna karşılık, çevre suçlarının tanınması ve kabulü ile ceza ve infaz gibi hususlar diğer suç biçimleri ile karşılaştırıldığında daha zor ve karmaşık olduğu kabul edilmektedir.¹⁸¹

1. Çevre Suçlarının Dar Yorumlanması

Çevre ceza hukuku alanına birçok belirsizlik hakimdir. Bu belirsizlikler, çevrenin korunmasında ceza hukukunun bir mekanizma olarak ortaya çıkmasını da zorlaştırmaktadır. Çevre ceza hukuku alanında, fail bakımından kastın nasıl belirleneceği, hangi davranış ve eylemlerin nedensellik bağı kapsamında çevresel zararı ortaya çıkaracağı, çoklu nedensellik bağı, ispat yükümlülüğünün nasıl düzenleneceği ve kimin yükümlülüğü olduğu gibi birçok soru ve tartışma alanı karşımıza çıkmaktadır.

¹⁷⁷Brian Wolf, “Green Collar Crime: Environmental Crime and Justice in the Sociological Perspective”, Sociology Compass, Vol.5, Iss.7, 2011, p.499-511, s.499.

¹⁷⁸ Yokuş Sevik, a.g.e., s. 237.

¹⁷⁹ Üskül Engin, **Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**, “bir yerdeki ekonomik kriz, ne kadar büyük çaplı olursa olsun, çıktığı yeri etkilemekte, bir afet söz konusu olduğunda bir bölgeyi vurmaktadır, ancak ekolojik krizden söz edildiğinde, bu krizin etkileme alanına tüm dünya, dolayısıyla tüm canlı ve cansız varlıklar girmektedir.” s.32.

¹⁸⁰Beck, a.g.e.: “ekolojik krizde ise durum farklıdır. Bu kriz, tarımın doğal ve ekonomik temellerini bile baltalıyor, dolayısıyla bizzat halkın geçim kaynaklarını toptan yok ediyor. Burada izlerini sadece doğada değil, güçlülerin servetinde ve sağlığında görülebilir izler söz konusudur. Bu alanda yetkin ağızlardan, hem de siyasi parti aidiyetine göre bölünmemiş bir şekilde son derece keskin, kıyametten söz eden sözler duymak mümkündür.” s. 52.

¹⁸¹ A.g.e., s.237.

Belirsizlikler, suçun maddi unsuru (aktus reus), çevreye neyin zarar vereceği, ‘kirlilik’ ve ‘çevre’ kavramlarının tanımlanması, gibi konular bakımından da kendini göstermektedir. Çevrenin korunmasında ceza hukukunun aktif olarak kullanıldığı Avustralya’da, yetkili makamlara kovuşturma stratejilerinin belirlenmesinde azami esneklik sağlanması için bu terimlerin geleneksel olarak geniş bir çerçevede tanımlandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, çevre, kirlilik gibi birçok kavramın çevre ceza hukuku alanında belirsiz olarak açıklanmasının en önemli nedenlerinden biri, bilimsel çalışmaların tarihsel süreç içinde gelişim göstermesi olarak açıklanmaktadır.¹⁸²

Bilimsel çalışmalar, 21. yüzyılda küresel alana taşınmış ekolojik krizin birdenbire ve doğal yollar ile de oluşmadığını ortaya koymaktadır.¹⁸³ Bu kriz yerel, ulusal, bölgesel ölçekli çevre sorunlarının bir araya gelmesi ile oluşan küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Fosil yakıt kullanımı, yerel ölçekte, atık sorunu, hava kirliliği gibi etkilere neden olurken, belirli bir zamansal sürece yayılım ve yığılganlık göstererek, aynı zamanda küresel alanda, iklim krizini ortaya çıkarmıştır. Gıdaya erişim sorunu birden bire gıda krizi haline gelmemiştir. Nüfus artışı, büyük tarım şirketlerinin toprağa egemen yapılar haline gelmesi, iyi ve adil üretimin yerini hayvan refahını ihlal eden, genetiği değiştirilmiş organizmalar yolu ile gıdanın yapısını değiştiren, kimyasal tarım ilaçlarına bağımlı bir tarım ve yozlaşmış yöntemler ile kitlesel üretim sistemlerinin benimsenmesi bir tarihsel sürecin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁴ Küresel ölçekte doğal kaynakların kötü yönetiminin sonucu olarak ortaya çıkan kaynakların tüketimi nedeniyle her geçen gün, acil çözüm bekleyen yeni çevre sorunları ile karşılaşmaktadır. Örneğin, küresel ekonominin de kolaylaştırıcı etkisi ile tüketim alışkanlıkları yeni bir küresel çevre sorununu ortaya çıkarmıştır; plastik kirliliği. Bugün birçok gelişmiş ülke, kendi ülke sınırları içinde ürettiği plastik atıkları geliştirmekte olan veya gelişmemiş ülkelere ihraç etmektedir.¹⁸⁵

¹⁸² Nicola Pain, “**Criminal Law and Environmental Protection Overview of Issues and Themes**”, Environmental Crime: Proceeding of a Conference, Australian Institute of Criminology, Eds. N. Gunningham, J.Norberry, S. McKillop, Hobart, Australia, 1993 s. 2-4

¹⁸³ Küresel ekolojik krizin insan kaynaklı olduğu hakkında, Zeynep Üskül, “*iklim değişikliğine yol açanlar, dünyanın dört bir yanındaki insanlar, işletmek, kentler ve ülkelerdir.*” s.33.

¹⁸⁴ Vandana Shiva, ‘**İnadına Canlı, Kadınlar, Ekoloji ve Hayatta Kalma**’, Sinek Sekiz, 2. Baskı, İstanbul, s. 14, “kapitalist ataerkinin güdümündeki şirket küreselleşmesi gıdayı olduğu gibi, gıda üretimi ve bölüşümünü de dönüşüme uğratmıştır. Tohumdan masaya gelen yemeğe kadar tüm besin zinciri üzerindeki denerim kadınların elinden alınıp, günümüzün küresel tesisleri olan küresel şirketlerin eline geçmektedir. Bu süreçte tohum, tohum olma özelliğini kaybetmektedir.”

¹⁸⁵“Greenpeace: “**Plastik Atıkların Yeni Adresi Türkiye**”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48022750>

¹⁸⁶ Böylece, bir ülke sınırları içinde oluşan bir çevre sorununun farklı ülkeler arasında ithalat ve ihracat faaliyeti konusu olabilmektedir.

Yerel, bölgesel ve küresel ölçekte meydana gelen çevre sorunları, belirli bir zaman içerisinde sistematik olarak birbirini tetiklemekte ve etkisini çoğaltmaktadır.¹⁸⁷ Bu nedenle her ne kadar bir ülkede meydana gelen bir çevre suçu ile küresel olarak meydana gelen çevre suçları arasında değerlendirme yaparken farklı tahliller gerekli ise de bu çevresel ihlaller arasında bir bağlantı, benzerlik, çeşitli keşimsellikler olduğu da gözardı edilmemelidir. Bu nedenle, çevrenin korunması hem iç hukuk hem de uluslararası hukukun en üst seviyede gündemi olmalıdır ve uluslararası hukukta devletlerin işbirliği önceliklendirilmelidir.

Çevre suçları ve bu suçların meydana getirdiği zarara ilişkin çalışmalar bakımından, yerellik büyük önem taşımaktadır. Farklı ülkelerde farklı çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, doğal kaynakların zarar görmesi sözkonusu olduğunda, bazı sınıraşan çevresel zararlar bakımından, ülkeler arası sınırlar kalkmaktadır. Bazı çevre sorunları belirli bölgelere özgü olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, çok büyük tropikal Amazon ormanlarının yok edilmesi Brezilya ve Kolombiya’da sözkonusu olmakla birlikte, bu ormanların yok edilmesinin iklim etkisi bakımından global etkisi tüm dünyayı, uluslararası toplumu ilgilendiren bir konudur. Ukrayna’da meydana gelen Çernobil nükleer felaketi sonucu oluşan radyoaktif kirlilik bütün Avrupa’ya ulaşmış, çok geniş coğrafi alanları etkilemiştir. Japonya’da Fukushima nükleer felaketi sonrası, hava akımı ve okyanuslardaki akıntılar aracılığı ile radyoaktif kirlilik sınıraşan bir zarar haline gelmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ **Sri Lanka: Concerns over imported waste, 1000 suspicious containers at Lanka ports)**
<https://www.youtube.com/watch?v=1Hte77QYBTI&fbclid=IwAR2UyEc98DMgDhcqjz4YyxRRVZGyJVL9qyfFEUhTxlm3Dc7UZKwm0ekIU>

¹⁸⁷ Batı’nın tüketim alışkanlıklarının bir sonucu olarak artık baş edemediği atıklar, başta asya ülkeleri olmak üzere, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere ihraç ediliyor. Bu atıkların ithalat amacı geri dönüşüm olarak ifade edilse de, bu atıkların yolculuğunun nerde bittiğine dair şeffaf verilere ulaşmak mümkün değil. Bugün yapılan araştırmalar, üretilen atıkların büyük bir çoğunluğunun denizlere boşaltıldığı bu nedenle denizlerdeki biyoçeşitlilik yok olduğunu, deniz hayvanları aracılığı ile bu maddelerin besin zincirine karıştığını gösteriyor. Atık ticareti, ülkenin neresi olduğuna bakmaksızın, sınıraşan çevre sorunlarına bugün güncel örneklerden biri.

¹⁸⁸ Rob White, Nigel South, “The Future of Green Criminology: Horizon Scanning and Climate Change”, s. 8-9.

Çevre ihlallerinin sadece bulunduğu bölgeyi değil, aynı zamanda sınıraşan, veya belirli bir zaman dilimine yayılan, suçun gerçekleşme biçimi, konusu açısından farklılıklar arzeden farklı görünüş biçimleri, ceza hukuku mekanizmalarının mümkünlülüğü ve gerekliliği konusundaki tartışmalara dahil edilmektedir.

Uluslararası düzeyde, uluslararası toplum tarafından tam mutabakat ile kabul edilebilecek çevresel suç sınıflandırması yapılmasa da¹⁸⁹ çeşitli uluslararası kuruluşlar ve araştırmalar ile uluslararası çevre suçları bakımından belirli kategorilendirmeler sözkonusu olmuştur.¹⁹⁰

Gelişen Sekiz Ülke (G8), (International Criminal Organisation- Uluslararası Polis Teşkilatı) INTERPOL, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Birleşmiş Milletler Bölgeler Arası Suç ve Adalet Araştırma Enstitüsü özellikle beş suç kategorisini, ilgili uluslararası anlaşmaları gözeterek, şu şekilde belirlemiştir:

1. Tehlike Altındaki Fauna ve Flora Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin 1973 Washington Sözleşmesine (CITES) aykırı olarak vahşi yaşamda yasadışı ticaret yapılması;
2. 1987 Montreal Ozon Tabakasını Tüketen Maddeler Protokolü'ne aykırı olarak ozon tabakasına zarar veren maddelerin yasadışı ticareti;
3. Tehlikeli Atıkların ve Diğer Atıkların Sınır Aşırı Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin 1989 Basel Sözleşmesine aykırı olarak, çeşitli türlerde tehlikeli atıkların boşaltılması ve yasadışı taşınması;
4. Çeşitli bölgesel balıkçılık yönetim kuruluşları tarafından uygulanan kontrollere aykırı olarak yasadışı, düzenlenmemiş ve bildirilmemiş balıkçılık faaliyetleri;

¹⁸⁹ Stuart Bell, Donald Mc Gillivray, Ole W. Pedersen, Emma Lees, Elen Stokes, **‘Environmental Crime’**, s.267; “çevre suçuna ilişkin çeşitli tanımlar, ahlaki ve felsefi olandan yasal ve yerel perspektifleri gibi çevre suçuna dair farklı bakış açılarını yansıtmaktadır.”

¹⁹⁰ M Jambozorg, M. Pournouri, S.A. Poorhashami, D.Hermidasdavend, **‘Challenges ahead of codification of environmental crime indices as an international crime’**, Int. J. Environ. Sci. Technol. (2015), 12:3719-3734, DOI 10.1007/s13762- 015-08301, <http://www.bioline.org.br/pdf?st15348>, s. 3724.

5. Ulusal yasalara aykırı olarak kereste hasat edildiğinde, taşındığında, satın alındığında veya satıldığında yasadışı kütük alımı ve ticareti.¹⁹¹

Bugünün ekolojik kriz koşulları içinde, savunuculuk alanında, “iklim suçları”¹⁹², “gelecek kuşaklara karşı suçlar”¹⁹³ gibi çeşitli kavramsallaştırmalar ve teoriler de tartışma konusu olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Özellikle uluslararası alanda, birçok savunuculuk faaliyetine konusu olan ekokırım suçu konseptine ilişkin birçok tartışma mevcuttur. Ekokırımın tanınmasının, özellikle tüzel kişiler bakımından yeni bir kurumsal ceza sorumluluğu devrini başlatacağı savunulmaktadır. Bu suç tipinin uluslararası hukukta düzenlenmesi talep edilmekte, uluslararası ceza hukuku alanında, 1918-1945 yılları arasında, bireysel aktörler tarafından işlenen suçlara ilişkin olarak bireysel cezai sorumluluğu kapsamının, şirketlerin işlediği suçların cezasızlığına karşı uygulama alanı olması önerilmektedir.^{194 195}

¹⁹¹Gavin Hayman and Duncan Brack, “**Workshop Report, International Environmental Crime, The Nature and Control of Environmental Black Markets**”, s.5

¹⁹² Konu ile ilgili genel çerçeve hakkında web sitesi: <http://www.climatecrimeanalysis.org>, “İklim suçları, önemli miktarda sera gazı emisyonu ile sonuçlanan ya da bunlarla ilişkili suç faaliyetleridir. Konsept, sera gazı emisyonlarını kendi başına suçlaştırmayı amaçlamamaktadır. Çoğu emisyon yasalardır. Bununla birlikte, sera gazı emisyonlarının önemli bir kısmı, mevcut ceza hukukunu ihlal eden davranışlardan kaynaklanmaktadır. Ormansızlaşma ve orman bozulmasının neden olduğu emisyonlar çarpıcı bir örnektir: Dünya Bankası orman suçları üzerine yapılan bir araştırma, ana üretici tropikal ülkelerdeki kaydın, % 90'ının yasadışı olduğunu ve suç faaliyetlerini içerdiğini tespit etti. Ek olarak, INTERPOL'un karbon ticareti suçu kılavuzu, dolandırıcılığın sera gazı emisyonlarını azaltmak için gerekli bir mekanizma olan karbon emisyon pazarını nasıl zayıflattığını göstermektedir.”

¹⁹³ Sebastian Jodoin, Yolan, Saito, ‘**Crimes against Future Generations, Harnessing the Potential of Individual Criminal Accountability for Global Sustainability**’, s. 128, “Gelecek nesillere karşı suç kavramı, şu anki uluslararası suçlara ilişkin açıklamalardan ilham alır. Gelecek nesillere karşı işlenen suçlar, uzun vadeli sağlık, güvenlik ya da tanımlanabilir herhangi bir grubun ya da kolektivitinin hayatta kalma araçları üzerindeki ciddi sonuçlarının büyük olasılıkla olasılığını bilerek işlenmiş eylemlerdir. (...) belirli eylemlerin her biri, uluslararası hukukta mevcut bir yükümlülüğün ciddi şekilde ihlal edildiğine işaret eder.”

¹⁹⁴ Mc Carrick, **a.g.e.**

¹⁹⁵ Bu alanda çalışmaların öncülerinden olan Higgins, ekokırımın tanımını şu şekilde yapmaktadır; ecocide is the extensive damage to destruction or loss of ecosystems of given territory, whether by human agency or by other causes, to such extent that peaceful enjoyment by the inhabitants of that territory has been severely diminished. Özellikle bu konuda doktrinde, ekokırım suçunun, savaş suçları kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine ve Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde yargılama konusu yapılabilmesi için, Roma Statüsü’ne eklenmesi gerektiği yönünde görüşler mevcuttur. Saloni Malhotra, “**The International Crime That Could Have Been but Never Was: An English School Perspective on the Ecocide Law**”, 9 Amsterdam Law Forum, Vol.9, Iss. 3, 2017, p.49-70, s. 53.

Çevre suçlarının belirli bir hukuksal çerçevede düzenlenmesinde ve konuya dikkat çekilmesinde özellikle seksenli yıllarda meydana gelen birtakım olaylar ve giderek baş gösteren çevre sorunları da itici güç olmuştur. Örneğin, Avrupa Konseyi'nin çevre suçları ile mücadele amacıyla kabul ettiği yönerge taslağında, tüzel kişilerin sorumluluğu konusunda tarihsel bir karşı çıkıştan sonra, tüzel kişilerin sorumluluk biçimlerinin düzenlenmesinde, Bhopal ve Exxon Valdez şirketlerinin faaliyetleri sırasında katastrofik çevre yıkımlarına neden olan olaylar etkili olmuştur.¹⁹⁶

2. Çevre Suçlarının Geniş Yorumlanması

Çalışmanın devamında, özellikle kriminoloji alanında çalışmaların, nasıl çevrenin korunmasında ceza hukuku mekanizmalarının daha etkili ve bağımsız bir disiplin olarak kullanılması gerekliliği hakkında tartışmalara ve literatür görüşlerine yer verilmektedir. Bu başlık altında, genel olarak kriminoloji alanında yenilikçi yaklaşımların, iki konuya ilişkin olduğu vurgulanmıştır; çevre suçlarının idare hukukunun uygulama mekanizması olma işlevi sınırlarını aşp, bağımsız bir mekanizma olarak yapılandırılması ile küresel boyuta taşınan çevre sorunları hakkında ceza hukukunun küresel bir perspektiften tartışılması ihtiyacına ilişkin argümanlar.

Çevre suçları, belirli olarak çeşitli uluslararası mekanizmalar nezdinde düzenlense de, bu düzenleme ve uygulamaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Literatürde ise, çevre suçlarının dar tutulması ile genişletilmesini savunan iki ana görüş mevcuttur. Bu görüşlerden biri, çevre suçlarını, idare hukuku ve özel hukukun tamamlayıcısı olarak açıklamakta ve ancak belirli sınırlar dahilinde uygulanabileceğini savunmaktadır. Diğer görüş ise ortaya çıkan ihlallerin neden olduğu *zarar* kavramı üzerinden bu sınırların genişletilmesini savunmaktadır.

Çevre ihlallerinin neden olduğu zararın özellikleri ve etkisine odaklanan kriminologlar, çevre suçu konseptinin genişletilmesini savunmaktadır. Örneğin, bu alanın öncülerinden, Matthew Hall, kriminoloji alanında Lynch ve Stretesky'nin çalışmalarına atıfta bulunarak, çalışmalarında '*ticari şiddet*' ve '*zarar*' kavramlarını

¹⁹⁶Turgut, a.g.e., s.359-360.

analiz etmiş ve ticari faaliyetin sonucu olarak ortaya çıkan atık kirliliğinin neden olduğu sağlık sorunları ve suç vasfına ilişkin değerlendirmeler yapmıştır. Bu analiz ile, modern sanayi faaliyetlerinin sonucu olarak açığa çıkan zehirli atık ve emisyonlar, neden olduğu ciddi sağlık sorunları ile birlikte değerlendirildiğinde, üstelik çevre sorunlarını önleyici alternatif yöntem ve teknolojilerin erişilebilir olduğu bir dönemde, bu faaliyetlerin ceza sorumluluğunu gerektiren eylemler kapsamına alınması gerektiğine işaret edilmiştir. Bu alanın öncülerinden Nigel South ise kriminologların hala yeteri kadar, büyük şirketlerin sınıraşan faaliyetlerinin etkilerinin ve bu etkilerin suç vasfının belirlenmesini önceliklendirmemiş olmalarını eleştirmektedir.¹⁹⁷

Eko-küresel kriminoloji olarak ortaya çıkan görüş, çevre sorunlarının sınıraşan niteliği, adalet ve ekolojik değerlerin altını çizmekte, eko-küresel kriminolojinin asıl odağının ekosistemlere, insanlara ve hayvanlara karşı yapılan ihlaller olması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüş de çevresel ihlaller bakımından zarar ve etkilerine odaklanmaktadır. Bu görüşte sınırötesilik vurgusunun baskın olduğu görülmektedir. Eko-küresel suçlar genellikle sınıraşan, çok uluslu şirketlerin, çoğu zaman “yasal” olarak gösterdikleri faaliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, BP’nin Meksika Körfezi’ndeki faaliyetleri, Chevron ve Texaco gibi çok uluslu şirketlerin, Amazon ormanlarında toprak ve orman kayıplarına neden olan faaliyetlerinin bedelinin bugün küresel olarak tüm dünyanın üstleniyor olması gibi. Eko-küresel kriminoloji alanında çalışan kriminologlar tarafından ele alınan konuların çok katmanlı ve çeşitli olduğu görülmektedir. Bu nedenle eko-küresel suçlar ile ilgili kriminolojinin sınırlarını genişletmek, dolayısıyla suçun ne olduğu ve neyin suç olarak algılanması gerektiğine dair bir perspektif tartışmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik bakımından, “adalet” ve “zarar” kavramları kritik önem arz etmektedir.¹⁹⁸

Çevresel ihlaller farklı biçimlerde, farklı coğrafiyasal sınırları, farklı kişi gruplarını ve toplulukları etkiler biçimde ortaya çıkabilmektedir. Bu çok katmanlılık,

¹⁹⁷ Matthew Hall, “**Environmental Victimisation**”, *Radical Criminology*, University of Lincoln, 2018, s. 2.

¹⁹⁸ Rune Ellefsen, Ragnhild Sollund, Guri Larsen, “**Eco-global crimes: Contemporary problems and future challenges**”, *Green Criminology Series*, Ashgate Publishing, January 2012, <https://www.researchgate.net/publication/293299045>

evre ceza hukukuna ilişkin tartişmaları da çok katmanlı, karmaşık bir alan haline getirmektedir. rnek vermek gerekirse, yerel etkileri üzerinden tartişma konusu olan atıklar gibi daha alışıldık çevresel konuların yanı sıra yaban hayatı hayvan kaçakçılığı, karbon ticareti suçları, iklim değişikliği ve sürdürülebilir tarım sistemini yok eden kimyasal tarım ilaçları (pestisitler) gibi daha küresel niteliklere bürünmüş yıkma, ihlal etme, zarar verme biçimleri karşımıza çıkmakta ve bu ihlallerin ceza hukukunda nereye denk düştüğü tartişmalı bir alan haline gelmektedir. Ticari faaliyetler ile ihlal sonucu arasındaki bağların tespit edilmesi, bu faaliyetler nedeni ile kimin yargılanması gerektiği, suç işleme iradesi, yargılama yetkisi gibi konularbu tartişmalara dahil olan ana konu başlıklarıdır.

Aşağıda evresel yıkımların boyutuna dair bulgulara, sonrasında ise, uluslararası alanda anlaşma, direktif ve tavsiye kararları ile uluslararası hukuk mekanizmaları nezdinde evre ceza hukuku çerçevesinin açıklanmasına yer verilmiştir.

Çalışmanın devamında ise, evre ceza hukukunun sınırlarına dair, *evre suçunun tanımlanmasına ilişkin güçlükler, evre ceza hukuku alanında, ticari ceza hukukuna içkin tespitler ve tartişmalar, fail, mağdur, nedensellik bağı, zarar ve zaman* gibi hususlara ilişkin evre ceza hukuku alanının handikaplarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

3. evre Suçlarının Boyutu ve Sonuçları

Çevrenin korunması alanında mevcut olan emir ve yasaklara uyulup uyulmadığının takip edilmesi ve hukuka riayetin sağlanması konusunda ceza hukuku fonksiyonunun gerekliliği literatürde savunulmaktadır. Bu görüşü savunan yazarlara göre, evre ceza hukuku kurallarının varlığı esasen çevrenin kirletilmesi ve bozulmasına neden olacak kişilere karşı bir tehdit işlevi sağlamaktadır. Bu tehdit evre suçlarını engellemek veya sayısını azaltmak bakımından işlevsel kabul edilmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁹řen, a.g.e., s.65.

Çevrenin korunması amacı ile ceza hukuku düzenlemeleri, mekanizmaları ve ceza sisteminin gerekliliğine ilişkin birçok hukuksal ve ekonomik teori ortaya atılmıştır. Temel olarak, çevre suçlarına karşı ceza hukuku uygulamalarının varlığına ilişkin nedenler üç başlık altında toplanmaktadır;

1. Özel hukuk düzenlemelerinin ve uygulamalarının ihlallerine yönelik yaptırımların etkin caydırıcı niteliğinin eksik olması,
2. Toplumsal düzenin korunması için emir ve yasak teşkil eden ceza normalarının oluşturulması ihtiyacı.²⁰⁰ Toplumun, ahlaki ve etik olarak ceza hukukunu daha normatif olarak değerlendirmesi ve bazı toplumsal olan ihlalleri suç olarak görme talebi,
3. Suçlara ilişkin ekonomik analizler²⁰¹

Çevre ceza hukukunun işlevine ilişkin tartışmalar insan merkezli yaklaşım çerçevesinden şekillenmiştir.

Çevre suçları bakımından zararın ciddi, çok katmanlı ve belirli bir zaman dilimine yayılmış olması, ceza sorumluluğu bakımından güçlüklerle neden olsa da, bu zarar ve risklerin boyutu, aynı zamanda, çevrenin ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte ceza mekanizmaları ile etkili koruma altına alınmasının gerekliliğine ilişkin argümanların da temelini oluşturmaktadır.

Aşağıdaki alt başlıklar ile, çeşitli uluslararası raporlara göre, çevre suçlarının ortaya çıkardığı zararların nicelik ve niteliksel sonuçlarına yer verilmiştir.

a) Çevre suçları ve ekonomik zarar

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Uluslararası Suçların Kontrol Altına Alınması Hakkında Stratejisi'ne katkı koyan, FBI, ABD Gümrük Servisi, ABD Gizli Servisi Mali Suçlar ile Mücadele Birimi, Ulusal Uyuşturucu İstihbarat Merkezi,

²⁰⁰ A.g.e, s.60.

²⁰¹ Cho Byung-Sun, "Emergence of and International Environmental Criminal Law", Ucla Journal of Environmental Law and Policy, Vol.19, Iss.1, 2000, s. 26.

Devlet Hazine, Adalet ve Ulaştırma Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Konseyi temsilcilerinin katıldığı bir çalışma grubu tarafından hazırlanan Uluslararası Suç Tehdidi Değerlendirmesi (International Threat Assessment)’a göre; her yıl tahmini olarak tehlikeli atıkların yasa dışı olarak alıcı ortama bırakılması, tehlikeli madde kaçakçılığı ve doğal kaynakların kötüye kullanılması tahmini olarak 22-31 milyar dolar değerinde bir bedele denk düşmektedir. Interpol, küresel vahşi yaşam suçlarının yılda en az 10 milyar dolar değerinde olduğunu ifade etmektedir. Dünya Bankası, yasa dışı ormansızlaştırmanın gelişmekte olan ülkelere her yıl 15 milyar dolar gelir ve vergi kaybına neden olduğunu açıklamıştır. 1990’lı yılların ortalarında, her yıl yaklaşık 38.000 ton CFC²⁰² yasa dışı bir şekilde işlem gören CFC’lerde küresel ticaretin yüzde 20’sine eşit olup, 500 milyon dolar değerindedir. 2006’da 14.000 tona kadar CFC gelişmekte olan ülkelere gizlice sokulmuştur.²⁰³

Çevresel suç, organize suç ağlarının katılımının artmasıyla birlikte uluslararası suç faaliyetinin en karlı ve hızlı büyüyen alanlarından biri olarak tanımlanmaktadır. Belirli yasal izinleri temin ederek faaliyetlerine devam eden şirketler tarafından finansal nedenlerden ötürü taahhütlerin yerine getirilmemesi nedeni ile de ciddi çevresel zararların giderek daha fazla kamusal tartışma haline geldiği görülmektedir.²⁰⁴

Son yıllarda, çevre suçlarının neden olduğu çevre ve çevresel zararın insani maliyetlerinin yanı sıra finansal bedelleri konusunda da farkındalık artmıştır. Örneğin, Dünya Ekonomik Forumu, doğal kaynaklar konusunda zayıf yönetimin sonucu olarak, su kaynaklarının kullanımının “toplumsal istikrarı ciddi şekilde

²⁰²Ozon tabakasını delen maddelerin azaltım mekanizmalarından biri olarak, uluslararası alanda karbon piyasaları kurulmuştur. Bu sisteme göre, gelişmiş olan ülkeler daha az karbon salımı yapma yükümlülüğü altında iken, gelişmekte olan ülkelerin ozon tabakasını incelten maddelerin emisyon oranı izin daha yüksektir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş olan ülkelere hukuka, özellikle bu sistemi kurmuş olan Montreal Protokol’üne aykırı bir şekilde, emisyon dolandırıcılığı suçlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

²⁰³Federation of American Scientists, “**International Crime Threat Assessment, Chapter II, ‘Environmental Crimes’**”, <https://fas.org/irp/threat/pub45270chap2.html#6>

²⁰⁴Eileen Skinnider, “**Victims of Environmental Crime – Mapping the Issues, The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy**”, March 2011, <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2017/12/ICCLR-Victims-of-Environmental-Crime.pdf>, s.1

bozma, iş tedarik sistemi ile gıda ve enerji üretimini tehlikeye atma potansiyeline sahip” olduğunu ve bunun küresel etkilerine dikkat çekmektedir.²⁰⁵

Sanayi devriminden itibaren tarihsel süreçte şirketler ticaret hayatında daha yaygın faaliyetlerin öznesi olmuştur. Çeşitli politik ve ekonomik sistemlerin hayata geçmesiyle, şirketler, aynı zamanda insan hakları ihlalları, ekonomik ve çevre suçları ile de anılır hale gelmiştir.

İkinci dünya savaşının sonra ermesinden itibaren, şirketler, toplumsal alanda da, faaliyetleri ile ekonomik her türlü gelişmeyi etkileyen bir pozisyona sahip olmuşlardır. Şirketlerin kar payları, hava, su, toprak gibi doğal kaynakların kullanılmasının bir sonucu olarak da görülmektedir.²⁰⁶

Ekonomik nitelikli davranışlar çeşitli görünümler arz etmektedir. Bu ticari faaliyetlerin, çok geniş bir kesimi, kamuyu anlamlı derecede etkilemektedir. Tarihsel sürece yayılmış bilimsel çalışmalar ile kanıtlanmış ekolojik etkilere karşın sistematik olarak devam eden belirli faaliyetler, ihlal sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır/çıkarmıştır. Ekonomik suçların tahlil edilmesinde en önemli kriterlerden biri, korunan hukuki değerin kamusal nitelikli olmasıdır.²⁰⁷

Sahir Erman, ticaret hayatında işlenen suçların, tekil suçlar olmadığı, ekonomik düzene karşı işlendiği ve bu suçların daha geniş kamusal zararlar ortaya çıkardığını ifade etmektedir.

2013 tarihli “Risk Altındaki Doğal Sermaye – İşletmenin İlk 100 Dışsallığı” adlı çalışmaya göre, aslında yüksek etkili iş sektörlerinin neden olduğu doğal kaynaklar, kirlilik ve sera gazları üzerindeki olumsuz etki gibi çevresel maliyetler yüksek ekonomik kayba neden olmaktadır. Rapora göre, ilk 100 çevre

²⁰⁵ Nigel South, “Green Criminology, Environmental Crime Prevention and the Gaps between Law, Legitimacy and Justice”, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana 65, 4, 2014, p.373–381, s. 377.

²⁰⁶ Rihijarvi, a.g.e., s. 1.

²⁰⁷ Fatih Selami Mahmutoglu, “Ekonomi Hukuku, Ekonomik Suçlar ve Ekonomi Ceza Hukuku”, Ankara, 2003, <http://fsmahmutoglu.av.tr/pdf/52d7e6b01c2e4d33b8620d33a7c4b9c58bb70ea77818090242.pdf>, s.3.

dışsallığı tek başına ekonomiye ekonomik maliyetler açısından yılda 4,7 trilyon ABD doları veya belirlenen toplam birincil sektör etkisinin yüzde 65'i civarındadır.²⁰⁸

INTERPOL ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın, 70 ülke üzerinde anket uygulaması ile yaptıkları araştırma sonuçları, çevre suçlarının küresel olarak neden olduğu zararı ortaya koymaktadır. Rapor, 91-258 milyar dolar değerinde olan küresel çevresel suçlar ile organize suç ve terörizm gibi diğer suç alanları arasındaki bağlara odaklanmıştır.²⁰⁹

Diğer suç tiplerinden farklı olarak, çevre suçları çevre üzerinde ve gelecek nesiller için ek maliyet etkisi oluşturmaktadır. Ayrıca hükümetleri gelirlerden yoksun bırakmakta ve ekonomik zarar vermektedir. Buna karşın, birçok çevre suçu, büyük çapta olmasına rağmen kayda değer süreçler ile takip edilmemektedir. Bunun nedenleri arasında, hükümetlerin ceza hukukunu uygulama kapasitelerinin büyük ölçüde değişkenlik göstermesidir.²¹⁰

Hava kirliliği, iklim değişikliği gibi katastrofik etkisi olan çevre ihlalleri bakımından, çok ciddi bir insan nüfusu zarar görmektedir. Yatırımları bu çevre ihlaline neden olan/katkı sağlayan ticari aktörler de bu etkilerin farkındadır. Nitekim bir yatırımın faaliyete geçmesi aşamasında, birçok risk unsuru, yatırım plan, proje ve fizibilite çalışmalarına konu olmaktadır. Buna karşın, dünya çapında iç ve dış ortam hava kirliliği 7 milyon insanın erken ölümüne sebep olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, 2016'da iç ortam hava kirliliği 3.8 milyon dış ortam hava kirliliği 3.2 milyon erken ölüme sebep oldu.

“Her 10 insandan 9'u yani dünya nüfusunun %90'ı kirli hava soluyor. Düşük ve orta gelirli ülkelerde nüfusun %97'si sağlıklı havaya maruz kalırken, yüksek gelire sahip ülkelerde bu oran %49'lara kadar düşüyor.”²¹¹

²⁰⁸ “**Production sectors cost trillions in damages to world environment - UN- backed study**”: <https://news.un.org/en/story/2013/04/437122>

²⁰⁹ “**Environmental Crime Threatening Peace and Security Report by Interpol and UN Environment**”, 8 Aralık 2016, <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2016/Environmental-crime-threatening-peace-and-security-finds-new-INTERPOL-UN-Environment-report>

²¹⁰ Luttenberger, Luttenberger, a.g.e., s. 214.

²¹¹ Dünya Sağlık Örgütü, http://www.who.int/airpollution/data/AP_joint_effect_BoD_results_May2018.pdf

Çevresel etkileri küresel alanda tartışma konusu olan fosil yakıt endüstrisine karşı birçok çalışma ile çevresel maliyetlere ilişkin araştırmalar yapılmaktadır. Mart 2013’de yayımlanan bir çalışma Hindistan’da her yıl 115.000 kişinin kömür santrallerinin yarattığı kirlilikten hayatını kaybettiği, bunlardan 10.000 tanesinin 5 yaşında altında çocuklar olduğu, bunun ülkeye her yıl 4,6 milyar Amerikan doları seviyesine kadar maliyeti olduğu belirtilmektedir. Yüksek oranlı erken (premature) ölümlerine ek olarak 2011- 2012 yıllarında yanan kömür miktarı ile 20 milyon astım ve solunum hastalıkları vakası arasında ilişki kurmaktadır. Hindistan şu anda dünyanın üçüncü en büyük kömür yakan ülkesidir.²¹²

Mart 2013’de yayımlanan bir çalışma sonucuna göre, Avrupa Birliği’nde kömürle çalışan santraller 18.200’den fazla erken (premature) ölümüne, yaklaşık 8.500 adet yeni kronik bronşit vakası ve her yıl 4 milyonun üzerinde kayıp iş gününe sebep olmuştur. Kömür tüketiminin Avrupa’da sağlık üzerine etkisinin ekonomik maliyetinin sene başına 42,8 milyar euro olduğu tahmin edilmektedir. Hırvatistan, Sırbistan ve Türkiye’de yer alan kömür santralleri ek olarak 5,100 erken ölüme sebep olmuş, yıllık 11,9 milyar euro ilave ekonomik maliyet yaratmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde enerji üretiminin kömür santrallerinden kaynaklı gizli maliyetlerinin 2005 yılında 62 milyon Amerikan doları olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam iklim değişikliğinden kaynaklı zararları, ekosistem zararlarını, civa gibi hava kirliliği yaratan bazı maddelerin etkilerini ve ulusal güvenlik risklerini kapsamamaktadır.²¹³

Mart 2013’de yayımlanan bir çalışma sonucuna göre, kömür yanması ile ilişkili civa, sulfur dioksit ve parçacıklı madde gibi zehirli hava kirlleticilerinin yayılması dâhil sağlık etkilerinin maliyeti Kanada’da yıllık 300 milyon Kanada dolarına yakındır.²¹⁴

²¹²The Health and Environment Alliance (HEAL). 2013. “**The Unpaid Health Bill: How Coal Power Plants Make Us Sick**”, http://www.env-health.org/IMG/pdf/heal_report_the_unpaid_health_bill_how_coal_power_plants_make_us_sick_final.pdf

²¹³The National Academies of Sciences. 2009. “**Hidden Cost of Energy: Unpriced Consequences of Energy Production and Use**”, http://www.nap.edu/catalog.php?record_id=12794#toc

²¹⁴Canadian Association of Physicians for the Environment, Asthma Society of Canada, Lung Association, Alberta & Northwest Territories, and the Pembina Institute, “**A Costly Diagnosis: Subsidizing Coal Power With Albertans' Health**” 2013. <http://www.ab.lung.ca/sitewyze/files/costly-diagnosis.pdf>

Yeni yapılan bir çalışmada, Türkiye’deki mevcut kömür yakıtlı enerji üretim santrallerinin yol açtığı hava kirliliğinin halk sağlığı üzerindeki maliyeti nicel olarak hesaplanmıştır. Rapora göre, Türkiye’de elektrik üretimi için kömür yakılmasından kaynaklanan hava kirliliği hâlihazırda erken ölümlere, kronik akciğer hastalıklarına ve kalp sorunlarına yol açıyor ve sağlık alanında yaklaşık 3,6 milyar euroya varan bir maliyet getirmektedir.

Ticari faaliyetlerin çevresel faturası hem ekolojik değerler hem de insan hakları açısından büyüktür. Bu fatura büyüdükçe, özellikle, sınıraşan ticari faaliyetlerde bulunan şirketlerin neden oldukları çevre ihlallerinin kontrol altına alınması için, ceza hukuku mekanizmalarına ilişkin uluslararası tartışmalar ve akademik çalışmalar da artış göstermektedir.

b) Çevre suçları ve güvenlik

Ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin artık sadece askeri nitelikte tehditler olmadığına, sayısız yeni tehdidin, insanlık ile dünyada doğal sistemler ve kaynaklar arasında hızla değişen ilişkiden kaynaklandığına dikkat çekilmektedir. Özellikle kaynak kıtlığı bu tehditlerin başında gelmektedir. Kaynak kıtlığı daha sonra ekonomik strese dönüşmekte, bu da işsizlik, sermaye kıtlığı ve parasal istikrarsızlık gibi sosyal huzursuzluk ve istikrarsızlık koşullarını oluşturmaktadır.²¹⁵

Sel, kuraklık ve daha yüksek sıcaklıkların sistematik olarak tekrar etmesi ile oluşan koşullar, ekonomik faaliyetleri etkilemekte, halk sağlığı ve tarıma etkileri nedeniyle özellikle kırılgan ve hassas ülkelerin nüfusları üzerinde ciddi bir baskıya neden olmaktadır. Bu koşullar aynı zamanda hem ülke içinde hem de diğer ülkelere göçün artmasının nedenleri arasındadır. Örneğin, 2006-2011 yılları arasında uzun bir zamansal sürece yayılan şiddetli kuraklığın Suriye’yi etkilediği ve olumsuz tarımsal etkilere neden olduğu, bunun da geniş nüfus kitlelerinin yer değiştirmesine katkıda bulunan nedenler arasında olduğu ifade edilmektedir. Bu kitlesel nüfus hareketleri

²¹⁵ A.g.e.

değişen hizmet taleplerine yapıcı bir şekilde cevap verebilmek için kurumsal kapasiteyi etkili bir şekilde yetersiz hale getirmiştir.²¹⁶

Güvenlik alanında yapılan çalışmalarda, küresel gelişmeler ile paralel olarak çevresel ve demografik sorunların değerlendirilmesinin de dahil edildiği yeni bir ulusal güvenlik tanımının yapılması gerektiği savunulmaktadır. Küresel alanda meydana gelen çevre sorunlarının, uluslararası hukuk, düzen ve meşruiyete ilişkin kavramlar ile bu kavramların birbirleriyle ilişkilerinde yeni bir yoruma ihtiyaç olduğu dile getirilmektedir.²¹⁷

2014'te INTERPOL, 'çevre güvenliği' alanında ortaya çıkan tehditlerin değerlendirilmesi ve eylem planı oluşturulması yönünde karar almıştır. Bu kararda, bir çevre suçunu tanımlamak yerine, INTERPOL, çevre suçu ve ihlallerinin bir ülkenin siyasi istikrarı, çevre kalitesi, doğal kaynaklar, biyolojik çeşitlilik, ekonomi ve insan yaşamı üzerindeki etkilerinin varlığını kabul ederek, "çevre güvenliği"ne odaklanmıştır.²¹⁸

c) Çevre suçları ve insan hakları

Çalışmanın ilk bölümünde, çeşitli şekillerde ortaya çıkan çevre suçlarının neden olduğu insan hakları ihlallerine, özellikle bölgesel ve uluslararası mekanizmalar nezdinde ihdas edilen içtihatlarla geniş bir biçimde yer verilmiştir.

Bugün ekolojik kriz koşullarının, adli suçlardan çok daha fazla, hastalığa, yaralanmaya ve ölüme neden olduğu savunulmaktadır.²¹⁹

Küresel ölçekte, iklim değişikliği, özellikle, iklim değişikliğinin etkilerine daha açık olan kırılgan ülkelerde yaşayan insan nüfusu açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Uluslararası alanda hükümetlerin vardığı mutabakat, ısınmanın 2 derecenin altında tutulması ve 1,5 derecede tutulması için çaba gösterilmesinin

²¹⁶ Timothy Crosland, "Amicus Curiae brief, submitted to National Inquiry on the Impact of Climate Change on the Human Rights of Filipino People, and the Responsibility Therefore, if any of the Carbon Majors", CHR-NI-2016-0001, s.15.

²¹⁷Şafak Kaypak, 'Çevresel Güvenlik ve Sınırışan ve Çevre Suçları', Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 38, Ekim 2013, s.7.

²¹⁸ Luttenger, Luttenger, a.g.e., s. 217.

²¹⁹ Yingyi Situ, David Emmons, 'Environmental Crime; The Criminal Justice System's Role in Protecting the Environment', Sage Publications Inc. 2455, s. 7.

gerekliliği yönünde²²⁰ Ancak bugün, Paris İklim Anlaşması kapasamında, karbon emisyonu azaltım yönünde verilen niyet beyanlarına baktığımızda, dünya hala 3-4 derece ısınma tehdidi ile karşı karşıyadır. Bu tehdit aynı zamanda, büyük bir insan nüfusunun temel yaşamsal kaynaklara erişimine ilişkin ihlal risklerini de barındırmaktadır.²²¹

Diğer suç tiplerinden farklı olarak, çevre suçları, çevre üzerinde getirdiği ek maliyet ve etkileri nedeni ile, gelecek nesiller için de ciddi bir tehlike arz etmektedir.²²²

Çevresel ihlaller ve insan hakları ilişkisi uluslararası hukukta daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliğinin etkilerinin daha belirgin hale gelmesi ile, iklim değişikliği ve spesifik etkileri ile insan hakları bağlantılarına ilişkin olarak çeşitli belgeler yayınlanmaktadır. İklim değişikliğini de içine alan ekolojik bir kriz, aynı zamanda insan hakları hukukuna ilişkin olarak da bir değişimi içermesi beklenmektedir.

Ekolojik kriz koşulları, mevcut olan insan hakları kavramının içeriğinin değişmesinin ve farklı yorumlanmasının ihtimallerini açığa çıkarmaktadır.²²³

İklim değişikliğinin etkilerinin, insan haklarına karşı özellikle kırılgan coğrafyalarda ciddi bir tehdit oluşturduğuna ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. BM İnsan Hakları Konseyi iklim değişikliğinin insan haklarını ihlal edici nitelikte olumsuz etkileri, devletlerin bu zararlı etkileri yok etmek için icra etmesi gerekenleri içeren altı adet karar yayınladı. İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (OHCHR), BM İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü ile diğer BM kuruluşları ve bağlı kuruluşlar, iklim değişikliği ile insan hakları hukuku arasındaki bağlantıları ayrıntılarıyla gösteren çok sayıda rapor da yayınlamıştır.

²²⁰ Birleşmiş Milletler Paris İklim Anlaşması'nda varılan mutabakat.

²²¹ Crosland, **a.g.e**, s.2

²²² Luttenberger, Luttenberger, **a.g.e**, s.214.

²²³ Ibid, Zeynep Üskül Engin, Ekolojik Kriz, Etkil ve Hukuk, s. 90.

OHCHR'nin en son raporlarından biri, bu bağlamda iklim değişikliği, insan hakları ve devletlerin yükümlülükleri hakkında aşağıdaki önemli bulguları içermektedir:

1. İklim değişikliği ve deniz seviyesinin yükselmesinin, aşırı hava olayları ve kuraklıklar dahil olmak üzere, etkileri milyonlarca bireyin insan haklarını ihlal etmektedir.
2. Devletler, iklim değişikliğinin mevcut ve gelecekteki olumsuz insan hakları etkilerini mümkün olan en büyük ölçüde önlemek için, yasal düzenlemeler de dahil olmak üzere, antropojenik (insan faaliyeti kaynaklı) sera gazı emisyonlarını sınırlamak için hareket etmelidir.
3. Devletler, bu emisyonların veya zararlarının nerede gerçekleştiğinden bağımsız olarak, kendi yetki alanları altındaki işletmelerin emisyonlarını yeterince denetlenmemesi durumunda hak sahiplerine karşı sorumludur.
4. Şimdi ve gelecekte iklim değişikliğinden etkilenenlerin, adli ve diğer tazminat mekanizmalarını içeren anlamlı çözümlere erişimi olmalıdır.

Bu bulgular İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde (UDHR), Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinde (ICCPR), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde ve diğer insan hakları belgelerinde belirtilen hak ve yükümlülüklerle dayanmaktadır.

2019 yılında, Birleşmiş Milletler Yoksulluk ve İnsan Hakları Özel Raportörü, yayınladığı raporda, yoksulluk, insan hakları ve iklim krizi arasındaki tutarlı bağlantılara yer vermiş ve iklim krizine karşı gerekli önlemlerin alınması konusunda rapor yayınlamıştır.²²⁴

²²⁴ Climate Change and poverty, Report of Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Human Rights Council, A/HRC/41/39, June 2019.

B. ÇEVRE CEZA HUKUKUNUN HUKUKTA YERİ

i. Suçun Tanımı Bakımından Çevre Ceza Hukuku ve İdare Hukuku İlişkisi

Çevre hukuku, genellikle bütüncül bir yaklaşım içinde idare hukuku kapsamında sınıflandırılmaktadır.²²⁵ Çevresel ihlaller bakımından ceza hukuku ile idare hukuku alanlarının nerde kesiştiği, her iki alana dahil mekanizmaların nasıl bir bütün oluşturacağı, her iki alanda da aynı zamanda uluslararası işbirliğinin mümkün olup olmadığı hakkında tartışmalar bu konuda temel konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak ulusal çevre mevzuatlarının çerçevesi, belirli idari kurallar ile çevreye salınan kirletici emisyonlarına müsaade edilen miktar ve limit değerlerin ihlali sözkonusu olduğunda hangi idari yaptırım mekanizmalarına başvuru yollarının mevcut olduğuna ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Yaptırım mekanizması ise çoğunlukla idari para cezaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle ‘kirleten öder’ ilkesini benimsemiş hukuk sistemlerinde geçerli araç para cezasıdır.

Literatürde bazı teorisyenler ve çevre hukukçuları, ceza hukukunun çevrenin korunmasında ve mağdura destek olunmasında en iyi yaklaşım olduğu fikrine karşı çıkmaktadırlar. Bu görüşe göre, işbirliğine dayalı bir mevzuat ve çevre yönetimi anlayışı çevrenin korunmasında hukuka uygunluk anlamında çok daha etkilidir.²²⁶

Çevrenin korunmasında ceza hukukunun rolüne ilişkin bir görüşe göre, ceza hukuku vasıta işlevi görmelidir ve ancak diğer tedbir ve düzenlemelerden sonra gelmelidir. Diğer görüşe göre ise, ceza hukukunun ikincilleştirilmesi hem ceza hukukunun genel amacına aykırıdır hem de çevrenin korunması amacına ulaşmayı engellemektedir.²²⁷

²²⁵Karşılaştırmalı hukuk bakımından, Avrupa ülkeleri hukuk sistemlerinde de aynı tespit sözkonusudur. “1970’lerde çevre ceza hukuku alanında çalışmalar başladığında, büyük orana idare hukukuna bağımlı bir karakteri mevcuttur...” Michael Faure, “**The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member State**”, Review of European Community & International Environmental Law, Vol.26, Iss. 2, 2017, p.139-146, s. 139.

²²⁶Skinnder, a.g.e, s.20.

²²⁷Sen, a.g.e.,s. 72.

Öte yandan, literatürde, ceza hukukunun çevrenin korunmasında kullanılmasıyla, idari emir ve tedbirlerin daha etkin bir uygulamaya kavuştuğu ifade edilmektedir.²²⁸

Çevrenin korunması için öncelikle koruyucu ve önleyici politikaların oluşturulması ve hayata geçirilmesi önceliklendirilmelidir. Gerekli idari ve iktisadi planlama politikalarından sonra ceza hukukunun işlevinin ortaya çıkacağı görüşüne göre, çevrenin korunmasında öncelik idare hukuku düzenlemeleri ve çevre yönetimi politikalarıdır.²²⁹ Bu görüşe göre, ceza hukuku alanı dışında kalan, idare hukuku alanında mevcut olan hukuksal düzenlemelere aykırılık nedeni ile ihdas edilmiş idari suç ve cezalar toplum düzenini ağır derecede bozmayan eylemler hakkında düzenlenmekte ve uygulanmaktadır.²³⁰

Ceza yaptırımlarının çevrenin korunması için uzun bir süredir kullanıldığı Avustralya’da, uzun süreli faaliyet durdurma gibi cezai yaptırımlar, faaliyetlerini adil bir biçimde sürdürmeyi reddeden kirletici kurumlar ile mücadele etmek için kullanılmaktadır. Ceza yaptırım mekanizmasının hem işlevsel hem de sembolik bir değeri mevcuttur ve ‘son çare’ olarak uygulanmaktadır. Cezai yaptırım tehdidinin çevrenin korunması için kısa vadede, daha yüksek standartların düzenlenmesi ve uygulanmasını kolaylaştırıcı olduğu savunulmaktadır.²³¹

Çevresel ihlaller konusunda ceza sorumluluğu hakkında oldukça yoğun tartışmaların sözkonusu olduğu Amerika’da bazı akademisyenler, ceza hukukunun ancak yozlaşmamış bir hukuk sisteminde, idarenin gerekli düzenlemeleri kusursuz bir şekilde bağımsız olarak uygulayabileceği sağlıklı sistemlerde son çare olabileceğini vurgulamaktadır. Doğru düzenlenmiş ve sıkı bir şekilde uygulanmakta olan mevzuat her zaman en doğru seçenektir. Bu görüşün temsilcilerine göre, Amerika’da siyaset alanında muhafazakar cumhuriyetçiler çevrenin korunmasından sorumlu kurumları, aralarında en güçlü ve bağımsız olarak addedilen Çevre Koruma Ajansı’nı (EPA) bile, etkilemeyi başarmışlardır. Siyaset alanında bu etki, çevrenin

²²⁸ A.g.e, s. 75.

²²⁹ Yokuş Sevük, a.g.e, s. 240.

²³⁰ Yokuş Sevük, a.g.e, s. 251.

²³¹ Pain, a.g.e, s. 2.

kirletilmesine neden olan ticari faaliyetlerini sürdüren sanayi kuruluşlarının çalışmaları ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sarsıntıya uğramış, bozulmuş bir hukuk sisteminde, şirketlerin işledikleri çevre suçları bakımından, özellikle bireysel üst düzey yöneticilerin ceza hukuku mekanizmaları ile kovuşturulmalarının en iyi yöntem haline geldiği savunulmaktadır.²³²

Amerika’da, çevre ihlallerinin giderek artan bir trend ile suç olarak tanımlanmasının birincil nedeni, gerekli yasal düzenlemelerin olmaması, mevcut yasal düzenlemelerin gereği gibi uygulanmaması ve şirketler tarafından bu yasal düzenlemelere burun kıvrılması olarak ifade edilmektedir.^{233 234}

Özellikle konuya çevre ihlallerinden mağduriyet perspektifinden bakıldığında idare hukuku düzenlemelerinin kabul edilebilir yasal sınırlar çerçevesinde endüstriye yol gösterici olabilirken, ceza hukuk mekanizması içinde, çevresel mağduriyet yaşamış kişilere, ceza mekanizmalarına erişilebilirlik açısından rehberlik edecek düzenlemelerin yokluğuna dikkat çekilmektedir. İkincil mevzuat düzenlemeleri ile (örneğin Türkiye’de Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği emisyonuna izin verilen hava kirletici limitlerini belirlemiştir) ve çeşitli düzenlemeler, ticari faaliyette bulunan şirketlere (endüstriye) yasal sınırlar içinde kabul edilebilecek çevresel zarar konusunda rehberlik eder. Fakat çevresel bir zarara maruz kalmış mağdur kişilere, endüstrinin, ticari faaliyette bulunarak çevresel etki oluşturan şirketlerin hangi eylemlerinin cezalandırılabilir olduğuna dair açık, belirli bir rehber ve ilkeler bütünü mevcut değildir.²³⁵

Bugün çevresel ihallelerin boyutları gözetildiğinde, salt idare hukuku alanında mevzuat korumasının yeterli olmadığını, acil olarak caydırıcı bir ceza adaleti mekanizmasına ve bu alanda uluslararası işbirliğine ihtiyaç olduğu²³⁶

²³² Rona Steinar , “How Criminal Law Can Help Save The Environment”, Environmental Law, Vol.46, 209, 2016, p.209-239, s. 209.

²³³ Tarihsel gelişimi içinde, şirketlerin ceza sorumluluğu ilk olarak İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi common law ülkelerinde gelişim göstermeye başlamıştır. İlk başlarda, şirketlerin ceza sorumluluğuna ilişkin çekingenliğe rağmen, şirketlerin cezai sorumluluğu, İngiliz mahkemelerinde 1842 yılında, bir yasal yükümlülüğün yerine getirilmemesi karşısında mahkumiyet kararına konu olmuştur.

²³⁴ A.g.e, s. 213.

²³⁵ Skinnider, a.g.e, s.32.

²³⁶ M. Jambozorg1, M. Pournouri2, S. A. Poorhashemi1, D. Hermidasbavand1, “Challenges ahead of codification of environmental crime indices as an international crime”, 10 June 2015 Islamic Azad University (IAU) 2015, s. 3722.

savunulmaktadır. Literatürde yasanın çevre kirliliğini önlemek için ceza yaptırımları kullanması gerektiği hususunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. İdare hukukunun etkin olarak uygulanmasının gerekliliğine ilişkin görüşler ile birlikte sıklıkla dile getirilen argümanlardan biri, medeni hukuk yoluyla da zararın içselleştirilmesinin tam koruma sağlamayacağıdır. Bu görüşe göre, medeni hukuk ve daha özel olarak haksız fiile ilişkin düzenlemeler, çevresel ihlal mağdurunun zararının tam olarak tazmin etmeyi garanti edememektedir.²³⁷

Çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunmasına dair temel tartışmalardan biri, ceza hukukunun rolüne ilişkindir. Çevrenin korunması politikaları, oldukça geniş bir mevzuat (yasalar ve ikincil yönetmelikler) kapsamında idare hukuku kaynakları ile düzenlenir. Çevrenin korunmasına ilişkin ilgili mevzuat kurallarına uygun olarak, genellikle, çevreye muhtemel etkileri olacak bir faaliyetin lisans ve ruhsatlandırma işlemleri, genel düzenleyici işlemler, belirli kirleticilerin limit değerlerinin belirlenmesi gibi idare hukuku kapsamında işlemler tesis edilir, yasal kaynaklar düzenlenir. İdare hukuku, çevrenin korunması politikalarına dair politika ve hukuk yapımında aktif rol üstlenirken, ceza hukukunun rolü nedir? sorusuna verilen cevaplar, temel olarak 2 farklı görüşe dayanır. Bunlardan ilki, ceza hukukunu, esas olarak idare hukuku düzenlemelerinin bir uygulayıcısı, bütünleyicisi mekanizması olarak görür ve idare tarafından düzenlenen hukuk kurallarının ihlal edilmemesi, ihlal edildiğinde gerekli ceza mekanizmalarının işletilmesi için varlığını savunur. Bunu eleştiren görüş ise, çevresel, ekolojik değerlerin, ceza hukuku tarafından, idare hukukundan bağımsız olarak savunması gerektiğini savunur.

Çevre ceza hukuku, ceza hukuku sistemi içinde hak ettiği değeri görmemiştir. Bunun nedenlerinden biri de çevre ceza hukukunun, idare hukukuna sıkı sıkıya bağlı olması ve çeşitli diğer yasal kaynakların uygulama mekanizması olarak formüle edilmesidir. Çevre ceza hukuku, idare tarafından konulan idari yükümlülüklerin uygulama mekanizması olarak tasarlanmıştır. Çevre ceza hukukunun bu şekilde tasarlanması, korunan hukuksal değer, ekolojik değerlerin korunmasını

²³⁷ Michael G. Faure and Marjolein Visser, “**Law and economics of environmental crime**”, Chapter 5 in *New Perspectives on Economic Crime*, Eds. H.Sjögren, Gskogh, Edward Elgar Publishing, 2004, s.8.

önceliklendirmedeği, ekolojik değerlerin doğrudan ceza hukuku korumasına sahip olmamasının bir sonucu olarak görülmektedir.²³⁸

Çevre ceza hukukunun bağımsız bir yapı olarak kurgulanmadığı bir hukuk sisteminde, çevrenin ciddi bir biçimde tehlikeye atılması ve kirliliğe maruz bırakılması aynı zamanda idare hukuku kaynaklarına ve/veya idari otoritelerin kararlarına bir aykırılık teşkil etmiyorsa, ceza hukuku müdahalesi mümkün olmamaktadır. Kısacası, ekolojik değerler, bağımsız bir hukuk anlayışı ile ceza hukuku kapsamında korunmamaktadır.²³⁹

İdare hukuku ve ceza hukukunun birlikte, ceza hukukunun idare hukukuna bağlı olarak uygulanması, 20. yüzyılın ortalarında modern çevre suçlarının ortaya çıkması ile bir yöntem olarak uygulanmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın ortalarından bugüne kadar, çevre alanındaki suçların daha çok idari izinlerin temin edilmesi, idari izinlerin gerekliliklerinin yerine getirilmesi, idari iznin veya diğer yasal kaynakların gerekliliklerine aykırı davranış gösterilmesi ve bu gerekliliklerin gözardı edilmesi çevre suçları kapsamı olarak düzenlenmiştir.

Ceza hukukunun yalnızca idare hukuku sisteminin doğru işleyişini desteklemek için kullanıldığı bu yapı, Avrupalı birçok hukukçu, özellikle Alman ceza hukukçusu Günter Heine tarafından eleştirilmiştir.²⁴⁰ Eleştiriler, daha çok, ceza hukukunun idare hukukunun bütünleyicisi ve uygulama mekanizması olarak görülmesinde, ekolojik değerlerin ve çevrenin korunmasının amaç olarak önceliklendirilmemesi hakkındadır. Bu doğrultuda özellikle kritik bir hususa daha dikkat çekilmektedir. Ceza hukukunun saltlıkla idare hukukunun bütünleyicisi olarak uygulanması, bir eylemin suç oluşturup oluşturmadığında sadece ilgili idare hukuku kaynaklarının düzenlemelerinin gözetilmesi, bir nevi idareyi, idari kurumları, neyin suç olduğu ve neyin suç olmadığına ilişkin bir mertebeye erişirmektedir ki bu suçta ve cezada kanunilik ilkesine aykırıdır.²⁴¹

²³⁸ A.g.e, s.9.

²³⁹ A.g.e, s. 12.

²⁴⁰ Michael Faure, “**The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member State**”, Review of European Community & International Environmental Law, Vol.26, ISS. 2, 2017, p.139-146, s.140

²⁴¹ Mandiberg, Faure, a.g.e, s. 449.

Çevrenin korunmasında ceza hukukunun işlevinin kritik önemi literatürde geniş olarak kabul edilmiştir. Çevrenin korunmasında ceza hukukunun hiçbir rolü olmamasını savunan görüş neredeyse yoktur, fakat görüş ayrılığı, ceza hukukunun vasıta olarak kullanılması ve sınırlı etkisi olması ile bağımsız olarak çevresel değerlere odaklanan yapısı olması noktasında meydana gelmektedir. Çevre ceza hukukunun esas amacı, çevre zararının önlenmesidir. Böylece çevresel ihlallerin toplumda neden olacağı olumsuz etkiler ceza hukukunun suç önleme işlevi sayesinde ortadan kalkacaktır. Çevreye önemli zararlar veren ve dolayısıyla insan hayatını ve sağlığını tehdit eden geri dönüşü mümkün olmayan zararlara neden olan fiilleri gerçekleştirenler doğrudan ceza hukuku mekanizmaları aracılığıyla cezalandırılmalıdır. Hukuka aykırı bir fiil meydana gelmiş olmalı ve bu fiil sonucunda somut tehlike ve zararlar sözkonusu olmalıdır. Çevre suçunun tarifinin, idari otoritelere bırakılması, idare hukukunun yorumuna açık hale getirilmesi literatürde kanunilik ilkesine aykırı olarak görülmektedir. İdari organların hukuka aykırılık, suç ve cezayı belirlemede yetkili olması, suç ve cezaların keyfi kararlara konu olması tehlikesini barındırmaktadır.²⁴²

ii. Yaptırım Bakımından Çevre Ceza ve İdare Hukuku İlişkisi

Çevre ihlallerinin, sadece idare hukuku, özel hukuk sorumluluğu kapsamında bir ihlal veya kabahat olarak ifade edilmesinin, kirletenleri kirletici eylemlerinden alıkoymak konusunda yetersiz kaldığı tarih boyunca gözlemlenmiştir.²⁴³ Tarihsel sürece baktığımızda, çevre ihlalleri sınıraşan kriz boyutuna taşınmış ve idare hukuku, özel hukuk gibi, daha çok tazmin sorumluluğu teşkil eden mekanizmalar, bilhassa çok uluslu, büyük, sınıraşan ticari faaliyetlerde bulunan ve bu faaliyetleri sonucu belirli çevresel ihlallere neden olan şirketleri caydırıcı olmaktan uzak hale gelmiştir.²⁴⁴

Bu nedenle, çevrenin korunmasında ceza hukuku mekanizmalarının gerekliliğine ilişkin en yaygın görüşler bu mekanizmaların “caydırıcılık” işlevine işaret etmektedir. Buna göre, potansiyel kirletenleri hapis ya da yüksek para cezaları gibi ciddi cezalarla tehdit etmek, çevreye karşı suçlar bakımından önleyici

²⁴² Şen, a.g.e, s. 92.

²⁴³ Turgut, a.g.e, s. 356

²⁴⁴ A.g.e, s. 358

olabileceği görüşü yaygın hale gelmiştir. Temel sorun, şirketlere karşı haksız fiil sorumluluğu, idari para cezası gibi diğer yasal araçların kullanılmasıyla benzer bir caydırıcı etkinin sağlanamamasıdır. Çünkü tazmin etme veya idari para cezasına ilişkin sorumluluk kuralları, gerçekten de caydırıcı bir etkiye sahip olsa da, sorun, potansiyel bir kirleticinin sorumluluk kuralları altında yürüttüğü tek riskin, neden olduğu hasar miktarına eşit tazminat ödemek zorunda kalmasıdır.²⁴⁵

Tarihsel deneyim para cezalarının, kirliliğe neden olanları, kirliliğe yol açan faaliyetlerden geri bırakmadığını ortaya çıkarmıştır. Kirletme faaliyetinde bulunan şirketlere yönelik para cezalarının caydırıcı olmamasının en önemli nedeni, ticari faaliyetin karlılık değerinin, çoğunlukla idari para cezalarının miktarından çok daha yüksek olması idari para cezaları ile kirletmeye neden olan ticari faaliyetin kapsamı karşılaştırıldığında bir orantısızlığın sözkonusu olmasıdır.

Oysa daha geniş bir açıdan bakıldığında, gezegenin karşı karşıya olduğu tehdit, caydırıcı ve yadsınamaz ölçüde önleyici tedbirlerin alınmasını zaruri hale getirmektedir.²⁴⁶

Çevrenin kirlenmesine neden olan ticari faaliyetler oldukça büyük bütçeler ile yürütülen, karlılığı çok yüksek, kimi zaman bir devletin ekonomisinden daha büyük bütçeleri olan çok uluslu şirketlerin içinde bulunduğu ticari ilişkiler ile meydana gelmektedir. Çevre kirliliğine yönelik olarak, düzenleyici bir normun, çevresel ihlali önleme olasılığı genellikle düşük olmaktadır. Sonuç olarak, caydırıcılık yalnızca potansiyel kirleticinin maruz kaldığı yaptırımın, neden olabileceği zarar miktarından çok daha yüksek olması, ticari faaliyetin büyüklüğü ile orantılı, failin zarar verici ticari kararlarını etkileyebilecek kadan anlamlı miktarlar olması durumunda işe yaramaktadır.

Muktedirin işlediği suçlar (crime of powerful) tezinin dikkat çektiği argümanlardan biri de bu orantısızlığı ve işlevsizliği şu şekilde açıklar; “*başka bir*

²⁴⁵ Faure and Visser, **a.g.e.**, s.9

²⁴⁶ Turgut, **a.g.e.**, s. 355.

değişle, mukteditrin işlediği suçlar, mağduriyeti basitçe, iş yapmanın maliyeti ve ikincil zarar olarak normalleştirir.”²⁴⁷

Oysa, çevre suçları bakımından, ihlal sonucu ortaya çıkan zarar daha geniş ve çok katmanlı bir yoruma muhtaçtır. Yeşil kriminoloji (green criminology), çevresel mağdur bilimi (environmental victimology) doğa ve çevre ihlallerinden zarar gören insan topluluklarının maruz kaldıkları zararları tazmin edildiğinde ortaya çıkan yeni duruma dair bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Ceza önleme teorisi, genel olarak suç ve cezaya ilişkin argümanları çevreye karşı suçlara uygulanabilir hale getirir. Bu görüşe göre, politika ve cezalandırmaya ilişkin araştırmalar, çevre kanunlarının uygulanmasında en iyi yöntemin önleyicilik ve caydırıcılık içeren ceza hukuku araçlarının kullanılması olduğunu savunmaktadır.²⁴⁸

Çevre hukuku, özgün bir hukuk alanıdır. Çevre hukuku bakımından, temel yaptırım aracının idari yaptırım olması, bu mekanizmanın koruduğu menfaatin boyutlarının tespiti ile birlikte, her ne kadar belirli bir etkinliği olsa da, menfaatin ne ölçüde korunduğu tartışmalı alan içinde kalmaktadır.²⁴⁹

Çevre suçlarına ilişkin kesişimsellikleri önceleyen kriminolojik perspektiften çalışmalar yürüten Nigel South’a göre, çevre hukukunun uygulanması karmaşık bir konudur. Bir dizi aktörün dahil olmasını içerebilir ve yönlendirme, tespit etme, caydırma ve önleme yönündeki emir ve yasakların uygulanması çeşitli gerginliklere yol açabilir. Birçok yargı alanında, çevresel ihlaller konusunda hukukun uygulanması ve uygunluğun güvenceye alınmasında birincil sorumluluğa sahip olan polis değildir. Çoğu zaman cezai olmayan yaptırımların kullanılması ve buna uygun rejiminin benimsenmesi tercihi sözkonusudur. Bu tür bir rejim idari politikalara dayalı izlemeye ve uygunluğun teşvik edilmesine bağlı olabilse de bu

²⁴⁷Gregg Barak, Revista Brasileira de Direito, jul-dez, ‘**The Crimes of the Powerful and the Globalization of Crime**’, Revista Brasileira de Direito, Vol.11, Iss.2, 2015, p.104-114, s.105.

²⁴⁸ Gary Potter , “**Greening Criminology Combining Criminological and Ecological Sciences in Informing and Enforcing Environmental Law**”, Lanchester University Law School, https://www.strath.ac.uk/media/1newwebsite/departmentsubject/law/strathclydecentreforenvironmentallawandgovernance/pdf/Criminology_and_ecology_-_Gary_Potter.pdf

²⁴⁹ Ilgın Özkaya Özlüer, ‘**İdari Yaptırım Kuramı Açısından Çevre Kanunu’nda İdari Cezalar**’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 199

rejim göreceli olarak düşük seviye ve küçük suçlara uygulanması bakımından kolaydır.²⁵⁰

Bu noktada, idari para cezalarının/idari yaptırım mekanizması²⁵¹ caydırıcılığı konusunu Türkiye’de temel çevre sorunları hakkında karşılaşılan örneklerle açmak önemlidir. Çevre kirliliğine neden olan sanayi faaliyetleri, yoğunlukla, ulusal alanda kalkınma politikalarının bir gereği olarak görülmektedir. Kalkınma politikalarının kurgulanışı ve uygulaması nedeniyle, çevresel değerler ve çevrenin korunması amacı ikincilleşmekte hatta görünmez hale gelmektedir. Örneğin, enerji yatırımları alanında, konvansiyonel elektrik üretim biçimi olan fosil yakıtlara dayalı enerji üretim santralleri aracılığı ile elektrik üretimi, ciddi çevre sorunlarının nedenleri arasında yer almaktadır. Bu tür elektrik üretimi aynı zamanda, Türkiye’de, enerji strateji belgelerine göre, birincil ve öncelikli enerji üretim biçimini oluşturmaktadır.²⁵² Çevre mevzuatına ve 6446 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu kapsamında düzenlenen idari para cezaları²⁵³ değerlendirildiğinde, bu santralleri işleten şirketlerin kirlilik nedeniyle maruz kaldığı idari para cezalarının caydırıcı olmaktan uzak olduğu görülmektedir. Çevre kirliliğinin önlenmesi ve ortadan kaldırılması için para cezaları bir tarafa bu kirliliğe neden olan faaliyet, kamu politikalarına paralel olarak kamu kaynaklarından ciddi finansal teşvikler ile desteklenmektedir.²⁵⁴ Dolayısıyla bütüncül bir değerlendirmeye göre, bu santrallerin kamu kaynaklarından önemli miktarda aldığı teşvik ile çevre kirliliği nedeniyle maruz kaldığı idari para cezaları karşılaştırılamayacak derecede orantısızdır.

²⁵⁰ Nigel South, “Green Criminology, Environmental Crime Prevention”, s.

²⁵¹ Doktrin, yargı kararları ve yasal düzenlemelerde yoğunlukla idari yaptırım, ve idari ceza kavramları birbiri yerine kullanılmaktadır. Bu iki kavramın idare hukuku ve ceza hukuku alanları bakımından nasıl farklılık arz ettiği hakkında tartışmalar için, Ilgın Özkaya, “İdari Yaptırım Kuramı Açısından Çevre Kanunu’nda İdari Cezalar”, s. 10-11.

²⁵² Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi Belgesi: “Elektrik enerjisi üretiminde yerli kaynakların payının artırılması öncelikli hedefdir. Bu doğrultuda yerli kaynakların kullanılmasını teşvik etmek kaynakların kullanılmasını teşvik etmek üzere piyasayı yönlendirici tedbirler alınacaktır. (...) Bilinen linyit kaynakları ve taşkömürü kaynakları 2023 yılına kadar elektrik üretim amacıyla değerlendirilecektir.”,

<https://www.eigm.gov.tr/File/?path=ROOT%2f4%2fDocuments%2fEnerji%20Politikası%2fElektrik%20Enerjisi%20Piyasası%20ve%20Arz%20Güvenliği%20Strateji%20Belgesi.pdf>

²⁵³ 6446 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu’nun 16. Maddesi’nde “Yaptırım ve Yaptırımların Uygulanması” başlığı kapsamında, idari para cezaları düzenlenmiştir.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6446.pdf>

²⁵⁴ Sevil Acar, “Vazgeçilemeyen Fosil Yakıt Teşvikleri”, “Kömür sektörünün Türkiye’nin sektörel kompozisyonu içinde çok küçük bir yer tuttuğu düşünülürse, sadece kömüre verilen destekleri kaldırmanın bile tek başına çevre kirliliği ve iklim değişikliği ile mücadele açısından kayda değer kazançlar sağlayacağı ortadadır.”, <https://bianet.org/biamag/toplum/171421-vazgeçilemeyen-fosil-yakit-tesvikleri>

Çevre kirliliği bakımından, Türkiye’de çeşitli uygulamalar, vakalar örnekleri ve Türkiye’deki mevzuat değerlendirildiğinde, idari para cezalarının caydırıcılık bakımından işlevsel bir yaptırım gücü olmadığı ortaya çıkmaktadır.

2013 yılında, Zonguldak ili, Çatalağzı ilçesinde bulunan Çatalağzı Termik Santrali (ÇATES) ve Zetes Termik Santrali’nde Zonguldak Valiliği tarafından yapılan incelemelerde, çevresel etki değerlendirmesi raporunda yer alan taahhütlere aykırılıklar ve kömürün yanması sonucu ortaya çıkan küllerin Karadeniz’e bırakılması nedeniyle idari para cezası verilmiştir. 2013 yılında valilik tarafından verilen para cezası miktarı değerlendirildiğinde, her iki kuruma toplam yüz elli altı bin Türk Lirası tutarında idari para cezası kesildiği görülmektedir.²⁵⁵ Ancak bu miktarlar, her iki enerji üretim santralinin, işletme kapasitesi, ekonomik hacmi düşünüldüğünde, işletme gideri kalemlerinden biri olmakta ve caydırıcılık fonksiyonu işlerlik kazanmamaktadır. Örneğin, ÇATES Termik Santrali’ndeki eksikliklerden biri, hava kirleticilerinin filtrelenmesi amacıyla gerekli yatırımların yapılmaması ve santralin olağan dışı kirlilik yaymasıdır. Ancak, bunun gibi çevrenin daha iyi korunması için gerekli yatırımların maliyeti oldukça yüksektir. Bu nedenle, işletme sahipleri için, bu yatırımları yapmak yerine daha düşük maliyetler ile karşılayabilecekleri idari para cezalarını ödemek çok daha uygun hale gelmektedir.

Çevre kirliliği, ceza sorumluluğunu gerektiren bir davranış olmaktan daha çok, idare tarafından kontrol altına alınması gereken, idarenin düzenleyici işlemleri ile regüle edilen bir eylem olarak yorumlanmasının, çeşitli sakıncaları, çevrenin korunmasının, saltlıkla idarenin kimi zaman son derece subjektif takdir yetkisine bırakılmasına neden olmaktadır. Bu durumu teyit eden güncel örneklerden biri, hava kirliliği konusunda son yıllarda kamusal bir tartışma haline gelmiş filtreleme ve sanayi tesislerinin yapmakla yükümlü olduğu çevresel yatırımlar konusudur.

Türkiye’de çok uzun zaman önce faaliyete başlayan ve hava kirleticileri erişilebilen en iyi teknolojiye uygun olarak filterelemeyen, hem çevre kirliliğine neden olan hem de halk sağlığına neden olan bazı enerji üretim santrallerinin, hava

²⁵⁵ ÇATES termik santrali ve Eren Enerji termik santrallerine neden oldukları çevre kirliliği nedeniyle düzenlenen idari para cezaları hakkında: http://www.pusulagazetesi.com.tr/arsiv_36357/pusula-yazdi-termik-santrallere-ceza-yagdi/

kirletici filtreleme sistemleri gibi çevre yatırımları yapmamasına müsaade edilerek, yıllardır hem yetkili idare olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı hem de yasama organı tarafından, diğer üretim santrallerine nazaran kat be kat fazla hava kirliliğine neden olmasına hukuken izin verilmektedir. Bahsi geçen bu olay, çevre kirliliği bakımından, idarenin ve yasama organının takdir ve yasama yetkisinin, çevre kirliliğine yönelik ceza sorumluluğu, idarenin takdir yetkisi veya kanuni düzenleme ile hukuka uygunluk sebebi olup olmaması hakkında tartışmalara güzel bir örneği teşkil etmektedir.

Zonguldak, Çanakkale, Kahramanmaraş, Kütahya, Manisa, Muğla ve Sivas illerinde bulunan en az 15 enerji üretim santralının, baca gazı artıma tesisleri başta olmak üzere, özellikle atık kaynaklı çeşitli çevre sorunlarını ortadan kaldırmasına yönelik çevre yatırımlarını yapmamalarına müsaade edilmesi, 2013 yılında Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır.²⁵⁶ Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu karar ile, *“elektrik üretim şirketlerine çevre mevzuatı açısından gerekli izinlerin tamamlanması amacıyla 31/12/2018 tarihine kadar süre tanınması ve bu süreyi de üç yıla kadar uzatma hakkının verilmesi, vatandaşın sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesi nedeniyle sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının hem de oldukça uzun bir süre ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir”* ifadeleri ile sözkonusu yasa maddesini iptal etmiştir.²⁵⁷ Anayasa Mahkemesi kararına rağmen, bu üretim tesisleri gerekli çevre yatırımlarını yapmamış²⁵⁸, kamuoyuna yansıyan haberler sonrası yasa koyucu ciddi hava kirliliği kaynağı olan bu üretim tesislerine 2015 yılında yeni bir yasal düzenleme ile çevre izinleri yatırımlarından muafiyeti 2019 yılı sonuna kadar uzatmıştır.

2019 yılında, üretim tesislerinin gerekli çevre yatırımlarını yapmamış olması, 2019 yılında tekrar yasama organına, bu kez de bu izinlerin 2021 yılına kadar uzatma yönünde yasa tasarısı sunulmasına neden olmuştur.²⁵⁹ Sivil toplumun çalışmaları sonucunda yasa tasarısı, temiz hava hakkı talebinin kamusallaştırılması ile meclis

²⁵⁶ “Termik Santrallere Anayasa Mahkemesi Freni”, haber linki:

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/termik-santrallara-aym-freni-1194144/>

²⁵⁷ Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas No: 2013/65, Karar No: 2014/93, Resmi Gazete Yayın Tarihi ve Sayısı: 24 Haziran 2015, 29396.

²⁵⁸ “Bakanlığın Çıkardığı Yönetmelikle AYM Kararı Delindi”, haber linki:

<http://www.radikal.com.tr/cevre/bakanligin-cikardigi-yonetmelikle-aym-karari-delindi-1522168/>

²⁵⁹ “Santrallerin İki Yıl Daha Halk Sağlığını Tehdit Etmesine İzin Vermeyin”,

<https://www.wwf.org.tr/?8380/termiksantral>

genel kurulundan geri çekilse de²⁶⁰, ilgili işletmeciler şirketler, yeni bir yasal düzenleme ile, çevre yatırımlarının yapılmasını erteletmek konusunda çalışmalar yapmaya devam etmiştir.

14 Şubat 2019 tarihinde meclis genel kurulunda izin verilmeyen çevre izinlerinden 2021 yılına kadar muafiyet sağlanması yasa teklifi tekrar 1 Kasım 2019 tarihinde TBMM alt komisyonlarından Plan Bütçe Komisyonu'nda görüşülen Dijital teklifine eklenmiştir.²⁶¹ TBMM Genel Kurulu'nda yaklaşık on ay önce reddedilen yasa maddesi teklifinin yeniden meclis gündemine gelmesi kamuoyunda çeşitli tartışmalara neden olmuştur. 14 Şubat 2019 tarihinde reddedilen yasa teklifi, bu kez Kasım 2019 tarihinde, meclis genel kurulunda kabul edilmiştir.²⁶² Bu süre içinde, yasal muafiyetlerden yararlanan termik santrallerin yaydığı çevre kirliliği genel kamuoyunda büyük bir tartışmaya neden olmuştur. 1 Aralık 2019 Tarihinde Cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanlığı döneminde ilk kez bir yasayı veto etmiştir. Vetonun gerekçesi, Anayasa'nın 56. Maddesi uyarınca Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı'na dayanmaktadır.²⁶³

Bu süreçte, havanın ciddi boyutta kirlenmesinden sorumlu olan tesisleri işleten şirketlerin, kamu kaynaklarından sağlanan ciddi teşvik miktarları aldığı ortaya çıkmıştır. Yukarıda açıklanan örnek sadece çevre kirliliğine idari merciler veya siyasi irade ile müsamaha gösterilmesi bakımından değil aynı zamanda idari para cezalarının caydırıcılık fonksiyonu tartışması açısından da örnek oluşturması açısından önemlidir. 1 Kasım 2019 tarihli Plan Bütçe Komisyonu'nda görüşülen yasa teklifinde, Enerji Bakanı yardımcısı, santrallerin gerekli çevre yatırımlarını yapmadan ve çevre izni olmadan çalışmasının 2021 yılına kadar birkez daha ertelenmesi, gerekli yatırımları yapmamaları halinde yıllık 60 milyon Türk Lirası'na kadar idari para cezasına çarptırılmasını savunmuştur. Bu santrallere, 2018 yılında 559 milyon Türk Lirası ve 2019 yılında 665 milyon Türk Lirası kamu teşvik ödemesi

²⁶⁰ meclis genel kurulundan geri çekilmesine ilişkin haber linki.

²⁶¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Plan Bütçe Komisyonu 1 Kasım 2019 tarihli tutanak.

²⁶² Türkiye Büyük Millet Meclisi, 14 Şubat 2019 Tarihli Genel Kurul Tutanağı.

²⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından yer alan veto gerekçesine göre; “Anayasa'nın 56'ncı maddesinde, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumanın ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin ve vatandaşların ödevi olduğu hususu da hüküm altına alınmıştır. Devletin çevreyi koruma ödevi gerekli mevzuatın yürürlüğe konması ve mevzuata uygunluğun denetlenmesi suretiyle yerine getirilir.”

yapılmıştır.²⁶⁴ Bu örnek, idari para cezalarının, kamu teşvikleri ve gerekli çevre yatırımlarının yıllarca ertelenmesinden sağlanan maliyet tasarrufu düşünüldüğünde, herhangi bir caydırıcı işlevi olmadığını açıklamaktadır.

2013 yılından itibaren, ciddi hava kirliliğine neden elektrik üretim tesislerinin yapmaları gerekli olan yüksek maliyetli çevre yatırımlarının sistematik olarak ertelenmesi, bu şirketlerin yasa koyucu ve idare üzerindeki etkisini açıklamaktadır. Endüstrinin bu etkileme gücü, çevre ve insan sağlığının korunmasından yana politikaların geliştirilemediği, çevre kirliliğine idarenin kararları ve siyasi irade ile müsamaha gösterildiğini açıklamaktadır. Bu örnek, ciddi boyuttaki çevre kirliliğinin ceza hukuku sorumluluğu değerlendirilirken, idari kararlar ve yasal dayanak mı esas alınmalı yoksa faaliyetin neden olduğu ‘ciddi kirlilik seviyesi’ ve ‘zarar’ kriterlerine göre mi değerlendirme yapılmalı konusunda, çevre ceza hukukunun amacı tartışmalarına katkı sağlamaktadır. Literatürde, çevre ceza hukukunun salt idari karar ve çevrenin korunmasına ilişkin düzenlenen yasal dayanaklara sıkı sıkıya bağlı olması görüşünün kabul edilmesi, “işlemeyen bir çevre hukuku sistemi” söz konusu olduğunda çevrenin korunmaması, çevresel değerlerin ihlali sonuçlarını kaçınılmaz kılacaktır.

Türkiye’de 2023 hedeflerini belirleyen 2009 tarihli güncellenmiş, elektrik enerji stratejisine göre, kömür yakıtlı termik santraller yasal ve finansal olarak teşvik edilen santraller kapsamında olup, bu santraller, türlü yasal teşvikler ve finansal teşvikler sağlanmaktadır. Nitekim, yukarıda örneklerden birinde iki santral işletmecisine verilen para cezalarını, bu iki santral için sağlanan yasal ve finansal teşviklerin miktarı ile karşılaştırmak isterim. Böylece yukarıda bahsetmiş olduğum, kirlетici konumda olan şirketlerin, yatırımların elde ettiği büyük kar payı, kanunen belirli bir sınırdan belirlenmiş teşvik miktarları, finansal teşvik miktarı ve yasal teşviğin sağladığı kolaylıklar ile karşılaştırılamayacak kadar küçüktür.

Yukarıda özellikle, idari para cezalarının miktarının caydırıcılıktan ziyade, işletme ve kar hacmi büyük faaliyetler bakımından faaliyetten alıkoymayan, faaliyete devam etmenin ek bir bütçesi olarak yorumlanan bir niteliği olduğuna dikkat

²⁶⁴ Hava kirliliğine neden olan termik santrallere teşvik ödemeleri hakkında:
<https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/cigdem-toker/tbmm-kirletme-izni-verecek-mi-5442571/>

çekmiştim. Çevre kirliliğine neden olan ve ciddi zarar teşkil eden faaliyetlere uygulanan idari para cezaları, kimi zaman bu faaliyetler özelinde, oluşturulan kamu teşvikleri ile değerlendirildiğinde ise, “cezaî” bir işlevinin olmasından çok daha fazla uzaklaşmaktadır. Yukarıda örnek verdiğim, çevre yatırımlarını yapmayan ve bulundukları bölgede ciddi oranda hava kirliliğine neden olan 10 ildeki tesise, 2018 yılında toplam, kapasite mekanizması adı altında kamu teşviki olarak hazineden, yaklaşık 535 milyon 711 bin TL, 2019 yılında ise, Ocak ve Şubat ayları için, 104 milyon 553 bin TL ödeme yapıldığı kamu iktisadi teşebbüsü olan ve bu konuda yetkili idare olan Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi tarafından açıklanmıştır.²⁶⁵

²⁶⁶ Dolayısıyla, idari para cezalarının caydırıcılığı bakımından tartışmalara özellikle belirli alanlarda kamu teşvikleri ile birlikte bir bütün olarak adil ve dengeli bir değerlendirmeye tabii tutulmalıdır.

Yine başka bir örnek olarak, 2014 yılında, bir elektrik üretim şirketinin, planladığı elektrik üretim tesisi projesi için, Manisa’nın Soma ilçesi Yırca köyünde, ilgili 3573 Sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerin Aşılattırılması Hakkında Kanun’a göre zeytin ağaçlarının kesilmesinin açıkça yasak olmasına rağmen, altı bin zeytin ağacını kesmesi, toplumsal olarak çok büyük rahatsızlığa neden olmuştur. Üstelik konu sadece, ilgili kanuna muhalefet değil, aynı zamanda, zeytincilikten geçimlerini sağlayan, zeytin ağaçları sahiplerinin malına zarar vermek şeklinde de ortaya çıktığı açıktır. Ne var ki, bu olayda da, idarenin almış olduğu kamulaştırma kararı dayanak gösterilerek kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmiştir. Üstelik, şirkete kesilen idari para cezası yine, şirket tarafından kamulaştırma kararı dayanak gösterilerek iptal ettirilmiştir. Bahsi geçen kamulaştırma kararı ise, Danıştay tarafından iptal edilmiş, sürecin sonucunda, altı bin ağacı hukuka aykırı olarak kesen

²⁶⁵ Kapasite Mekanizması adı altında, kamu teşvikleri ödenmesi hakkında, sadece üretime hazır kapasiteyi hazırda tutmaları karşılığında ilgili şirketlere yapılan ödeme miktarlarını gösteren listelerin ulaşılacağı web sitesi: <https://www.teias.gov.tr/tr/duyuru/kapasite-mekanizmasi-ekim-ayi-odeme-listesi>

²⁶⁶ Kamu teşviklerinin çevreye zararı olan, özellikle iklim değişikliği açısından, faaliyetlere verilmesinin eleştirisi, Avrupa Birliği’nde de sözkonusu olan kapasite mekanizması sisteminin yargıya taşınması ile sözkonusu olmuştur. Kapasite mekanizmalarına karşı olan argümanlar Avrupa’da finansal kaynakların, hava kirliliğini arttıracak ve iklimin değişmesine katkı sağlayacağı yönünde şekilleniyor. Birleşik Krallık’ta, 2013 yılında yapılan Enerji Piyasası Reformu’nun bir parçası olan kapasite mekanizması, Birleşik Krallık’ın dekarbonizasyon politikasının dayanaklarından bir tanesiydi, fakat, mekanizma üzerinden yaklaşık 4.2 milyar ingiliz sterlini (kapasite mekanizmasındaki fonun %74’ünü oluşturuyor) fosil yakıtlarla çalışan enerji santrallerine aktarıldı. Avrupa Adalet Mahkemesi’nin verdiği karar ile, Birleşik Krallık’ta uygulanan kapasite mekanizması askıya alındı, <https://www.carbonbrief.org/qa-what-next-for-uk-capacity-market-after-surprise-eu-ruling>

şirket, herhangi bir ceza mekanizması sorumluluğu ve idari para cezası ile karşı karşıya kalmamıştır.

2019 yılı temmuz ayında, Çanakkale ili Kirazlı İlçesi'nde (Kaz Dağları'nın bulunduğu bölgede) altın madenciliği projesi kapsamında, proje sahibi şirket, Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı'nın (TEMA) açıklamasına göre, uydu görüntülerinden elde ettikleri verilere göre, çevresel etki değerlendirmesi raporunda yer alan sayının yaklaşık 4 katı oranında fazla, yaklaşık olarak 195.000 ağaç kesilmiştir. Kurumun açıklamalarına göre, konuya ilişkin herhangi bir cezai süreç başlatılmamıştır.²⁶⁷

Yukarıda vermiş olduğum örnekler, yetkili ve görevli idari merciilerin, gevşek ya da katı yaklaşımlarına ve kararlarına bağlı olarak ortaya çıkan 'kirleticilerin sorumluluktan kaçabilmesine olanak sağlama' riski olan ceza sorumluluğunun salt idare hukukuna bağlı olarak yer verilmesinin örneklerini oluşturur.²⁶⁸

Bununla birlikte, literatürde bazı yazarlar, çevre suçları bakımından hapis veya adli para cezasının sözkonusu olmayacağını, idari para cezalarının uygulanmasının gerekliliğini tartışmışlardır. Örneğin bir görüşe göre, hapis dahil, tüm yaptırımların parasal eşdeğeri olduğu ve yaptırımlar için karar verirken bunun esas alınması gerektiği düşüncesi sözkonusudur. Bu görüşe göre, idari para cezalarından toplumun da yararlandığı iddia edilmektedir. Oysa örneğin, sorumlular hakkında hapis cezası sözkonusu olduğunda hem hapishane masrafları hem de üretim kaybı nedeni ile ortaya çıkan zarar toplumsal olarak da paylaşılacak bir zarardır.²⁶⁹ Ne var ki, özellikle bu faaliyetlerin neden olduğu, kirletme faaliyetinin neden olduğu sağlık etkisi ve bunun ekonomik faturası²⁷⁰ gibi, dışsal ve sosyal maliyetler ve

²⁶⁷ TEMA Vakfı basın açıklaması: 'Kirazlı Altın Madeni Projesi için ÇED Raporu'nda Belirtilen Rakamın 4 Katı Ağaç Kesildi.", <https://www.iklimhaber.org/kirazli-altin-madeni-projesi-icin-ced-raporunda-belirtilen-rakamin-4-kati-agac-kesildi/>

²⁶⁸ Heine'den referans veren Turgut, **a.g.e.**, s. 358.

²⁶⁹ Turgut, **a.g.e.**, s.356-357.

²⁷⁰ Sağlık ve Çevre Birliği (Health and Environmental Alliances) adlı sivil toplum kuruluşu tarafından, Türkiye'deki kömür yakıtlı termik santrallerin atmosfere salınan kirleticilerin neden olduğu sağlık maliyetleri hesaplamasına göre; Türkiye'de taşkömürü ve linyitle çalışan termik santrallerin kirletici salımları ile bağlantılı sağlık etkilerinin neden olduğu sağlık maliyeti, yıllık 2,9 ile 3,6 milyar avro olarak hesaplanmıştır,

yukarıda açıkladığım kirletici faaliyetlere tanınan yasal ve ekonomik teşvikler birlikte değerlendirildiğinde bu argümanın geçerliliği kalmamıştır.

Yukarıda değerlendirmesi yapılan örnekler, çevrenin korunmasına ilişkin yürürlükte olan hukuk politikalarının, uygulanabilirliği hakkında, çoklu sosyal, toplumsal, ekonomik, gelişmişlik gibi birçok katman ile ilgili olduğunu temsil etmekte. Tam olarak bu nedenle, çevresel ihlaller daha geniş bir açıdan yorumlanmayı hak ediyor.

Para cezalarının orantısız olması, şirketlerin elde ettikleri kar yanında, çok az bir miktar ile sorumluluktan “sıyrılmaları” özellikle geçtiğimiz yıl Almanya’da yeni ticari ceza kanunu taslağı tartışmalarında da dile getirilen bir argüman olmuştur. Almanya’da ünlü bir örnek olan, Siemens davasında, Siemens şirketinin rüşvet nedeni ile karşılaştığı bir dava sonucunda, bir milyon euro ve iki yüz elli bin euro tutarında cezalar ile karşılaşmıştır. Bu cezalara ek olarak, Siemens, 595 milyon euro da haksız kazanç nedeni ile ek ceza olan miktarı ödemek zorunda kalmıştır. Almanya’daki sistemi eleştiren görüşe göre, Siemens’i işlediği suç nedeni ile cezalandırmak için bu miktarların, şirketin işletme hacmi bakımından çok küçük olduğu ve haksız kazanç tazminatının sadece elde edilen hak edilmemiş karı kapsarken, şirketi gerçek anlamda cezalandırmadığını gösterdiği tartışma konusu yapılmıştır.²⁷¹

Çevre ceza hukuku alanı ve yaptırımlarının giderek çeşitli katmanlarda belirsizlilerle dolu olması ve geleneksel ceza hukuku yapısı ile uyumlu koşulların olmaması, sıklıkla özel hukukun, çevrenin korunması amacı bakımından daha etkin bir alan olduğuna dair tartışmalar, her geçen gün çoğalan bu örnekler ile daha çok dile gelmektedir. Bu görüşlerin temelinde, özel hukukun, ceza hukukuna karşılık, esneklik avantajı vardır ve yaptırımlar farklı durumlara göre daha etkin bir şekilde uyarlanabilir.

Özel hukuk, kirlilik riski sözkonusu olduğunda, kirliliği sınırlandırma kararı ve önleyici tedbirlerin alınması bakımından daha elverişli bir hukuk mekanizması

²⁷¹Jürgen Wessing, Corporate Live Wire, ‘The New Corporate Criminal Law in Germany’, https://www.strafrecht.de/media/files/docs/1410_German_Criminal_Law.pdf

sunar. Özel hukuk aynı zamanda kirlilik faaliyetlerinin birliktelik arz ettiği, ortak kirleticilere karşı daha kolay bir şekilde uygulanmaktadır. Çevre kirliliği bakımından en önemli sorunsal, kirlilik sonucu ile kirliliğe neden olan faaliyet arasında doğrudan nedensellik bağı kurmak ve kirliliği ortaya çıkaran tüzel kişilerin kastını ispat etmektir. Özel hukuk, daha esnek yargılama pratiğine sahip olması nedeni ile bu zorlukların aşılmasında daha etkili olabilmektedir. Ancak özel hukukun, kirleticileri kirlatme faaliyetinden alıkoymadığı ve başetmesi güç çevre sorunlarının ortaya çıktığı bugün, bu görüşün giderek ikna ediciliğini kaybetmekte olduğu savunulmaktadır. Medeni hukukun, özel hukuka özgü yaptırım ve önleyici tedbirlerin uygulanması gibi hususlar bakımından daha uygun görünse de, uzun vadede ekolojik değerlerin ve çevrenin etkin korunması için yeterli olmayacağı ifade edilmektedir.²⁷²

iii. Ceza Hukuku'nun Amacı Bakımından Çevre Ceza Hukuku

Çevre ihlalleri açısından ceza mekanizması, sadece fonksiyonel bir caydırıcılık, önleyicilik pratik amaçları kapsamında tartışma konusu değildir. Özellikle kriminoloji alanında yeşil kriminoloji²⁷³, olarak yer bulan ekol, bugün içinde bulunduğumuz ekolojik kriz tartışmaları içinde, konuyu “*ceza adaleti*” ve “*çevresel adalet*” perspektiflerinden de tartışmaya açmıştır.

Ceza adaletinin çevrenin korunmasındaki rolünün, çevre krizi büyüdükçe genişlediği savunulmaktadır. İçinde bulunduğumuz kriz, ceza adaletinin sağlanması için mevcut olan mekanizmalara başvuru yollarının açılması için hem bağlam hem de teşviiktir. Sonuç olarak, krizin kapsamı, ceza adaleti sisteminin krizi azaltma konusunda işlevsel olup olmayacağı soruları ile birlikte karşımıza çıkıyor.²⁷⁴

Çevresel adalet, iki temel nedenden ötürü kriminoloji alanında çalışma konusu yapılmıştır. İlk olarak, kriminologlar uzun zamandır adalet ve adaletsizlik konuları üzerine çalışmalarını ceza adaleti süreçlerinin incelenmesi ile

²⁷² Pain, a.g.e,

²⁷³ “yeşil” ifadesi aynı zamanda, siyasi bir parti olan ‘yeşiller’ veya bazı sosyal hareketler için kullanılır. Ancak yeşil kriminoloji, her ne kadar bazı politik tercihleri ve pozisyonları benimsese de, siyasi partiler ve sosyal hareketlerden bağımsız bir disiplindir.” White’tan alıntı yapan, Lieselot Bisschop, ‘Transnational environmental crime: exploiting (un)charted territory’, Rob White, ‘**Transnational environmental crime**’, s. 157.

²⁷⁴ Yingyi Situ, David Emmons, “**Environmental Crimes, The Criminal Justice System’s Role in Protecting the Environment**”, Sage Publications Inc, 2455, s. 4.

sınırlandırdılar. Bu tür ceza adaleti çalışmaları, hukukun uygulanmasının adil sonuçlar üretilip üretilmediğini inceler ve çevreye verilen zararların diğer potansiyel ihlal alanları ile kesişimselliğine yönelik çalışmalar yapar. Örneğin, çevresel zararların, ırk, etnik köken, cinsiyet, yaş gibi çeşitli boyutlarda farklılıklar ile olan etkileşimine yönelik çalışmalarda bulunur. Ayrıca, çevre adaleti, bazı kriminolojik araştırma türleri ve adalet felsefesi ile ilgili daha geniş bir sosyal adalet kapsamı üzerinden teoriler üretir.²⁷⁵

Çevresel adalet, çevresel yüklerin dağılımında eşitsizlik veya adaletsizlik olarak tanımlanabilir. Bu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ile şimdiki ve gelecek nesiller arasındaki potansiyel adaletsizliklere uzanmaktadır. Bu şekilde çevresel adalet ve insan hakları birbirine bağlı olarak görülebilir ve çeşitli uluslararası anlaşmalarda ve ulusal yasalarda bunun bazı ifadeleri vardır.²⁷⁶

Çevre sorunsalının ceza hukukunun, belirginliğin, temel kural olduğu, geleneksel yapısına uygun olmadığı belirsizlik ve karmaşık yapısı, ceza hukukunun sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Geleneksel ceza hukukunun uzun bir tarihsel geçmişe sahip ilkeleri, fonksiyonu, ekolojik krizin eşiğinde değil, tam olarak içinde olduğumuz bugün, çevre adaletini sağlamak bakımından bir mekanizma olabilecek midir? sorusu çevre ceza hukuku tartışmalarının tam çekirdeğinde yer alıyor. “...geleneksel ceza hukukunun konumu, fonksiyonu ve yeni beklentilere cevap verip veremeyeceğini düşünmeden, politikacıların ceza hukukunu sosyal sorunlara yanıt olacak bir paket olarak görüp genel kurallar getirdikleri bunun bir belirtisidir.”²⁷⁷

Çevre ceza hukukunun sosyal karakteri, çevrenin korunmasında ceza hukukunun bireysel ve kusur sorumluluğuna ilişkin ilkeleri ile geleneksel nedensellik bağının farklı yorumlanması, “temelden sarsabilecek büyüklükte” bir potansiyel taşımaktadır.²⁷⁸

²⁷⁵ Michael J Lynch, Paul B Stretsky and Michael A Long, “**Environmental Justice: a criminological perspective**”, 20 August 2015, Environmental Research Letters, Volume 10, Number 8 <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/10/8/085008>

²⁷⁶ Nigel South, “**Green Criminology, Environmental Crime Prevention**”, s.

²⁷⁷ Turgut, **a.g.e.**, s371.

²⁷⁸ **A.g.e.**, s.371.

Çevresel ihlallere karşı adalet sağlama düşüncesi ve ceza hukuku mekanizması salt, antaponsantrik ve ekolojik yaklaşım farklılıklarına göre ayırım oluşturmamakta. Aynı zamanda, ceza hukuku sisteminin tarihsel gelişimi açısından da, farklı görüşlerin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Ortodoks kriminoloji, suç ve adalet tartışmalarını ceza hukuku ile sınırlandırdı ve yalnızca ceza hukuku ile tanımlanan sınırlı bir adalet kavramı yarattı. Bu tanımdan çıkarılan, 1960'ların sonlarında başlayan radikal kriminologların gündeme getirdiği sosyal adalet konuları da dahil olmak üzere adaletle ilgili daha büyük sorulardı. Sosyal adalet kavramı, radikal kriminologların, temel insan haklarını ihlal eden alternatif bir suç kavramını sosyal bir zarar olarak kullanmalarına yol açtı. Bu sosyal adalet veya zararlara dayalı bir yaklaşıma dayanarak, kriminologların radikal kriminologlar arasında bile ihmal edilen sosyal adalet sorunlarından birinin çevresel adalet sorunu ve sosyal kirliliğin eşitsiz dağılımı ve sosyal değişkenlik olduğunu öne sürdüler.²⁷⁹

Çevre koruma amacıyla ceza hukuku kullanımı lehine yapılan diğer (ekonomik olmayan) argümanlardan biri de, ceza hukuku kapsamındaki şiddetli yaptırımların sağlık ve mal gibi klasik çıkarları korumak için de kullanılmasıdır. Bunlar yirminci yüzyılda yürürlüğe giren ceza kanunlarının çoğu tarafından korunan çıkarlardır.²⁸⁰

Yeşil kriminoloji akımının temsilcilerinin çabaları, suç, etik, ceza yasalarının ihallleri üzerine çalışmaları önemli derecede etkiledi/etkiliyor.²⁸¹ Kriminoloji alanında, çevresel suçlara ve ihmallerin neden olduğu zarara ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar ile ilgili çevresel perspektifin bazı teorik ve metodolojik eksiklikleri, özellikle yeşil kriminoloji alanında son on yılda artan çalışmalar ile bir trend değişimi olduğu görüşü mevcuttur.²⁸²

²⁷⁹ Michael J Lynch, Paul B Stretesky and Michael A Long, "Environmental justice: a criminological perspective", Published 20 August 2015 • © 2015 IOP Publishing Ltd, [Environmental Research Letters, Volume 10, Number 8 , https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/10/8/085008](https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/10/8/085008)

²⁸⁰ Michael G. Faure and Marjolein Visser, "Law and economics of environmental crime", s.12.

²⁸¹ Michael J. Lynch and Paul B. Stretsky, "The meaning of green: Contrasting criminological perspectives", University of South Florida, USA and Colorado State University, USA, s. 2018. Makale: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.824.7844&rep=rep1&type=pdf>

²⁸² Gibbs ve Halsey'den alıntılan, Lieselot Bisschop, 'Transnational environmental crime: exploring (un)charted territory', Rob White, 'Transnational Environmental Crime', Katkı Koyanlar: David Nelken, Margaret E.Beare, Steven M. Chermak and Joshua D. Freilich, Nikos Passas, Merie Segrawe, Routledge, 2016, ISBN:13:978-1-4094-4785-6(hbk) s.156.

Yeşil kriminoloji, mevcut güç ilişkilerinin etkisini ve çevresel adalet için mobilize olan sosyal hareketlerin kazanımlarını tanır.²⁸³ Yeşil kriminologlar, kriminolojinin neden çevre/doğa ile ilgilenmesi gerektiği sorusuna şu cevabı veriyor:

- Yeşil kriminoloji eleştirel bir yaklaşım içerir, güç ilişkileri, sınıf, eşitsizlik gibi toplumsal konuları gözetir ve kriminolojinin faaliyet alanına beyaz yaka suçlarına (white collar crimes) ve muktedirin işlediği suçları da dahil eder.²⁸⁴
- Geleneksel bireysel çıkarları korumak için ceza hukuku kullanılıyorsa, aynı zamanda çevresel olanlar gibi kolektif çıkarları korumak için de kullanılmalıdır. Bu, tartışmalı olsa da, meseleye temiz bir çevre için temel şartlar yerine getirilmemişse, bu kişisel çıkarların çoğunun (sağlık ve mal gibi) çoğunun yararlanamamasıdır.²⁸⁵

Bu başlık altında yer verdiğim, çevre ihlallerine neden olan şirketlerin faaliyetlerinin daha sıkı politikalar ile ceza hukukunun konusu olması gerektiğine ilişkin caydırıcılık argümanının haklılığı, yetersiz idari para cezalarının bu işlevi görmediği ile doğrulanmaktadır.

Kriminoloji alanında yeşil kriminoloji ekolünün, bu şekilde isimlendirilmesinin özellikle, dünyada, çevresel suç ve zararlara ilişkin çalışmalar yapan akademisyenler için bir ağ oluşturmalarının değerli olduğu ifade edilmektedir. Böylece, çevre suçları, giderek artan bir trend ile, çeşitli coğrafyalardan ve alanlardan kişilerin oluşturduğu kamusal platformlar ve ağlarda tartışılma fırsatı sözkonusu olacaktır.²⁸⁶

Çevre ceza hukuku alanında, mağdurun kim olduğu, çevreyi yıkıma uğratan faaliyetlerin belirli bir zaman diliminde ortaya çıkması, ceza mekanizmasının devreye girmesine engel olan sınırlılıkların başında geliyor. Bunlara ek olarak, çevresel ihlallerden sorumluluk, bilimsel çalışmaların ve teknolojinin yaygınlaşması

²⁸³ A.g.e, s.2018.

²⁸⁴ Gary Potter , “Greening Criminology Combining Criminological and Ecological Sciences in Informing and Enforcing Environmental Law”, Lanchester University Law School, https://www.strath.ac.uk/media/1newwebsite/departmentsubject/law/strathclydecentreforeenvironmentallawandgovernance/pdf/Criminology_and_ecology_-_Gary_Potter.pdf , s.4

²⁸⁵ A.g.e, s.6

²⁸⁶ Nigel South, ‘The Future of Green Criminology: Horizon Scanning and Climate Change’, s.3

ve gelişimi ile de doğru orantılı. Ancak bilimsel çalışmalar ve teknoloji yöntemleri ile, çevresel ihlalinin boyutu, etki alanı ve kaynağı hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Tez çalışmam kapsamında da yer verdiğim iklim değişikliğine yönelik tarihsel tartışmalar bunun en çarpıcı örneği.

Bu alanda, ceza hukukunun, çevre suçlarına karşı etkili bir mekanizma olarak örgütlenmesindeki zorlukları ve ceza hukukunun sınırlılıklarına aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmeye geçmeden önce uluslararası alanda, çevre suçlarına ilişkin Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği Komisyonu Kararları, Avrupa Birliği Direktifleri gibi çeşitli uluslararası ve bölgesel yapılarda düzenlenen, ceza hukuku mekanizmaları oluşturma yönünde çabalara yer vereceğim.

C. ÇEVREYE KARŞI SUÇLAR HAKKINDA ULUSLARARASI BELGELER VE TARİHSEL GELİŞİM

Çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası politikaların ortaya çıkmasında, uzun bir tarihsel sürece yayılmış uluslararası zirveler ve belgeleri, çalışmanın birinci bölümünde aktarılmıştır. Çevrenin korunmasına ilişkin ceza hukuku mekanizmaları ve politikalarının ise daha yavaş ve az gelişen bir seyri olmuştur. Tarihsel süreçte çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası alanda kabul edilen anlaşmalar ve politikaların hiçbirisi çevrenin korunmasında ceza hukuku mekanizmalarına başvuruya ilişkin bir düzenleme getirmemiştir.²⁸⁷

Uluslararası çevre suçlarına karşı mücadele, çevre koruma politikalarını çok boyutlu olarak ele alan çok uluslu anlaşmalar aracılığıyla yürütülmektedir. Ancak, bu anlaşmaların amaçlarına rağmen, bu anlaşmaların, etkin uygulama kabiliyetinden yoksun olması, küresel boyutta uygulamanın ve bu yönde siyasi iradenin mevcut olmaması ciddi bir sorun olarak görülmektedir.²⁸⁸

Özellikle ciddi çevresel ihlaller, sınıraşan nitelikte karşımıza çıktığında, çevre suçları bakımından iki konu gündeme gelmektedir; çevre ceza hukukuna ilişkin düzenleme ve uygulamaların yeknesaklaştırılması ve uluslararası hukuk belgeleri ve mekanizmaları aracılığıyla daha etkin bir koruma sağlamanın gerekliliği. Çevrenin korunması bakımından ciddi çevre yıkımlarına ilişkin ceza sorumluluğu hakkında, literatürdeki tartışmalarda ulusal ve uluslararası politika yapıcı kurumların bir dereceye kadar etkili olabildiği kabul edilse de ciddi çevresel zararları ortaya çıkaran çevre ihlallerinde cezai kınama ve cezalandırma mekanizmalarına ihtiyaç olduğu savunulmaktadır. Bu anlamda uluslararası ceza hukukunun, özellikle şirketler tarafından işlenen ciddi çevresel suçları kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiği savunulmaktadır.²⁸⁹

Aşağıda kısaca, uluslararası ve bölgesel kurumların bu yöndeki çabalarına yer verilmiştir.

²⁸⁷Ibid, M Jambozorg, M. Pournouri, S.A. Poorhashami, D.Hermidasdavid, s.3720.

²⁸⁸Charles W. Schmidt, “**Environmental Crimes: Profiting earth’s expense**”, Environmental Health Perspective, Vol.112, Iss.2, 2004, p.96-103, s.99.

²⁸⁹Rauxloh, a.g.e, s. 424.

1. Birleşmiş Milletler

Uluslararası alanda, 1977 yılında kabul edilen, Cenevre Konvansyonu'nun 1 numaralı Protokolü, çevreye ilişkin suçlar hakkında doğrudan düzenlenen ilk uluslararası belgedir. Bu Protokol, barışçıl zamanda çevresel ihlalleri kapsamamaktadır. Bu Protokol'ün kapsamı, doğal kaynaklara ve çevreye yaygın, uzun vadeli ve şiddetli zarar vermesi muhtemel savaş yöntemlerinin yasaklanması hakkındadır. Protokol'ün uygulanması, Roma Statüsü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetki ve görev kapsamına alınmıştır.²⁹⁰ Protokol'ün 3. Kısım, 2. Bölümü kapsamında, “savaş yöntem ve araçları başlığı altında”, 35. Maddede yer almıştır.²⁹¹

1.1. Birleşmiş Milletler Suç Önleme ve Ceza Adalet Komisyonu

Birleşmiş Milletler Suç Önleme ve Ceza Adalet Komisyonu, ilk olarak 1995 yılında çevre suçu konusunu ele almıştır. Üye Devletlere, uluslararası bir sözleşmede en ciddi çevre suçu biçimlerini kabul etmeyi düşünmeye çağıran kararlar alınmıştır.²⁹²

Sonraki yıllarda, uluslararası çevre suçları, Birleşmiş Milletler'in ajandasına ciddi bir program olarak girmemiştir. Çevre suçlarına yapılan atıflar, 11. BM Suç Kongresi'nde 2005 Bangkok Deklarasyonu'nda, organize suç gruplarının işledikleri koruma altında olan vahşi flora ve fauna türlerinin kaçakçılığı suçları ilgili endişeler nedeniyle yeniden ortaya çıktı. 2010 yılında düzenlenen 12. BM Suç Kongresi'nde, Birleşmiş Milletler, çevre üzerinde ciddi etkileri olan suçların neden olduğu güçlüklerle ilişkin daha geniş atıflar ile, Üye Devletlere, ulusal çevre suçlarının önlenmesi için ceza yasalarının etkinleştirilmesi ve ceza adaleti mekanizmalarının güçlendirilmesinin yanı sıra, uluslararası işbirliği, teknik konularda yardım ve en iyi uygulamaların hayata geçirilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur.²⁹³

²⁹⁰ Skinnider, **a.g.e.**, s.8

²⁹¹ Protocols Additional To the Geneva Conventions of 12 August 1949, s.40.

https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf

²⁹² Ibid, Eileen Skinnider, “**Victims of Environmental Crime – Mapping the Issues**”, s.10

²⁹³ Skinnider, **a.g.e.**, s.11

Birleşmiş Milletler nezdinde, yapılmış belirli anlaşmalar, belirli çevre suçlarına ilişkin hükümler getirmiştir.

1989 Basel Sözleşmesi ile düzenlenen çevre suçları muhtemelen uluslararası çevre suçlarının bu yıllara denk düşen en yeni alanıdır. Pek çok sanayileşmiş ülkede artan atık bertaraf standartları, maliyetlerin artması ve dolayısıyla yasadışı bertaraf konusunda girişimlerin oluşmasına neden olmuştur. Nükleer atıkların yasa dışı olarak imhası ve taşınması bakımından, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu sorumlu uluslararası kurum olarak tayin edilirken Uluslararası Denizcilik Örgütü Deniz Kirliliği (Marpol) Sözleşmesi ile atık yağların denize bırakılması gibi kıyı ülkesi için endişe verici atık kirliliği sorununa çözüm getirilmeye çalışılması bu döneme tekabül etmektedir.

1987 Montreal Ozon Tabakasını Tüketen Maddeler Protokolü ise, ozon tabakasını delen maddelerin yasadışı üretimi ve ticaretinin yasaklanmasına ilişkin olarak düzenlenmiştir. BM nezdinde yürürlüğe giren, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü'nün kabul edilmesinde, 1985 yılında Antartika üzerindeki ozon deliğinin tespit edilmesi etkili olmuş ve hükümetler ozon tabakasını delen maddelerden kloroflorokarbonların üretim ve tüketimini azaltılması yönünde politikaların belirlenmesine karar vermiştir. Montreal Protokolü, belirli bir takvime bağlı kalınarak, sözkonusu zararlı maddelerin azaltımını hedeflemiştir.²⁹⁴

1990'lı yılların sonunda, pestisitlerin yasaklanması, kullanımının sınırlandırılması gibi, çeşitli uluslararası sözleşmeler ile girişimler olmuşsa da bu konuda fikir birliği sağlanamamıştır.²⁹⁵

Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES Sözleşmesi 1973), Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (MARPOL Sözleşmesi 1973) gibi

²⁹⁴ T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı web sitesi, <https://iklim.csb.gov.tr/montreal-protokolu-i-4364>

²⁹⁵ Duncan Brackand Gavin Hayman, “**International Environmental Crime, The Nature and Central of Environmental Black Markets**”, The Royal Institute of International Affairs, Sustainable Development Program, Background paper for RIIA workshop, 27-28 May, 2002, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Energy,%20Environment%20and%20Development/environmental_crime_background_paper.pdf, s.4-5

diğer sözleşmeler aracılığıyla genel olarak üye devletlerden ceza hukuku düzenlemeleirni iç hukuklarına uyarlamaları çağrısında bulunulmuştur.

1989 yılında gelişmiş ülkelerin ülkelerinde ürettikleri tehlikeli maddeleri, gelişmekte olan ülkelere göndermelerine tepki olarak oluşan protestolar sonucunda, Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu 1992 yılında yürürlüğe grimiştir. Konvansyon, genel olarak, tehlikeli ve diğer atıkların sınır ötesi taşınması ve bertarafının düzenlenemsi ve çevre ile etkin yönetim çerçevesinde faaliyetin gerçekleştirilmesi ve bu alanda uluslararası işbirliğinin kurulmasını hedeflemektedir. Konvansiyon'nun uygulanmasına işlerlik kazandırmak için getirilen çarelerden biri, Konvansiyon'a ek bir protokol ile, Konvansiyon kapsamında yükümlülüklerine uygun hareket etmeyen tarafların sorumlulukları kapsamında tazminat ödemelerine mahkum edilecek sorumluluk ve tazminat protokolüdür. 1999 yılında BM Taraflar Konferansı'nda konu gündeme getirilmiş ve hukuksuz bir şekilde gelişmekte olan ülkelere bu atıkların boşaltılması nedeniyle ortaya çıkan mali kaynak ve teknoloji ihtiyacına istinaden kabul edilmiştir.²⁹⁶

Bahsi geçen uluslararası anlaşmaların hiçbirisi çevre suçu için bir tanım getirmemektedir.

BM, uluslararası alanda, özellikle sınıraşan suçlar bakımından politikalar oluşturmak konusunda birçok girişimde bulunmuşsa da bu girişimler büyük oranda başarılı olamamıştır. BM nezdinde, çok uluslu anlaşmalarda düzenlenen sınıraşan çevre suçlarında, bu suçları işleyen kişilere karşı uluslararası ceza adaleti mekanizmalarında sorumluluğun işletilebilmesi için, evrensel bir yetki kuralı getirilmesi hamlesi de, ülkeler arasında bu yönde uzlaşının olmaması nedeni ile sonuçsuz kalmıştır.²⁹⁷

1.2.Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Çevre Suçları

²⁹⁶ Oğuz Caner, Abdülkadir Akıl, 'Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu', İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 14, 2008, s. 76-77., <https://ticaret.edu.tr/uploads/kutuphane/dergi/s14/075-095.pdf>

²⁹⁷ Teresa Fajardo, "Transnational environmental crime: a challenging problem but not yet a legal concept", Völkerrechtsblog, doi: 10.17176/20170215-170333, 2017.

1.2.1. Genel

“Hükümet yoksulluğun azaltılması hakkında konuşuyor, ancak asıl yapmaya çalıştıkları şey fakirlerden kurtulmak. Ormanlık alanımızı çalarak bizi yok ediyorlar, nüfusun% 70'i yok olmak zorunda, böylece % 30'u yaşayabilir. Pol Pot²⁹⁸ altında hızlı bir şekilde öldük ama ormanlarımızı koruduk. Demokratik sistemde yavaş, uzun süren bir ölüm. Şiddet olacak, çünkü ölmek istemiyoruz. (Kamboçyalı mağdur)”²⁹⁹

Bu ifade, uluslararası ceza mahkemesine 2011 yılında yapılan, Kamboçya’da ciddi insan hakları ihlallerine neden olan çok büyük bir alanın sistematik olarak yok edilmesi olaylarının mahkeme tarafından soruşturulması talebini içeren başvurudan alınmıştır.

Çevrenin korunması, küresel ekolojik krizin etkilerinin en aza indirilmesi ve çevreye karşı tehdit ve risklerin ortadan kaldırılması bakımından, çevreye karşı işlenmiş suçların, Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde soruşturma ve araştırma önceliğine sahip olacağına ilişkin 15 Eylül 2016 tarihli politika metni, çevre suçlarına ilişkin tartışmalara yeni bir yön kattı. Uluslararası İnsan Hakları, Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Çevresel Güvenlik yaklaşımlarından değerlendirildiğinde, Uluslararası Ceza Mahkemesi, çevresel suçların soruşturulması bakımından boşlukları doldurabilir miydi?³⁰⁰

Bugüne kadar uluslararası çevre ceza hukuku alanında çalışan hukukçular, Roma Statüsü kapsamında düzenlenen, soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş ve saldırganlık suçlarının yanı sıra, çevre suçunun beşinci uluslararası suç olarak kabul edilmesi gerektiğini ve bu suçla ilgili Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin yargı yetkisine sahip olduğunu savunmuştur. Bu çalışmalar, geniş çapta meydana gelen

²⁹⁸ 1976-1978 yılları arasında Kamboçya Başbakanı

²⁹⁹ Communication Under Article 15 of the Rome Statute of the International Criminal Court, The Commission of Crimes against Humanity in Cambodia, July, 2002 to present, <https://perma.cc/6SPK-ML28>

³⁰⁰ Mark A. Drumbl, “International Human Rights, International Humanitarian Law and Environmental Security: Can the International Criminal Court Bridge the Gaps”, ILSA Journal of International & Comparative Law, Vol.6, No: 2, 2000, <https://core.ac.uk/download/pdf/51091789.pdf>, s. 306.

çevre suçları ve etkilerinin, devletlerin sınırlarını aştığında, hiçbir devletin ve mevcut yapıların, bu tür karmaşık bir suç ile mücadele etmek için yeterli ve gerekli kaynakları ile gücü olmadığı argümanına dayanmaktadır. Bu nedenle, bu tür suçların cezasız kalmaması için bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu görüşün savunucuları, halihazırda, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisi kapsamında olan suç biçimleri ile, geniş çaplı zararlara neden olan çevre suçları arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Örneğin, bir grup insanın ortadan kaybolmasına neden olan soykırım suçu gibi, bazı geniş çaplı suçlar ciddi ihlallere neden olabilir. Kimyasal maddeler ile kirlenmiş içme suyunun birçok insanın ölümüne neden olabilmesi veya genetik bozuklukların ortaya çıkması gibi gelecek nesiller üzerinde telafisi mümkün olmayan etkiler yaratabilir.³⁰¹

Geniş çaplı ağır ihlal teşkil eden çevre suçlarının, uluslararası bir ceza mahkemesinde ağır insan hakları ihlali olarak kovuşturulması, uluslararası alanda hala mutabakata varılmamış açık bir tartışmadır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne ilişkin ilkelerden biri de mahkemenin tamamlayıcı olmasıdır. Mahkemenin yetkisinin, çevre suçlarının soruşturulması ve kovuşturulması konusunda genişletilmesini savunan görüşlere göre, devletlerin soruşturma ve kovuşturma açmak istemedikleri veya isteksiz oldukları vakalarda çevreye karşı işlenen suçların uluslararası alanda yargılanması söz konusu olabilecektir.³⁰²

Literatürde çevre suçlarının hakkıyla soruşturulmasına ilişkin yeterli mekanizmaların olmaması her daim eleştiri konusu yapılmıştır. Özellikle geniş ve ciddi çevresel etkiler bakımından toplumsal bir endişe söz konusu olduğunda, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin soruşturmaya yetkili olmasını savunan görüşlere göre, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetkili olması ve soruşturmaları aynı zamanda, çevresel ihlallere karşı mücadelede ulusal ve diğer uluslararası araç ve mekanizmaları tamamlayıcı özellik gösterecektir. Bu durum özellikle ulusal hukukların, çevre suçlarıyla mücadelede, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin uygulamalarını uyumlaştırması söz konusu olması açısından kritiktir.³⁰³

³⁰¹ Ibid, M. Jambozorg, M. Pournouri, S.A. Poorhashemi, D. Hermidasbouvard, s.3721.

³⁰² Marchisio, a.g.e, s.4, http://unicri.it/topics/environmental/conference/Thematic_Debate_-_Sergio_Marchisio.pdf

³⁰³ Rauxloh, a.g.e, s. 445.

Çevre suçlarının, Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde soruşturma ve kovuşturma yapma olasılığına ilişkin yaygın görüş ayrılıkları ve karışıklığı sözkonusudur.³⁰⁴

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin, 2016 yılında, yayınlamış olduğu iç tüzükte, çevre suçlarının soruşturulması hakkında öncelik kriteri belirleyeceği kararı hem literatürde hem de bu meselenin savunuculuğunu yapan toplumsal hareketler nezdinde büyük bir fırsat olarak karşılanmıştır.

1.2.2 Roma Statüsü, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Çevreye Karşı Suçlar

Uluslararası ceza hukukunun tanımlanmasında, birbiri ile çatışan iki kavramın biraraya gelmesi sözkonusudur; uluslararası hukuk ve ceza hukuku. Uluslararası hukuk geleneksel olarak egemen devletlerin yükümlülük ve haklarının düzenlenmesi ile ilgilenirken, ceza hukuku, bireylerin ceza hukuku bakımından yasaklanan davranışları sergilemesi halinde cezalandırılabilirliği ile ilgilenmektedir. Bu iki farklı ve zor alanın birleşmesi, yıllarca, kabul edilmemiş, başka bir deyişle, uluslararası ceza hukuku reddedilen bir konsept olagelmıştır.³⁰⁵

Roma Statüsü, 17 Temmuz 1998 tarihinde, BM Uluslararası Ceza Divanı Diplomatik Konferansı'nda kabul edilmiş ve uluslararası alanda endişe konusu olan en ciddi suçlar olan soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ile saldırı suçunun faillerini yargılamak ve hesap verilebilirliği sağlamak amacıyla kurulan ilk uluslararası ceza mahkemesi olan uluslararası ceza mahkemesini kurmuştur.³⁰⁶

Uluslararası ceza mahkemesi, Roma Statüsü ile kurulmuş olup, Mahkeme, Roma Statüsü'nün uygulama mekanizmasıdır.

Uluslararası ceza hukuku, uluslararası hukukun egemen devletlere yüklediği yükümlülükler ve devletlerin bu yükümlülöklere uygun davranmadığında bunun

³⁰⁴ Alessandra Mistura, "Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritisation on the Current Legal Framework", Columbia Journal of Environment Law, Vol.43, Iss.1, 2018, p.181-226, s. 184.

³⁰⁵ A.g.e, s. 185.

³⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Adalet Divanı ve Türkiye, <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-ceza-divani-ve-turkiye.tr.mfa>

sonuçlarına ilişkin uluslararası hukuk düzenlemelerinden ayrılmaktadır. Uluslararası ceza hukuku alanında mahkemenin soruşturma yetkisi alanına giren suçlar bakımından soruşturmalar ve yargılamalar, bu suçları işleyen bireylere yöneliktir. Elbette bu suçların işlenmesinde, devletlerin sorumluluğu söz konusu olabilse de, bu iki sorumluluk birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmektedir.³⁰⁷

a. Çevre Suçlarının Soruşturulmasına İlişkin Sınırlar

Roma Statüsü kapsamında düzenlenen suçlar bakımından, antroposentrik yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre suç teşkil eden eylemler sonucu ortaya çıkan “zarar”, yalnızca insanlara karşı bir sonuç doğurduğunda Roma Statüsü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi yetkisi bakımından bir anlam ifade etmektedir. Bu insan merkezli yaklaşım literatürde eleştirilmekte ve mahkemenin yetkisinin genişletilmesi ile bu yaklaşımın da değişebileceği savunulmaktadır.³⁰⁸

Roma Statüsü kapsamında düzenlene suçlar bakımından, “çevre” ve “çevreye karşı suçlar” ifadesi, sınırlı bir şekilde kullanılmıştır.³⁰⁹ Roma Statüsü kapsamındaki suçların ispatı için, suçun tanımlanan maddi unsuru *actus reus* ve manevi unsuru *mens rea* unsurlarına ilişkin belirsizlikler özellikle çevreye karşı işlenen suçlar bakımından Roma Statüsü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi uygulamalarında sınırlar olarak değerlendirilmektedir.

Suçun manevi unsuru *mens rea* gereğince suç teşkil eden davranışların belirli bir gruba karşı zarar vermek kastı ve iradesiyle gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu kastı özellikle çevreye karşı işlenen suçlar bakımından, ispat etmek zordur. Genel olarak çevresel zarara neden olan faaliyetler, ekonomik kazanç, ticari kar payını arttırma gibi ekonomik motivasyonlarla meydana gelmektedir. Kast unsurunun araştırılmasında, failin ortaya çıkacak sonucu öngörmesi, bilmesi de aranan koşullar arasında sayılmaktadır.³¹⁰

³⁰⁷ Mistura, **a.g.e.**, s. 186.

³⁰⁸ Durney, **a.g.e.**, s. 414.

³⁰⁹ **A.g.e.**, s. 415.

³¹⁰ **A.g.e.**, s.417.

Literatürde, mahkemenin yetkisinin genişletilmesiyle çevreye karşı suçların soruşturulabilmesi için mahkeme uygulamalarının, çevreye karşı işlenen suçların oluş biçimlerine uyumlu olması beklenmektedir. Her ne kadar savaş zamanı işlenen suçlarda çevreye karşı saldırılar, bu sonucun bilerek ve istenerek gerçekleşmesi sözkonusu olsa da, barış zamanında çevreye karşı işlenen suçlar bakımından bu husus farklılık arz etmektedir. Literatürde, mahkeme tarafından çevreye karşı suçların soruşturma konusu olabilmesi için, failin suçun maddi unsurlarını gerçekleştirdiğinde, makul seviyede sonuçların öngörülebilir olmasına rağmen, kast aranmaksızın suçun işlenmiş olacağının kabul edilmesi gerektiği savunan görüşler mevcuttur.³¹¹ Çevre suçlarının savaş suçları dışında soruşturulması konusunda yetkinin genişletilmesi için, mahkemenin mevcut yapısında suçların soruşturulması bakımından gerekli şart olan manevi unsur, *mens rea*, koşuluna ilişkin düzenlemenin değiştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.³¹²

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetkisinin genişletilmesinin savunulmasına ilişkin tartışma, gerçekten mahkemenin yapısının ve kuruluş amacının çevre suçlarının soruşturulmasına uygun olup olmadığıdır. Yoksa yeni bir mekanizmaya mı ihtiyaç vardır? Bu tartışma kapsamında, literatürde aynı zamanda, çevrenin ceza hukuku yoluyla korunması akdedilen diğer bölgesel ve uluslararası mekanizmalar ve etkileri de değerlendirilmektedir. Literatürde, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin çevre suçlarını soruşturulması amacıyla yetkisinin genişletilmesini savunan görüşlere göre, diğer bölgesel ve uluslararası mekanizmalar Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi çok taraflı bir yapının da çevre suçlarının soruşturma yetkisine sahip olmasını engellememeli, tüm bu yapılar eş zamanlı ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olarak organize olmalıdır.³¹³

Uzun yıllardır, alanda çalışan birçok avukat ile birlikte, çeşitli sivil toplum kuruluşları, çevreye karşı işlenen suçların Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde soruşturulmasına olanak sağlanması için Roma Statüsü'ne, "ecocide (ekokırım)" adlı yeni bir beşinci suç tipi eklenmesini savunsa da, bu yaklaşım gerçekleşmesi en az

³¹¹Rauxloh, **a.g.e.**, s. 449.

³¹²Drumbl, **a.g.e.**, s. 326.

³¹³ A.g.e., s. 323-324.

mümkün olan öneri olarak görülmektedir ve bugüne kadar bu konuda ciddi herhangi bir gelişme olmamıştır.³¹⁴

Çevreye karşı işlenen suçlar, savaş ve silahlı çatışma dışında da sözkonusu olmakta ve bu suçlar, “geniş çaplı, uzun vadeli ve ciddi” çevresel zararları beraberinde getirmektedir. Nükleer felaketler, biyolojik silahların denenmesi, kasten denizlere ve diğer doğal ortmanlara atıkların boşaltılması, petrol ve kimyasal atık kirliliği sonucu denizlerde nesli tükenmekte olan türlere geri dönüşü mümkün olmayan zararlar verilmesi, ozon tabakasına zarar veren maddelerin yasa dışı ticareti (karbon ticareti suçları) ve Amazon ormanları gibi dünyanın iklim değişikliğine karşı dayanıklılığını arttıran yaşlı tropikal ormanların tarım şirketleri ve yasa dışı ağaç kesme faaliyetlerine açılması, ormanlarda yangınların çıkarılması bu tür çevresel zararlara örnek olarak verilmektedir.³¹⁵

Literatürde, bu uzun vadeli, geniş çaplı ve ciddi sonuçları olan çevre suçlarının soruşturulmasının Uluslararası Ceza Mahkemesi düzeyinde gerekliliği üzerine konsensüs oluşmamış olmasının yanı sıra, mahkemenin çevreye karşı işlenen ciddi suçlar bakımından sınırları sadece Roma Statüsü’nün kapsamı ile ilgili değildir. Mahkemenin soruşturmacılarının çevreye karşı işlenen suçların ve çevre zararının biçimi ve niteliği konusunda uzmanlıklarının olmaması, soruşturma konusu olan diğer suçların niteliği nedeniyle çevre suçlarının önceliklendiremeyeceği düşüncesi ile mahkemenin mevcut yaptırım mekanizmasının çevre suçlarına uygulanabilirliği açısından uyumlu görülmemesi de bu alana dair sınırlar olarak ifade edilmektedir.³¹⁶

b. Çevre Suçlarının Soruşturulmasına İlişkin Yeni Gelişmeler

Bugün, çevre, herkese ait olan, insanlığın ortak mal varlığı olarak değerlendirilmektedir. Herkesin ortak malvarlığına yönelik saldırı, dolayısıyla insanlara yönelik saldırı olarak addedilmekte ve insanların yaşamsal değerlerine saldırı, tüm insanlığa karşı saldırı anlamını taşımaktadır. Bazı yazarlar, herkesin

³¹⁴ A.g.e, s 325.

³¹⁵ A.g.e, s. 325.

³¹⁶ A.g.e, s. 326.

ortak malvarlığı olarak değerlendirilen ve yaşamsal önem taşıyan çevresel değerlere karşı işlenen suçları insanlığa karşı suçlar olarak değerlendirmektedir.³¹⁷

Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde, savaş zamanı dışında çevreye karşı işlenen suçların, çevreye karşı, geniş çaplı ve uzun süreli zarar veren ve sistematik eylemler sonucu oluşmuş suçların, insanlığa karşı suçlar kapsamında değerlendirilmesinin olanaklı olduğu, özellikle, mahkemenin çevrenin zarara uğratılması eylemlerinin dahil olduğu şikayetleri soruşturma önceliğine ilişkin karardan sonra literatürde yeniden savunulmaya başlanmıştır.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, Soruşturma Bürosu, 15 Eylül 2016 tarihinde, soruşturma seçimi ve önceliklendirmesine ilişkin bir politika metni yayınlamıştır.

Bu politika metni, Roma Statüsü'nün uygulama mekanizması olan Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde, soruşturma ve kovuşturma davalarının seçiminde ve önceliklendirilmesinde savcının takdir yetkisini kullanmasına rehberlik eden hususları ortaya koymaktadır. Savcı Ofisinin (Ofis) davaların önceliklendirilmesi, olayların, kişilerin seçilmesi ve kovuşturma konusu olacak davranışların seçilmesi sürecine ilişkin politika ve uygulamaları açıklamak amacıyla yayınlanmıştır.³¹⁸

Bu metin, özellikle uluslararası toplumda, çevre suçlarının, Roma Statüsü kapsamında Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargılama yetkisi dahilinde olup olmayacağını, olaksa ne ölçüde olacağına ilişkin büyük bir yankı uyandırmıştır.³¹⁹

Özellikle sınıraşan çevre suçları bakımından, uluslararası bir cezai enstrümanın varlığı ve uluslararası ceza adaletinin tesisine ilişkin tartışmalara, uluslararası ceza mahkemesinin yetkisine ilişkin tartışmalar da eklendi.

Soruşturma bürosu, yayınladığı dava seçme ve önceliklendirmeye ilişkin rehber ilkelerin belirlendiği yeni politika metniyle çevresel yıkımları, doğal

³¹⁷ Ibid, Castaigne'den aktaran Onur Özcan, **Çevre Suçlarında Şirketlerin Cezai Sorumluluğu**, s.5.

³¹⁸ Office of The Prosecutor Policy Paper on Case Selection and Prioritisation, <https://perma.cc/UY3N-C62R>, s. 3.

³¹⁹“Artık CEO’lar da Yargılanabilecek”, <https://350turkiye.org/artik-ceolar-da-yargilanabilecek/>

kaynakların istismar edilmesinin, yasa dışı mülksüzleştiriminin ve büyük toprak gasplarının mevcut olduğu başvurulara ilişkin soruşturmaların öncelik listesinde olacağını duyurmuştur.³²⁰

Belirli bir durumdaki her bir suç eylemini veya bu tür suçlardan sorumlu olduğu iddia edilen her kişiyi soruşturmak ve kovuşturmak için Ofis'in görevi veya rolü değildir. Bu hem pratik olarak mümkün görülmemekte hem de ulusal ve ulusal düzeyde tamamlayıcı eylem kavramı ile uyumlu olmamaktadır.³²¹

Bu yeni gelişme, literatürde ve alanda çalışan hukukçular arasında çevrenin korunması konusunda kritik bir gelişme olarak değerlendirilse de, çevreye karşı işlenen suçların nasıl soruşturma konusu olacağına ilişkin tam bir açıklık sağlanmamıştır. Mahkemenin yetkisinin uluslararası toplumun endişe duyduğu, uluslararası topluma karşı işlenmiş olan suç tipleri olarak soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırganlık suçlarının, tipik çevreye karşı işlenen suçları içermediği de ilk yapılan değerlendirmeler arasındadır.³²² Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde, çevresel ihlallere ilişkin yeni bir anlayışın hakim olmasının Roma Statüsü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetkisinin genişletilmesini de etkileyebileceği ifade edilmektedir. Roma Statüsü'nün düzenlediği suçlardan biri olan insanlığa karşı suçlar, çevre suçlarının da soruşturma konusu yapılabileceği suç tipini oluşturmaktadır. Roma Statüsü, insanlığa karşı suçları, sivil halka karşı bilerek, geniş ve sistematik saldırıda bulunmak olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan da görüleceği üzere, suçun maddi unsuru bakımından çeşitli sınırlar söz konusudur. Suç teşkil eden eylemler sistematik olarak meydana gelmiş olmalıdır. Bir topluluğun yok edilmesi ve zorla bulundukları bölgede yerinden edilmeleri insanlığa karşı suçları aynı zamanda çevresel zarar ile birleştiren zemin olarak görülmektedir.³²³ Bir topluluğun doğal ortamının, doğal kaynaklarının yok edilmesi ile, bölgeden ayrılmaya zorlanması Roma Statüsü kapsamında insanlığa karşı suç olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne yapılan iki başvuru da buna örnek olarak gösterilebilir; Mynamar'da

³²⁰ International Criminal Court. Office of the Prosecutor. Policy Paper on Case Selection and Prioritization, available at https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf. Retrieved on: Sep 16, 2016.

³²¹ Ibid, s. 4.

³²² Durney, **a.g.e.**, s. 414.

³²³ **A.g.e.**, s. 416.

belirli bir topluluğun tüm yaşam kaynaklarının ve yaşadıkları bölgede doğal kaynakların yok edilmesi ve Kolombiya’da çok geniş tarım alanlarının ve arazilerin toprak gaspına konu olması. Bu başvurular henüz sonuçlanmamıştır.³²⁴

2. Avrupa Birliği

Orman alanlarının tahrip edilmesi, sera gazı etkisi, ozon tabakasının delinmesi ve denizlerin kirlenmesi olarak ortaya çıkan bölgesel ve küresel nitelikli çevre sorunları birçok ülkede çevrenin korunmasının sadece özel hukuk ve idare hukuku kapsamında mümkün olmadığını, caydırıcılığı yüksek mekanizmalara ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmıştır. Avrupa Birliği de üye ülkelerinin, çevre kanunlarının uygulanmasında ceza hukuku mekanizmalarını düzenlemeleri beklentisinde olmuştur.³²⁵

Çevre ceza hukuku Avrupa Birliği ülkelerinde üye devletlerin bir standartlaşma sürecini kabul etmesi ve buna yönelik çaba göstermesini gerekli kılan bir süreç olarak öne çıkmış olup, son otuz yılda göze çarpar bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim kapsamında, ceza hukukunun çevrenin korunmasındaki rolü yine ana tartışma konularından biri olmuştur. Birçok ülkede, düzenlemeler ceza kanunu kapsamına ve/veya çevrenin korunması hakkında yürürlükte olan diğer yasal kaynakların içeriğine dahil edilirken bazı ülkelerin hukuk sistemlerinde, çevre ceza hukukunun giderek özerk bir alana sahip olduğu da gözlemlenmektedir.³²⁶

Avrupa coğrafyasında, çevrenin ceza hukuku aracılığıyla korunması hakkında ilk adım, 4 Kasım 1998 tarihinde, Avrupa Konseyi, Ceza Hukuku Aracılığıyla Çevrenin Korunması Hakkında Konvansiyon’un imzaya açılması ile atılmış ancak bu Anlaşma yürürlüğe girmemiştir.

Avrupa Birliği hukukunda yürürlüğe girmeyen 4 Kasım 1998 tarihli Avrupa Konseyi Ceza Hukuku Aracılığıyla Çevrenin Korunması Hakkında Konvansiyon,

³²⁴ A.g.e, s.418.

³²⁵ Eric Hilgendorf, Yener Ünver, Bernd Hecker, “Avrupa Birliği’nde Çevre Ceza Yasasının Asgari Standartlarının Belirlenmesi”, s. 140-141.

³²⁶ Faure, ‘The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member States’, s.1.

sadece Estonya tarafından iç hukuka uyarlanmıştır. Konvansiyonun yürürlük şartı, en az üç Avrupa Birliği üyesi ülkenin konvansiyonu iç hukukuna uyarlamasıdır.³²⁷

Anlaşma çevrenin daha iyi korunmasının sağlanması için, çevreye zarar veren ve/veya zarar tehdidi barındıran davranışın önlenmesi ve gerçekleşmemesi için caydırıcı olması amacıyla ceza hukukunun “son çare” olarak kullanılmasını düzenlenmiştir. Anlaşma kapsamında devletler ulusal mevzuatlarını, bazı belirli çevre suçları bakımından uyumlaştırma yükümlülüğü altında olacaktır. Devletler gerektiğinde bu alandaki mevzuatların uyumlaştırılması için, uluslararası işbirliğini arttırmalıdır. Devletlerin bu konuda yeni yasalar ihdas etmesi veya birtakım yasal değişiklikleri hayata geçirmesinin gerekli olduğu durumlarda, Anlaşma’nın sunduğu çekincelerden Anlaşma’nın bütününe olumsuz derecede etkilemediği sürece, yararlanması mümkün olacaktır.³²⁸

Çevre suçları ve çevre ceza hukuku bakımından, Anlaşma’nın 1. Maddesi ve 4. Maddesi kapsamında, çevre suçlarının tespit edilmesinde, hangi davranışın, hareketin “hukuka aykırı” olarak kabul edileceği, diğer bir deyişle çevre ceza hukukunun idare hukukuna bağlılık derecesine ve niteliğine ilişkin düzenleme yapılmıştır.

Anlaşma’nın 1. ve 4. Maddeleri kapsamında, hukuka aykırılık, çevrenin korunması için akdedilmiş yasalar, ilgili diğer yasal kaynaklar ve ilgili kamu otoritesinin kararına aykırılık olarak tanımlanmaktadır.

Bu Anlaşma her ne kadar sadece 3 ülkenin henüz taraf olmaması nedeniyle yürürlüğe girmese de Sözleşme amaç ve içerik bakımından, Avrupa Birliği’nde yürürlüğe olan 2008/99/EC Ceza Hukuku Aracılığıyla Çevrenin Korunması Hakkında Direktif’in hazırlanması ve yürürlüğe girmesine etkili olan uluslararası girişimlerden biridir.

³²⁷ Ibid, Eric Hilgendorf, Yener Ünver, s. 141.

³²⁸ Explanatory Report to the Convention on the Protection of Environment through Criminal Law, Council of Europe, Strasbourg, 4.IX.1998, European Treaty Series, - No: 172, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800cce43>

Avrupa Konseyi Ceza Hukuku Aracılığı İle Çevrenin Korunması Hakkında 2008/99/EC numaralı direktifin³²⁹ giriş bölümünde, Avrupa Birliği'nin artan çevre suçları karşısında giderek artan toplumsal endişenin yanı sıra, bu suçların gerçekleşme biçimlerinin ve etkilerinin giderek sınıraşan bir niteliğe büründüğüne dikkat çekilmektedir. Bu suçlar çevre için tehdit oluşturmakta ve bu nedenle bu suçların önlenmesi için, harekete geçmek elzemdir.³³⁰

Direktif, ceza hukukunun ve ceza yaptırımlarının etkililiği konusuna da özellikle vurgu yapmaktadır. Mevcut deneyimlerin, varolan sistemde çevrenin korunması için gerekli yükümlülöklere uygun davranılmasında başarısız olunduğu, bu nedenle çevrenin korunması için, ceza hukuku yaptırımlarının niteliksel olarak idari yaptırımlardan veya medeni hukuk yaptırımlarından toplumsal olarak kabul edilmeme, kınama niteliğinin daha baskın olması sebebi ile ceza hukukunun etkililiğinin altı çizilmiştir.³³¹

Direktif ayrıca çevrenin korunması hakkında mevzuatın ciddi bir şekilde ihlali halinde bunun ceza yasalarında yer alan ceza yaptırımlarına bağlanmasını öngördüğü gibi aynı zamanda AB topluluğu içinde minimum bir koruma sağlanmasının amaçladığı, devletlerin isterse bu korumanın kapsam ve sınırlarını genişletebileceğini ifade etmiştir.³³²

Direktif, amacı bakımından, açık bir şekilde, “çevrenin daha iyi korunmasının sağlanması” olduğunu ifade etmiştir.³³³

Direktif'in 2. Maddesi kapsamında, ‘hukuka aykırılık’, temel olarak topluluk nezdinde yürürlökte olan çevre koruma mevzuatının ihlali olarak tanımlanmıştır.

Bu kapsamda, direktifte her ne kadar ceza kanunlarının etkililiği, ceza yaptırımlarının idari yaptırımlardan çok daha geniş ve “toplumsal kınama” işlevinden dolayı etkili olduğu, ciddi ihlal gibi kavramların kullanılması ile ekolojik

³²⁹ Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the Protection of Environment through Criminal Law, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0028:0037:EN:PDF>

³³⁰ A.g.e, 2. Paragraf

³³¹ A.g.e, 3.Paragraf

³³² A.g.e, 12. Paragraf

³³³ A.g.e, 14. Paragraf

değerlere referanslar verilmiş olsa da, direktifin temel olarak idare hukuku ve diğer yasal kaynakların uygulanması için bir mekanizma olarak konumlandığı ve diğer hukuk disiplinlerine bağlı olmaktan kurtulamadığı görülmektedir.

Çevrenin Ceza Hukuku Aracılığıyla Korunması Hakkında 2008/99/EC numaralı direktif, neticesi bakımından, zarar suçu olarak değil, tehlike suçu olarak düzenlenmiştir.

Direktif'in 5. paragrafında, çevrenin korunmasını sağlamak için atmosfer dahil olmak üzere, toprağa, havaya, suya, gezegene ve türlerin korunmasına karşı zarar veren veya önemli ölçüde zarar tehlikesi oluşturan davranışlara yönelik caydırıcı cezalara ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir. Avrupa Toplulukları hukukuna göre, üye devletlerin, ceza hukuku sistematüğını işler hale getirmeleri beklenmektedir. Her ne kadar ceza sistematüğü içinde üye ülkelerin hangi yaptırımları uygulayacaklarına ilişkin karar verme serbestisi olsa da birlik hukukuna göre, bu yaptırımların etkili, orantılı ve caydırıcı olması bir gerekliliktir.³³⁴

3. Madde kapsamında suç, Direktif'te sayılan, a, b, c, d, e, f, g, h, I paragraflarında yer alan suçların gerçekleşmiş zarar veya tehdidin gerçekleşmesi olarak ifade edilmiştir.

Direktif'in 3. Maddesi'ne göre, çevre suçları kasten işlenebilen suçlar olduğu gibi, aynı zamanda ihmalen de işlenmesi sözkonusudur.

3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Çevre Suçları

AIHM içtihatları ise, ceza mekanizmasının ancak istisnai ve çok ciddi ihlal durumunda sözkonusu olabileceğine işaret etmektedir. AIHM içtihatları, devletlerin yasal ve idari mevzuatları kapsamında, risk önleme ve değerlendirme mekanizmalarının önceliklendirilmesi ve etkililiğinin artırılması ile, ceza hukuku hükümlerine başvurma, ancak kişilerin ve çevrenin ciddi zarar gördüğü ihlaller halinde, istisna ve son çare olmasını vurgulamaktadır.³³⁵

³³⁴ Hilgendorf, Ünver, **a.g.e.**, s. 149.

³³⁵ Valeria Scalia, **"The European Court of Human Rights and Environmental Crime"**, Study in the framework of the EFFACE research project, University of Catania, 2015, https://efface.eu/sites/default/files/EFFACE_ECHR%20and%20Environmental%20Crime.pdf, s.23.

Özellikle, çevrenin korunmasında pozitif yükümlölükler konusunda, AİHM içtihatları, ceza hukuku müdahalesinin gerekliliğı, orantılılığı ve etkinliğı bakımından referans noktasını oluşturmaktadır. AİHM içtihatlarının devletelerin yasa koyucularına, çevre ile ilgili ceza hukuku hükümlerinin ihdas edilmesi konusunda yol gösterici olması gerektiğı savunulmaktadır. AİHM içtihatları ile oluşturulan rehber ilkelere göre;

- Ceza hukuku mekanizmalarına başvurulması, diğler daha az müdahaleci önlemlerin alınmadığı veya bu önlemlerin etkisiz ve yetersiz kaldığı durumlarda, ‘son çare’, *extrema ratio*, olarak kabul edilmelidir.
- Ceza hukuku mekanizması, uygulama alanı bakımından, ‘etkinlik’ ve ‘ciddiyet’ ile ele alınmalıdır.
- Özellikle hava, toprak, su kalitesine, hayvanlar ve bitkilere karşı uzun süreli ve ciddi hasarlara ve sonuç olarak kişilerin ölüm ve ağır yaralanmalara neden olabilecek kasıtlı veya kasıtlı olmayan davranışların cezalandırılması için yasalar düzenlenmelidir.

D. TÜRK CEZA HUKUKU VE ÇEVREYE KARŞI SUÇLAR

1. Genel Olarak

Türkiye’de 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nda (TCK) çevre suçları sınırlı bir şekilde yer almıştır. 2004 yılında yürürlüğe giren 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nda çevreye karşı suçlar spesifik olarak düzenlenmiştir. 765 Sayılı Kanun, somut olarak çevreye karşı suçları düzenlenmesinden ziyade, daha çok, belirli tehlikeler sözkonusu olduğunda, halk sağlığının korunmasını amaçlayan, sınırlı düzenlemeler olarak karşımıza çıkarken, 5237 Sayılı kapsamında, çevreye karşı suçlar ayrı bir başlık altında düzenlenmiştir.³³⁶

Çevre suçları, 765 Sayılı TCK’da yer alan halk sağlığının korunması için var olan bazı suç tipleri 5237 Sayılı TCK’da ‘çevre suçları’ ve ‘genel tehlike yaratan suçlar’ olarak düzenlenmiştir. Mevzuatta ceza kanunlarında yer alan bu suçların yanı sıra, 2872 Sayılı Çevre Kanunu’nun 26. Maddesi de, çevrenin korunması için düzenlenen yasal kuralların ihlal edilmesi halinde ceza hükümlerini düzenlemiştir.³³⁷

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi’nin, çevrenin korunmasının ceza hukuku aracılığı ile sağlanması hakkında tavsiye kararlarında da referans verilen³³⁸, 1992 Tarihli Uluslararası Ceza Hukuku Kongresi’nde sunulan Türkiye raporuna göre³³⁹, “Çevrenin korunması için düzenlenmiş birçok yasal kaynak mevcut olup, su, toprak ve hava kirliliğine karşı koruma tesis edilmektedir. İnsan sağlığı, ekonomik fayda ve gelecek kuşakların haklarına referans veren düzenlemeler mevcuttur. Bu yasal kaynaklar, sadece mevcut çevre sorunlarına karşı değil, aynı zamanda gelecekteki çevre sorunlarına ilişkin olarak da hukuksal düzenlemeler içermektedir.”

Rapor’da bu düzenlemelerin ceza hükmü olmadığı, yarı cezai nitelik olarak addedilebilecek yaptırımlar içerdiğine değinilmiştir. Rapor’un sunulduğu 1990’lı

³³⁶ Turgut, a.g.e, s. 372.

³³⁷ A.g.e, s. 373.

³³⁸ <https://www.un.org/documents/ecosoc/res/1994/eres1994-15.htm>

³³⁹ Erol Cihan, Feridun Yenisey, “The Report of the Turkish Group to the Preparatory Colloquium for XVth International Penal Law Congress on Crimes against the Environment, Ottawa, 2-6 November, 1992, MHB Yıl 13, Sayı 1-2, 1993, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/99671>

yıllar, Türkiye’de çevre suçlarına karşı bir ceza mekanizmasının yürürlükte olmamasının, giderek doktrinde eleştiri konusu olmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde literatürde Türkiye’nin, çevrenin korunması için taraf olduğu birçok uluslararası sözleşme de gözetildiğinde, sadece idari nitelik arz eden düzenlemeler ile bu sözleşmelerin etkin uygulanabilirliği soru işareti taşımaktadır.³⁴⁰

2004 yılında yürürlüğe giren 5237 Sayılı TCK’nın İkinci Bölüm ve “Çevreye Karşı Suçlar” başlığı altında, 181. Madde ile “Çevrenin Kasten Kirletilmesi”, 182. Maddesi ile “Çevrenin Taksirle Kirletilmesi”, 183. Maddesi ile “Gürültü Kirliliğine Neden Olma” ve 184. Maddesi ile “İmar Kirliliğine Neden Olma” şeklinde düzenlenmiştir.

Aşağıda, tez konusuyla sınırlı olarak, Türkiye’de çevre suçları bakımından TCK 181. Madde ve TCK 182. Madde’ye ilişkin değerlendirmeler ile Yargıtay kararlarına yer verilmiştir.

2. Çevrenin Kasten Kirletilmesi

TCK’nın 181. Maddesi kapsamında, Çevrenin kasten kirletilmesi suçu şu şekilde tanımlanmıştır;

“(1) İlgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan, iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Atık veya artıkları izinsiz olarak ülkeye sokan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(3) Atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza iki katı kadar arttırılır.

(4) Bir ve ikinci fıkralarda tanımlanan fillerin, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeterliliğinin körelmesine,

³⁴⁰ A.g.e.

hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla ilgili olarak işlenmesi halinde, beş yıldan az olmamak üzere hapis cezasına ve bin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.

(5) Bu maddenin iki, üç ve dördüncü fıkrasındaki fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.”

Madde metninden de görüleceği üzere, Türkiye’de çevreye karşı suçlar bakımından, idare hukukuna, çevrenin korunması hakkında düzenlenen diğer yasal kaynaklara tam bir bağıllık sözkonusudur. Suçun tanımına göre, suç, “*ilgili kanunlarda teknik usullere aykırı olarak*” ifadesi kullanılarak, çevrenin kasten kirletilmesi suçunun oluşması için, ilgili kanunlara aykırılığın söz konusu olması koşul olarak yer almış ve ilgili kanun ve düzenlemelere atıfta bulunmuştur.

Madde metninin gerekçesinde de bu husus açıkça dile getirilmiştir;

“suç, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten verilmesiyle oluşur. Ancak atık ve artıkların ilgili kanunlarda belirlenen teknik usullere uygun olarak doğal ortama bırakılması halinde, hukuka aykırı bir davranışın varlığından dolayısıyla bu suçun oluştuğundan söz edilemez. Bu teknik usuller, çevreyi korumaya yönelik kanunlarla belirlenmelidir.”

Kanun koyucu, gerekçe metninde ayrıca, faaliyetin neden olduğu zararın oluşması beklenen koşullara gönderme yapmış, “*kirletme dolayısıyla ceza yaptırımını uygulanabilmesi için bunun çevreye zarar verecek boyutta olması gerekir.*” demiştir.

Çevre Kanunu’nda düzenlendiği gibi TCK dışında diğer kanunlarda yer alan ceza hükümleri hakkında, literatürde temel görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Buna göre, idare hukukuna tam bir bağımlılık kapsamında uygulanan idari cezalar, gerçek anlamıyla ceza değildir ve görevini ihmal eden, gereği gibi yerine getirmeyen kişilere ihtar yoluyla görevi hatırlatılmaktadır. Bu görüşe göre, idari yaptırımlar ve idare hukuku temelli ceza hükümleri, ceza hukuku yaptırımlarından farklıdır. Diğer görüşe göre ise, idarenin düzene ve verilen izinlere ve idare hukuku kaynaklarına aykırı davranan kişi ve kişileri belirli bir biçimde davranmaya zorlama amacının

sözkonusu olması nedeniyle, yaptırımın, ceza hukuku niteliği sözkonusudur. Aynı şekilde, ceza kanunu dışında belirlenen ceza hükümlerinin uygulama sorunlarına çözüm getirmek amacı olduğu, ceza hukukunun amaçları arasında yer almadığı da savunulan görüşler arasındadır.³⁴¹

Türkiye’de TCK’nın çevreye karşı suçlar düzenlemesi, çevrenin korunmasını tam olarak ceza hukuku vasıtası ile korumak konusunda yetersizdir. Çevreye karşı suçların saltlıkla ve kesin biçimde, idare hukukuna, diğer yasal kaynaklara bağlı olması bu yetersizliğin nedenidir. Bir faaliyetin neden olduğu çevre zararının bağımsız olarak araştırılmaması, çevrenin korunmasını ikincilleştiren yozlaşmış bir hukuk sisteminde, idare takdir yetkisine göre ilgili düzenlemeleri yürürlüğe koymadığında³⁴² veya uygulamadığında çevreye yönelik tehdit teşkil eden eylemlere hukuken nasıl müdahale edileceği konusunda belirsizlik sözkonusudur. Bu belirsizliğin ceza hukuku alanında da çözülememesi, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının korunmasında ceza adaletinin sağlanmasına ilişkin kuşkuları içermektedir.

TCK’nın 181. Maddesi, çevreye karşı işlenen suçlar bakımından, zarara neden olabilecek davranışın, diğer kanunlarda belirlenmiş teknik usullere aykırı olarak gerçekleşmiş olması yeterlidir. Somut tehlike suçu olarak düzenlenen, çevrenin kasten kirletilmesi suçunun oluşması için zararın gerçekleşmesine gerek yoktur. Çevrenin zarar görmesi ve bu zararın tespit edilebilmesi basit bir konu değildir. Çevreye salınan zararlı maddeler, belirli bir zaman dilimi içinde, sistematik bir uygulamanın sonucu olarak da bir çevresel zararı ortaya çıkabilir.

Çevre suçlarının idari kural ile bağlantılı olarak somut tehlike suçu olarak düzenlenmesinin çevrenin korunması amacı ile paralel olmayan tarafları mevcuttur. İlk olarak yukarıda da ifade edilen, idarenin takdir yetkisine bağlı olarak gerekli teknik mevzuatın çıkarılmasının geciktirilmesi ciddi bir hukuki boşluğa neden olmaktadır. İkinci olarak çevre suçlarının yasalarda belirlenmiş, teknik usullere uygun olarak yapılan bir faaliyetin, sistematik olarak uygulanması sonucu belirli bir

³⁴¹Emin Memiş, “Çevre ve Çevre İdare Hukuku (Teori ve Pratik)”, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2006, s.456

³⁴²Çalışmanın birinci bölümünde, Çevre Kanunu’nda düzenlenen, çevreye zarar veren veya zarar verme ihtimali olan projeler hakkında ÇED yapılması yükümlülüğü hakkında ilgili yönetmelik düzenlemelerinin, yasal mevzuattan on yıl sonra yürürlüğe girmesi önemli bir örnektir.

zaman diliminde ortaya çıkması ve artan kirliliğin çevre ve halk sağlığını tehdit eder boyutlara ulaşması³⁴³ durumunda ceza hukuku bu duruma nasıl cevap verecektir sorusu geçerli bir soru olarak sorulmalıdır.

Çevre suçlarının idari bir kural ile bağlantısına ve idari nitelikli düzenleyici kuralın ihlalinin mevcut olup olmadığına bakılmaksızın ciddi bir çevresel kirlenme meydana gelmesi halinde cezalandırmayı mümkün kılan yaklaşımda, “ciddi çevresel zarar” unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımda, oluşan çevresel zararın niteliği önceliklendirilmektedir. Meydana gelen veya gelmesi muhtemel çevresel zararın, idari düzenlemelerin öngördüğünden daha büyük olabileceği varsayımı değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, idari kurallar ile ceza hukuku mekanizmaları arasındaki bağlantı kaldırılmıştır. Dolayısıyla çevre kirliliğine neden olan faaliyet ve tesislerin, sahip oldukları izin ve idari kararlar, faillerin kalkını olmaktan çıkmakta ve çevre kirliliğinin önlenmesine engel olamamaktadır.³⁴⁴

3. Çevrenin Taksirle Kirletilmesi

Çevrenin taksirle kirletilmesi, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nda ilk kez düzenlenmiş olup, 765 Sayılı Kanun’da yer almamıştır.

Çevrenin taksirle kirletilmesi bakımından, suçun oluşabilmesi için çevrenin kirletilmesi ve bozulması eylemlerinin dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı olarak ortaya çıkmış olması gerekmektedir.

Çevresel kirlilik bakımından dikkat ve özen yükümlülüğünün sınırlarının belirlenmesinde çevre kirliliğinin neden olabileceği tehlikeliliğin öngörülebilir olması gerekliliği ifade edilmektedir. Atık veya artık maddenin neden olabileceği

³⁴³ Örneğin, Türkiye çevre mevzuatında, hava kirliliği ile mücadele ve hava kalitesinin iyileştirilmesi, sağlıklı yaşam standartlarına kavuşturulması bakımından Avrupa Birliği ile tam bir uyum sağlanmamış, en tehlikeli kirleticisi olan partikül madde 2,5 adı verilen kirleticisi bakımından, bir limit değeri addedilmemiştir. Dolayısıyla, Türkiye mevzuatı bir açıdan hava kalitesinin sağlıklı yaşam standartlarında olması gerektiğini hukuksal belgelerde düzenlemesine karşılık, ilgili idari mevzuatta, bilimsel olarak ispat edilmiş, en kirleticisi olan partikül madde 2,5 kirleticisine ilişkin endüstri için bağlayıcı bir limit değeri belirlememiştir. Dolayısıyla, çevre suçları bakımından, hukuka aykırılığın, idari otoritelerin kararları ile sınırlı dar yorumlanması halinde, ceza hukuku Türkiye hukukunda çevre suçları bakımından son derece yetersiz ve etkisiz kalmaktadır. Hava kirliliği ile ilgili mevzuat eksiklikleri konusunda, <https://www.temizhavahakki.com/kara-rapor/>

³⁴⁴ Yokuş Sevük, a.g.e, s.278.

tehlikelilik öngörülebiliyorsa veya herhangi bir yasal yükümlülüğe aykırı olarak bu maddeler toprağa, havaya veya suya bırakılmışsa taksirin varlığı kabul edilmektedir.³⁴⁵

TCK'nın 182. Maddesi'nin 1. Fıkrası bakımından, atık veya atıkların “çevreye zarar verecek şekilde” toprağa, suya veya havaya verilmesi suça neden olan hareket olarak düzenlenmiştir. Yasakoyucu çevrenin tüm unsurlarını kapsayacak şekilde suçun üzerinde işlenebileceği yeri belirlemiş ve atık veya artık maddelerin bu yere salınması, bırakılması, verilmesini suç haline getirmiştir.³⁴⁶

Atık maddenin, TCK 182. Madde kapsamında tanımlandığı şekilde, toprağa, suya veya havaya taksirle bırakılmasının bilinmesine rağmen, idari otoritelerin sessiz kalması ve herhangi bir idari yaptırım uygulanmamasının hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edilemeyeceği ifade edilmektedir.

TCK 182. Madde kapsamında, çevrenin taksirle k
irletilmesi suçunun tanımı değerlendirildiğinde, TCK 181. Madde'de düzenlenen çevrenin kasten kirletilmesi suçundan farklı olarak, çevre kirliliğinin, çevreye zarar verecek şekilde kirletme eyleminin tespitinde ilgili diğer hukuk kurallarına ve idari mevzuat kaynaklarına atıf yapılmamıştır. Dolayısıyla, çevrenin taksirle kirletilmesi suçu, herhangi bir idari mevzuat ve idare hukuku kaynakları ile bağlantısı olmadan düzenlenmiştir. Suçun tanımında, “kanuna aykırılık”, “diğer yasal düzenlemelere ve teknik izinlere aykırılık” gibi ifadeler yer almamış, daha geniş olarak “çevreye zarar verecek şekilde” ifadesi kullanılmıştır.

Suçun oluşumunun tespiti açısından tek kriter, kirletme faaliyetinin çevreye zarar verecek şekilde oluşmasıdır. Çevreye zarar verecek şekilde bir eylem de, diğer idari mevzuat ve yasal kaynaklara bağlı olarka tarif edilmemektedir. Dolayısıyla, atık veya artıkların ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere uygun dahi olsa dikkat ve

³⁴⁵ Ali Parlar, Muzaffer Hatipoğlu, “Cezai ve Hukuki Sorumluluk Boyutlarıyla Çevre Hukuku”, Ankara, Adalet Ankara, 2010, s. 30-310.

³⁴⁶ Yokuş Sevük, **a.g.e**, s. 375.

özen yükümlülüğüne aykırı olarak çevreye zarar verecek şekilde kirletme çevrenin taksirle kirletilmesi sonucunu doğuracaktır.³⁴⁷

TCK Madde 182 kapsamında, idare hukuku ile bağlantılı olmayan ciddi çevre kirliliği yaklaşımına göre düzenlemiş olan çevrenin taksirle kirletilmesi suçu, literatürde bazı yazarlarca eleştirilmektedir. Literatürde yer alan eleştirilerde, çevrenin taksirle kirletilmesi suçunun TCK Madde 181’de düzenlenen çevrenin kasten kirletilmesi suçu ile çelişkili olduğu savunulmaktadır. Çevrenin kasten kirletilmesi suçu bakımından, idari kurallara, izin ve idari kararlar ile diğer yasal mevzuatta belirlenen idari yükümlülüklerle sıkı bir bağlılık sözkonusu iken çevrenin taksirle kirletilmesi suçunun düzenlenme biçiminde idare hukuku ile ceza hukuku arasında bağlantının koparılmış olmasının iki suç tipi açısından çelişki oluşturduğu ifade edilmektedir.³⁴⁸

Çevrenin taksirle kirletilmesi suçunun, idari kaynaklardan bağımsız olarak, çevrenin kirlenmesi zararının niteliğinin unsur olarak belirlenmesine karşılık, Yargıtay, çevrenin kasten kirletilmesi suçu düzenlenmesinde olduğu gibi, çevrenin taksirle kirletilmesi suçunun uygulanmasında, suç teşkil eden hareketin belirlenmesinde, madde metninde yer almasa da, diğer idari mevzuat, idari kararlar, izin gereklilikleri ve teknik usulleri göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmaktadır.³⁴⁹

Suçun tanımına göre; “çevrenin taksirle kirletilmesi, çevreye zarar verecek şekilde atık veya atıkların toprağa, suya veya havaya verilmesine taksirle neden olan kişinin” taksirle çevrenin kirletilmesi suçu işleyeceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, suçun tanımında, çevrenin kirletilmesi bakımından, diğer tüm yasal kaynaklardan bağımsız bir şekilde, “zarar” kavramı öne çıkmış ve çevrenin taksirle kirletilmesi suçu, idari kaynaklardan bağımsız somut tehlike suçu olarak düzenlenmiştir.

Çevrenin taksirle kirletilmesi suçu bakımından, idare hukuku ve diğer yasal kaynaklar ile bağlantı kurulmadan, diğer bir deyişle ceza hukukunun bağımsız ve

³⁴⁷ Bayraktar, Keskin Kızıroğlu, Yıldız, Zafer, Aksoy Retornaz, Akyürek, Evik, Evik, T. Kangal, Memiş Kartal, Sınar, Altunç, İnceoğlu, Bostancı Bozbayındır, Eroğlu, **a.g.e**, s. 224.

³⁴⁸ **A.g.e**, s. 375.

³⁴⁹ Yokuş Sevük, **a.g.e**, s. 376.

daha güçlü bir mekanizma olarak çevreye zarar verecek nitelikte davranışa odaklanması, çevre suçlarının soruşturulmasında belirli güçlükleri aşacak mahiyete sahip olabilir. Ceza hukukunun, çevreye zarar verecek nitelikte davranışın tespit edilmesinde bağımsız rolünün yanı sıra, failin dikkat ve özen yükümlülüğüne uygun hareket edip etmediğinin araştırılması da bu süreçte belirli zorlukları ortadan kaldırabilir. Örneğin çevre kirliliğine sebebiyet veren faaliyete ilişkin olarak, elverişli ve erişilebilir en iyi tekniklerle risk değerlendirmesi yapıp yapılmadığı, erişilebilir en iyi teknolojinin çevresel riskleri azaltmada kullanılıp kullanılmadığı gibi hususlar, dikkat ve özen yükümlülüğünün araştırılmasında dikkate alınabilir. Bu anlamda çevre ceza hukuku alanında, çevrenin taksirle kirlenmesi suçu, belirli çevre suçları bakımından daha elverişli uygulama alanı sunsa da iki husus bu elverişliliği sınırlandırmaktadır. İlk olarak Yargıtay uygulamalarında, suçun taksirle işlenmesi bakımından, suçun kasten işlenmesindeki kriterleri esas almakta ve diğer idari, yasal kaynaklara göre değerlendirme yapmaktadır. İkinci olarak ise, TCK'nın 60. Maddesi uyarınca, tüzel kişilere taksirle işlenen suçlar bakımından güvenlik tedbiri uygulanması mümkün değildir.

Çevrenin taksirle kirlenmesi suçunun meydana gelebilmesi için, 5237 Sayılı TCK'nın genel taksir hükümlerine uygun olarak, çevre kirliliğine neden olan kişinin, dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı olarak hareket etmesi gerekmektedir. Çevrenin kirlenmesi, bilinçli veya bilinçsiz taksir ile mümkün olabilir. Yargıtay kararlarına da konu olduğu üzere, failin dikkat ve özen yükümlülüğünün tespitinde, çevreyi korumaya yönelik yasal düzenlemelere atıfta bulunmaktadır.³⁵⁰

4. Yüksek Yargı Kararları ve Çevreye Karşı Suçlar

Yargıtay'a taşınmış çevre suçlarına ilişkin, yargılama pratiğini, çeşitli yargı kararlarında çevre suçlarının unsurlarına ilişkin açıklamalara dikkat çekmek için aşağıda bazı Yargıtay kararlarının değerlendirmesini yapacağım.

Yargıtay'ın çevre suçlarına ilişkin kararlarında, çevrenin korunması hakkında düzenlenen çeşitli uluslararası sözleşmelere ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen Anayasa'nın 56. Maddesi'ne atıfta bulunduğunu görüyoruz.

³⁵⁰ A.g.e, s. 378.

Yargıtay, çevreye karşı işlenen suçlar bakımından, Türk Ceza Kanunu 188. maddesi kapsamında, genel olarak Anayasa'nın 56. Maddesi'ni, spesifik olarak ise, ilgili idarenin düzenleyici işlemlerini esas almaktadır. Bu idari düzenleyici işlemler, su kirliliği kontrol yönetmeliği, katı atıkların kontrolü yönetmeliği, sanayi kaynaklı hava kirliliğini kontrol yönetmeliği gibi çevre kirletici limit değerlerini belirleyen çeşitli ikincil mevzuat kaynakları referans alınmaktadır. Nitekim, aşağıda örnek kararlar çerçevesinde de değineceğim üzere, çeşitli kararların gerekçelerinde de, çevreye karşı bir suç işlenip işlenmediğinin tespitinde, alıcı ortama bırakılan maddenin ilgili idari mevzuat kapsamında limit değer aşımına neden olup olmadığının araştırması yapılmaktadır.

Aşağıda açıklanan kararlar Yargıtay 4. Ceza Dairesi tarafından verilen kararlardır.

30468/34059 Esas Sayılı ve 24/11/2014 tarihli karara konu olan olayda, sanığın kaptanı olduğu kuru yük gemisinin iskele kış tarafından denize evsel nitelikli su deşarj edildiği, gemiden alınan numune % 85 yağ içerdiğinden analiz edilemediği, atıktan ve denizden alınan numunelere göre Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliğinin ekindeki tablolarda belirlenen limit değerlerin aşıldığı, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 8, 20, Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği'nin 23 ve 26. maddelerine aykırı olarak arıtılmamış kirli suyun doğrudan alıcı ortam olan denize deşarj edilmesi suretiyle çevrenin kasten kirletildiği tespit edilmiştir. Uluslararası Marpol Anlaşması'nın da kararda atıf yapılmasının yanı sıra, çevreyi kirletme suçunun bir tehlike suçu olduğu ifade edilmiştir. Hukuki dayanaklar, Anayasa'nın 56. Maddesi, Marpol Sözleşmesi, Çevre Kanunu, TCK 181 ve Yeraltı Suları Hakkında Yönetmelik'tir.

26767/34086 Esas Sayılı ve 24/11/2014 tarihli davaya konu olan olayda, Toros Terminal Denizcilik A.Ş. tarafından işletilen iskelenin sorumlu şefi olan sanığın, olay günü iskele üzerine dökülen kömür tozlarını yıkatmak suretiyle denize akmasını sağlayarak çevreyi kasten kirlettiği anlaşılmıştır. Marpol Anlaşması'na atıfta bulunan Yargıtay 4. Ceza Dairesi, aynı zamanda "*hassas alan niteliğindeki koy ve körfezlerde, gemide arıtma cihazı olsa dahi gemilerden evsel nitelikli atıksu boşaltımı yapılamaz.*" ibaresiyle sözleşmenin çerçevesini de çevre hukuku lehine

yorumlamıştır. Hukuki dayanaklar, Anayasa'nın 56. Maddesi, Marpol Sözleşmesi, Çevre Kanunu, TCK 181 ve Yeraltı Suları Hakkında Yönetmelik'tir.

37437/35431 Esas numaralı ve 08/12/2014 tarihli kararda, ilk derece mahkemesi, iki gerekçeye dayanarak sanıkların beraatine karar vermiştir. İlk gerekçe, hava kirliliğine neden olma eyleminin, santralin çalışma kapasitesinden kaynaklandığı, sanıkların yük düşürme yetkilerinin olmamasına karşın yine de girişimde bulundukları, taleplerinin ise genel müdürlük talimatı ile kabul edilmediği, dolayısıyla sanıkların kusur ve sorumluluklarının bulunmadığı şeklindedir. İkinci gerekçe ise, bilirkişinin, atıkların çevre zarar verici özellik taşıyıp taşımadıklarının, mevcut verilere göre belirlenemeyeceği görüşünün kabul edilmesidir. Yargıtay bu iki gerekçeyi de çürütüp beraat kararını bozmuştur. Bu kararda Yargıtay "TCK'nın 181/1-2 maddelerinde yer alan "çevreye zarar verecek şekilde" kavramı ise, "gerçekleşen somut bir zararı" değil, "zarar vermeye elverişliliği, zarar ihtimalini" anlatmaktadır. Dolayısıyla Yargıtay çevre suçunun, tehlike suçu olduğuna vurgu yapmaktadır. Zararın gerçekleşmesi, bu suçta unsur olmadığı gibi cezalandırma şartı da değildir. Karar hava kirliliği suçları için çok önemli bir emsal karar niteliğindedir.

24712/36303 Esas numaralı ve 17/12/2014 tarihli kararda, sanığın sahibi ve işletmecisi olduğu, Sultangazi ilçesi sınırları içerisinde faaliyet gösteren pik döküm atölyesinin ruhsatsız döküm işi yaptığı tespit edilmiş ise de, olay tutanağı ve dosya kapsamına göre yakılan atıklar ve bacadan salınan atıkların emisyon değerleri bilinmediği gibi suç tarihinde yapılmış bir analiz de olmadığı ve bu nedenle yasal sınırların aşılp aşılmadığının bilinmediği dolayısıyla sanığın bu faaliyetiyle çevreyi kirlettiğine ilişkin bulgulara rastlanılmadığı, bu haliyle atılı suçtan sanığın cezalandırılmasını gerektirecek objektif deliller bulunmadığı anlaşıldığından sanığın beraatine karar verilmesi hukuka uygun görülmüştür. Yargıtay, hava alıcı ortamının, dolayısıyla çevrenin kirlendiği ya da kirlenme ihtimali bulunduğu kabul edilebilmesi için, öncelikle kirlilik kaynağının tespit edilmesi, daha sonra da ilgili yönetmeliklerde kirleticiler bakımından öngörülen emisyon sınır değerinin aşılmış olması gerektiği tespitiyle salındığı ortamı kirletip kirlettiği anlaşılmayan durumlarda bu suçun işlenmiş olamayacağını ifade etmektedir. Görülmektedir ki, Yargıtay çevre suçunun tespiti bakımından, söz konusu çevrenin korunması hakkında

ikincil mevzuat ve idarenin düzenleyici işlemlerine sıkı sıkıya bağlılık göstermektedir.

36088/35247 Esas numaralı ve 08/12/2014 tarihli kararda, hurda kâğıt ve diğer atıkları toplayarak geçimini temin eden sanığın, iş makinelerinden çıkan yağ hortumlarını, plastik maddeleri ve kabloları, hurda malzemeleri biriktirdiği açık alanda yakarak imha ettiği anlaşılmıştır. Sanıklar beraat etmiştir. Yargıtay bu kararında, bireylerin açık havada atık yakmasının hukuk düzeninde yasaklanmadığını belirtmektedir.

3652/35434 Esas numaralı ve 08/12/2014 tarihli kararda ise, sanıklar hakkında “çöplüklerden topladıkları 5 adet hurda taksî lastiklerini yaktıkları sırada yoğun duman nedeniyle ihbar üzerine yakalandıkları, çevreyi kasten kirletmek suçunu işledikleri” iddiasıyla dava açılmıştır. Jandarma tarafından düzenlenen tutanağa ve sanıkların savunmalarına göre; sanıkların çöplerden topladıkları beş adet eski araba lastiğini, içlerindeki telleri almak maksadıyla yaktıkları anlaşılmıştır. Birinci derece mahkemesi sanıklara dair mahkumiyet kararı vermiştir.. Her ne kadar yukarıda yer alan karara göre bireylere açık havada atık yakma suretiyle hava alıcı ortamını kirletmeme yükümlülüğü yüklenmemiş olsa da, araba lastiği yakma eylemleri nedeniyle 5326 sayılı Kabahatler Kanunu’nun 24. maddesi gereğince 2006 tarihli Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği’nin 4/l, 5/e, 25 maddeleri gözetilerek 2872 sayılı Kanun’un 20/r maddesi gereğince idari yaptırım uygulanması gerekir. Yargıtay mahkumiyet kararını bozmaktadır fakat idari para cezasına hükmetmektedir.

38387/34664 Esas sayılı ve 01/12/2014 tarihli olayda; Yargıtay, atığın, ilgili yönetmelikte belirlenen limit değerleri aşması ve çevre kirliliğine neden olacak içerikte olması, tek başına suçun oluşumu için yeterli kabul etmemiştir. Atığın alıcı ortamlardan hangisine bırakıldığı, alıcı ortama bırakılmadan arıtma ile sonlanacak şekilde kanalizasyon sistemine ya da Organize sanayi bölgelerinde olduğu gibi ortak arıtma sistemine ulaşip ulaşmadığının da araştırılması gerekir. Atığın alıcı ortama bırakılması halinde de alıcı ortamın kirlenmesi ya da kirlenme ihtimali kanıtlanması gerektiği ifade edilmiştir. Dosyada ise atıksuların ulaştığı yere ilişkin bilgi ve belge bulunmamaktadır. ...”, Yargıtay, atık suların limit değeri yüksek kontamine

maddelerle beraber kirlenen ortama bırakılmasının suçun işlenmiş sayılması için tek başına yeterli olmayacağını ifade etmektedir. Suyun nereye karıştığı, karıştığı yerin kirlenmesi ya da kirlenme ihtimali kanıtlanmalıdır.

E. ÇEVRENİN KORUNMASINDA CEZA HUKUKU SINIRLARI

1. Çevre suçu tanımı üzerine tartışmalar

En genel ifade ile, insanlık ve çevre büyük bir tehdit ile karşı karşıyadır. Yaşam kaynakları olan, hava, su ve toprağın kirlenmesi, tehlikeli atıkların sorunlu yönetimi, yönetilememesi, küresel ısınma, asit yağmurları, ozon tabakasının incelmesi, gezegeni, insan sağlığını ve geleceği tehdit etmektedir. İnsanların çevreye zarar vermesi, yemek, ısınma, ışık gibi nedenler ile ağaçların kesilmesi, odunların yakılması gibi olaylar ile tarih öncesi döneme denk düşmektedir. Ancak, insanların ilk defa çevreyi ciddi tehditler ile yüzyüze bırakmasının gerçek anlamda tarihi, sanayi devrimi ile başlamaktadır.³⁵¹

“Çevre suçu: Çevrenin Korunmasında Ceza Adaleti’nin Rolü” adlı yayınlarında, Yingyu Situ ve David Emmons, çevre suçunu, izin verilmemiş ve yasalara aykırı olarak ortaya çıkan ihlal davranışı veya ihmal olarak tanımlamaktadır. Bu suçların, insanların fiziksel güvenlik ve sağlığı ile çevreye zarar verdiğini ve bu değerlere karşı tehlikelilik oluşturduğuna dikkat çekilmektedir. Bu suçlar, başta şirketler olmak üzere bazı kişi ve kişi grupları ile kurumların menfaatlerine hizmet etmektedir. Situ ve Emmons’un bu tanımına göre, çevre suçunun üç unsuru vardır;

- çevre suçunun oluşması, çevrenin korunmasına ilişkin ilgili yasal düzenlemenin ihlali sözkonusu olmalıdır. Bu, ihlal etme şeklinde bir hareket ile gerçekleşebileceği gibi ihmalden de sözkonusu olabilir,
- çevre suçu mağduru, insan ve çevredir. Bununla birlikte, bir çevre suçu nedeni ile, bazen farklı mağdur grupları ile de karşılaşması mümkündür. Örneğin, çevre suçunun etki alanında olan bir bölgede yaşayan nüfusun tamamı.
- son olarak, çevre suçu, başta şirketler olmak üzere, belirli kişi, kişi grupları ve kurumların menfaatlerine olarak gerçekleşmektedir. Yitu, Simmons, çevre suçu bağlamında, şirketleri baş fail (chief of environmental crimes) olarak

³⁵¹ Situ, Emmons, *a.g.e.*, s. 3

ifade etmektedir. Şirketlerin yanı sıra çevre suçlarından farklı kişiler, kişi grupları da fayda sağlayabilir. Suç, devlet görevlilerinin iştiraki ile veya organize suçluluk olarak meydana gelebilir.³⁵²

Çevre suçlarını tanımlamak oldukça zordur. Bu zorluk öncelikle, çevre suçu tanımının hiçbir uluslararası sözleşmede belirli bir netlik ile yer almamasından kaynaklanmaktadır.³⁵³

Gerek uluslararası literatür tartışmalarına gerekse de bu alanın tarihsel gelişimindeki deneyimlere baktığımızda, çevre suçlarının meydana gelmesindeki süreçlerin karmaşıklığı bu suçları tanımlanmasını da zor ve komplike hale getirmiş ve alanda farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır.

Çevresel suç tanımında büyük oranda ortaklığın sağlanmamış olması, keskin görüş ayrılıkları, bugün, suçun işlenmesine neden olan hususların öngörülmesi konusunda da görüş ayrılıklarını getirmektedir.³⁵⁴

Çevre suçları genel olarak, çevrenin korunması hakkında düzenlenen yasal belgelere aykırılık teşkil eden, ilgili faaliyetler için yetkilendirilmiş ve görevlendirilmiş idari ve kamusal otoritelerden izin alınmamasından veya alınan iznin gereğini yerine getirilmemesinden kaynaklı çevrenin zarar görmesi ve/veya çevrenin zarar görmesine ilişkin risk teşkil eden davranışlar veya ihmaller olarak tanımlanmaktadır.

Avrupa Komisyonu “çevre suçu” kavramının “çevre mevzuatını ihlal eden ve çevre ve insan sağlığı için önemli zarar veya risk oluşturan” eylemleri kapsadığını ifade etmektedir. Çevrenin Ceza Hukuku İle Korunması Hakkında 2008/99/EC sayılı Avrupa Birliği Direktifi, kirlilik ve atıklarla ilgili suçları kapsamaktadır. Suçları sınıflandırmak her zaman kesin sınırlar çizmeyebilir çünkü çevresel ihlallerin veya risklerin oluşmasının farklı olasılıkları vardır. Örneğin, atıkların yasadışı alıcı ortama

³⁵² A.g.e, s. 4

³⁵³ Mistura, a.g.e

³⁵⁴ Yokuş Sevük, a.g.e, s.240.

bırakılması toprağı ve yeraltı suyuna karışıp farklı etkiler ortaya çıkarması, atık yağlar ile karıştırılan akaryakıt kullanımının hava kirliliğine neden olması.³⁵⁵

Uluslararası alanda düzenlenen çevre suçları, sadece yaban hayatı hayvanlarının yasadışı ticaret değil aynı zamanda ormancılık ve balıkçılık suçlarını, kimyasallar dahil yasadışı atık kirliliğini, ozon tabakasına zarar veren maddelerin kaçakçılığını ve yasa dışı madenciliği de kapsamaktadır. Yasadışı madencilik, kaynakların yasa dışı çıkarılmasıyla sınırlı değildir; ayrıca, faaliyet sırasında madenciliğin neden olduğu cıva gibi tehlikeli madde kirliliğinden ve doğal flora ve fauna bozulmaları, radyasyon kirliliği tehlikeleri, ekilebilir arazilerin ve yeşil alanların zarar görmesi gibi olumsuz etkilenmeler şeklinde ihlaller ortaya çıkabilmektedir. Çevresel suçun içeriğini genişleten anlayışa göre madenler, petrol, kereste, kömür, deniz kaynakları, doğal kaynaklar üzerinde işlenen mali suçlar, vergi dolandırıcılığı gibi doğal kaynakların kullanılmasına ilişkin finansmanı da içermelidir. Tehlikeli atık ve kimyasalların ticaretinin yanı sıra yasa dışı sömürü ve doğal kaynakların çıkarılmasının çevresel etkileri de çevre suçlarına kabul edilmektedir. Bu faaliyetlerin ulusal sınırları aşan hareketleri veya dünyaya bir bütün olarak etkilerini içerdiği durumlarda, uluslararası çevre suçları olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir.³⁵⁶

Çevre suçu son yıllarda çevre, ekosistemler ile barış, güvenlik ve kalkınma üzerindeki ciddi ve zararlı etkileri nedeniyle küresel alanda da dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Her ne kadar çevre suçu hakkında evrensel bir tanımlama mevcut değilse de, yaygın olarak, çevreye zarar veren, bireylere veya gruplara zarar veren, yasadışı faaliyetleri tanımlamak için toplu bir terim olarak anlaşılmaktadır. Çevreye karşı ciddi ihlaller ve sınıraşan organize suç dahil ve bunlarla sınırlı olmamak üzere doğal kaynakların çalınması, kaçakçılık konusu yapılması gibi her türlü sınır aşan organize suçluluk da çevre suçları kapsamında değerlendirilmektedir.³⁵⁷

³⁵⁵ Report on Environmental Crime, Environmental Crime Network, The Hague, 27.05.2016, <http://www.envicrimenet.eu/images/docs/envicrimenet%20report%20on%20environmental%20crime.pdf>

³⁵⁶ Ibid. s.3

³⁵⁷ Nellemann, C. (Editor in Chief); Henriksen, R., Kreilhuber, A., Stewart, D., Kotsoyova, M., Raxter, P., Mrema, E., and Barrat, S. (Eds). 2016. **“The Rise of Environmental Crime – A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security”**. A UNEP- INTERPOL Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response–Norwegian Center for Global Analyses, www.rhipto.org ISBN 978-82-690434-0-2 (print)

Çevre suçunun tanımlanması zorlukları, bilimsel çalışmalar ile paralel bir şekilde ilerleyen çevre hukukunun dinamik gelişimi ile de yakından ilgili kabul edilmektedir. 1970'ler daha çok yerel nitelikli etkilere yönelik atık yönetimi temelli çevre suçlarına odaklanırken³⁵⁸, bugün uluslararası alanda, 'sınır aşan çevre suçları' (transnational environmental crime)³⁵⁹, çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin neden olduğu yıkıma karşı kavramsallaştırılan 'ekokırım' konsepti³⁶⁰ ve bu suç türlerine ilişkin uluslararası bir ceza mekanizması talebinin savunuculuğunu yapan sosyal hareketlerin olduğu bir döneme geçilmiştir. Bu noktada tarihsel gelişim süreci içinde, bilimsel çalışmaların rolünün bir kez daha altını çizmek kritiktir. Çünkü, bilimsel çalışmaların ortaya çıkardığı sonuçlar, çevrenin tahrip edilmesi, yıkıma uğramasının, ekosistem tahribatının meydana getirdiği tehlike, riskler ve bağlantıların tespit edilmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu durum çevrenin korunması yönünde daha efektif ve caydırıcı koruma mekanizmalarının ihtiyacını ve aciliyetini göstermektedir.

Son otuz yılda gelişmekte olan çevre ceza hukuku literatürü, yerel nitelikli çevre suçlarının da sınır aşan mahiyetine değinmekte ve yerel çaplı çevre suçlarının, etkilerinin sınır aşan etkisini tartışmaya açmaktadır.³⁶¹ Çok geniş bir kapsamda meydana gelen ve çok uluslu şirketlerin ticari faaliyet alanında gerçekleşen çevre suçlarının önemli bir kısmının, doğası gereği sınır aşan bir niteliğe sahip olduğu görüşü hakimdir.³⁶²

Çevre suçları biyolojik çeşitlilik, yaban hayatı hayvanları, doğal kaynaklar, ve sağlıklı ve dengeli bir çevrenin teminine karşı işlenen suçlar için çatı kavram olarak kullanılmaktadır. Araştırmacılar ayrıca her bir çevresel suç biçimlerine ilişkin çeşitli tipolojiler geliştirmiştir. Çevrenin korunması için oluşturulmuş çeşitli derecede yasal belgelerin ihlalleri ile (adli kovuşturma veya idari işlemlerle ele alınan) çevre suçlarının (cezai kovuşturma yoluyla) ayırt edilmesine ilişkin tartışmalar ve görüş ayrılıkları çevreye karşı suçların tanımlanmasını daha da karışık hale getirmektedir. Çevre suçlarını işleyenlerin bireyler ve gruplar olabildiği gibi

³⁵⁸ Çevrenin ceza hukuku yoluyla korunması hakkında ilk uluslararası belgelerin konuları arasında atık yönetimi vardır.

³⁵⁹ Rob White, *Transnational Environmental Crime*, s.12.

³⁶⁰ MacCarrick, a.g.e, s. 67.

³⁶¹ Ellefsen, Rune & Sollund, Ragnhild & Larsen, Guri. (2012), "Eco-global crimes: Contemporary problems and future challenges", s. 10.

³⁶² White, a.g.e, s. 47.

güçlü kuruluşlar da olması kavramın karmaşıklaşmasına katkı sağlamakta ve kişilere karmaşıklığın getirdiği belirsizliklerden fayda sağlamaktadır.³⁶³

Küresel ölçekte anlaşma, ortaklaşma sağlanmış olan bir çevre suçu tanımı mevcut değildir. Çevreye zarar veren yasa dışı faaliyetin tanımına dair genel ortaklaşmış görüş, şirketlere, bireylere ve/veya kişi gruplarına fayda sağlamayı amaçlayan çevreye, doğal kaynaklara zarar vermek, ticaretini yapmak veya çalmaktır.³⁶⁴

Çevresel suçlara ilişkin ortaya atılan birçok tanım, aslında çevre yasalarının ihlaliyle sınırlandırılmıştır. Bunun bir sonucu olarak çevresel suç yalnızca ihlal (para cezalarına) veya kabahat (para cezalarına atıfta bulunulduğunu belirtir) veya daha kısa süreli hapis cezasının konusu olmaktadır.³⁶⁵

Çevre suçlarının tanımlanması çabaları, çevre suçları ile ilgilenen kriminologların da belirli yaklaşımları benimsemesine neden olmuş ve kriminologlar arasında da bir fikir birliği sağlanmamıştır. Bir yaklaşıma göre, yasa ve yasaların koyduğu kurallar ile sınırlı kalarak yasaya aykırı hareketlerin çevre suçu teşkil ettiği öne sürülürken, başka bir görüşe göre ticari şirketlerin faaliyetlerine odaklanılmaktadır. İkinci görüşe göre, çevre suçu bir ‘sosyal sapma’ değildir ve ticari amaç ile işlenmektedir. Bu yaklaşımın savunduğu argümana göre, çevre suçları tüzel kişilerce işlenir ve beyaz yaka suçları³⁶⁶ sınıfına girer.³⁶⁷ Sınıraşan çevre suçları, güç ilişkileri, geniş, doğrudan ve dolaylı mağdurluk, çevre suçunun neden olduğu zarar üzerinden tanımlanması gibi tartışmalarda çevre suçunun tanımının genişletilmesini savunmaktadır.

Özellikle ‘green criminologists’, ‘yeşil kriminologlar’³⁶⁸ olarak temsil edilen görüş, çevre ihlallerini yeni bir suç konsepti üzerinden tartışmaktadır. Bu alanın

³⁶³ Carole Gibbs and Rachel Borratto, “**Environmental Crime**,” Subject: International Crime, White Collar Crime Online Publication Date: Mar 2017 DOI: 10.1093/ACREFORE/978019064079.013.269 <http://oxfordre.com/criminology/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-269?print=pdf>

³⁶⁴ Luttenberger, Luttenberger, **a.g.e.**, s. 214

³⁶⁵ **A.g.e.**, s.217.

³⁶⁶ Beyaz yaka suçları kavramsallaştırmasına, çalışmamın devamında ticari ceza hukuku alanındaki tartışmalar ile birlikte yer vereceğim.

³⁶⁷ Yokuş Sevük, **a.g.e.**, s. 240.

³⁶⁸ “green crimionolgy perspective which refers to the study of how, why, when and by whom

öncülerinden Rob White, ‘sınıraşan çevre suçu’ kavramını genişletmekte ve bu suç bakımından çevrenin korunması odaklı çeşitli toplumsal bağlar kurmaya çalışmaktadır.³⁶⁹

‘Sınıraşan çevresel suç’ (transnational environmental crime) hakkında, hükümetler arası bir örgüt olan, Uluslararası Kriminal Polis Teşkilatı (International Criminal Police Organisation - INTERPOL) ve Birleşmiş Milletler nezdinde farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Bu uluslararası kuruluşlar, sınıraşan çevresel suç tanımını aşağıdaki şekilde ve belirli kriterleri gözeterek açıklamaktadır.

Ulusötesi çevre suçları, yasadışı ormansızlaştırma ve kereste kaçakçılığı, yaban hayatında korunan türlere ilişkin kaçakçılık suçları, ozon tabakasına zarar veren maddelerin yasadışı ticarete konu edilmesi, toksik ve tehlikeli atıkların yasadışı hareketi ve diğer yasaklı kimyasal maddeler dahil olmak üzere ulusal sınırları aşan suç faaliyetleridir. Bu suçların çevresel sonuçları, uluslararası alanda yolsuzluk ve mali suç, vergi geliri kaybı, diğer cezai faaliyet biçimleriyle paralel ticaret ve ruhsat kurallarının ihlallerini de içerebilir.³⁷⁰

Uluslararası hukukta, sınıraşan çevre suçları hukuki bir konsept olarak, uluslararası alanda, normatif kurallardan ziyade hukuksal kuralların nasıl olması gerektiğini açıklayan esnek hukukta (soft law) tanımlanmaktadır. Buna rağmen bu düzenlemeler, saptamalar, özellikle gelecekteki uluslararası anlaşmalara temel hazırlaması ve devletler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi açısından temel ve kıymetli bir işlev görmektedir. Sınıraşan çevre suçlarına ilişkin uluslararası alanda hukuk yapımı, özellikle BM’nin ilgili kuruluşlarının girişimleri ile başlamıştır. Bu girişimler işbirliği kurmak konusunda ağlar oluşturma amacından ileriye gidememiştir. Literatürdeki görüşlere göre çevre suçuna ilişkin uluslararası

environmental harm is inflicted upon humans, ecosystems and animals and to the study of issues that can be of both local and global ecological significance. It documents environmental crime in all forms (e.g. illegal logging, transportation of toxic waste, illegal dumping, poaching, etc.), looks at how environmental law is developed or enforced and also focuses on topics that are more conceptual in nature. Green or environmental criminology does not equal one particular theory, but is a perspective that harbors different ones and aims to sensitize the criminological field for environmental harm against ourselves and future generations., Rob White, Transnational Environmental Crime. Liesl Bischoop, s.157

³⁶⁹ White, a.g.e, s.155

³⁷⁰ UN Environment, Transnational Environmental Crime, <http://web.unep.org/divisions/delc/transnational-environmental-crime>

anlaşmalarda tam bir tanım ve tarifin yer almamasının nedeni, devletler arasında bu konuda tam bir uzlaşının sağlanamamış olmasıdır. Uluslararası belgeler, düzenlediği çevre suçunun konusu olan davranışları aslında yasaklamak amacından daha çok kontrol etme, belirli bir kontrol sistemine tabii tutma gibi amaçlara hizmet etmektedir.³⁷¹

INTERPOL gibi, suçlarla mücadele için kurulan çeşitli kurumların çevre suçları ile mücadele etmek için odak noktası, yasal çerçevenin nasıl düzenlendiğidir. Çevre suçlarının, özellikle sınıraşan faaliyetlerin, neden olduğu çok katmanlı zarar sonucuna odaklanan kriminolojinin savunduğu görüş, sınıraşan suçları, yasal çerçeve, hukuksal belge ne olursa olsun, insanlara, çevreye, insan olmayan varlıklara zarar veren eylem ve ihmaller olarak değerlendirilmesinin gerekliliğidir. Bu suçların meydana gelmesinde, devletlerin yanı sıra şirketler ve diğer güçlü aktörler tarafından verilen izinler, ihlallere gösterilen müsamaha da çevre suçlarının tanımına dahil kabul edilmelidir.³⁷²

Yeşil kriminolojinin çevre suçu perspektifine göre, katı bir çevre suçu tanımlaması yerine, çevreye yönelik tehditlere odaklanan bir konsept geliştirilmelidir. Kasten, ihmalen veya manplüasyon yoluyla, birey veya bir tüzel kişilik aracılığıyla işlenen, flora ve faunaya zarar veren, anında veya belirli bir zaman dilimi içinde çıkan doğal travmalar çevre suçları olarak kabul edilmelidir.³⁷³

Çevre suçları bakımından bu suç tipinin özellikle sınıraşan özelliğini sorgulayan yeşil kriminoloji, sosyal adalet, eşitsizlik, çevresel ihlallerin neden olduğu zararın gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki eşitsiz dağılımı, büyük şirketlerin ticari kar amacıyla devam ettirdiği faaliyetler ve sosyo ekonomik geliri düşük insanların maruz kaldığı zarar ile eşitsizliklere dikkat çekmektedir.³⁷⁴

³⁷¹ Teresa Fajardo, “**Transnational environmental crime: a challenging problem but not yet a legal concept**”, Völkerrechtsblog, Day Ausgeschriebener Monat Year, DOI: 10.171176/2070215-170333.

³⁷² White, **a.g.e.**

³⁷³ White, **a.g.e.**, s.158.

³⁷⁴ Francesco Contanze, Stefano Manacorda, “**Historical Pollution, Comperative Legal Responses to Environmental Crimes**”, ISBN:978-3-319-56937-6, s.71.

Çevre ceza hukuku bakımından, özellikle uluslararası hukuk kurallarına ve mekanizmalarına ihtiyaç olduğu tartışmalarında, çevre kirliliğinde sınıraşan kirlilik gibi çevre ihlallerinin evrensel boyutu özellikle öne çıkmaktadır.³⁷⁵

Yeşil kriminoloji alanında, sınır aşan çevresel suç tanımının, genişletilmesi savunulurken çevre sorunlarının küresel nitelik kazanmasına ilişkin ‘çevre sorunsalı’ kavramsallaştırması ve argümanları ile paralel bir temellendirme esas alınmaktadır.

Bu görüşe göre, çevre suçlarının, sadece ceza kanunu tarafından yasaklanmış faaliyetleri içerecek şekilde tanımlanması, çevre suçlarının dar yorumlanması olarak ifade edilmektedir. Kriminoloji ve sosyoloji yaklaşımlarında, hukuk kuralından bağımsız olarak bir tanım benimsenmesi tartışma konusu yapılmaktadır. Skinnider, özellikle, yasal düzenlemelere, farklı güç dinamiklerinin etki ettiğine işaret etmekte ve yasaların düzenlenmesi ile ticari çıkarların etkisinin suç teşkil eden bir davranışın cezasız kalabileceği ihtimalinin mevcut olduğunu savunmaktadır. Böylece, “kitabına uygun çevre suçları (lawful but awful)” meydana gelebilecektir.³⁷⁶

2. Çevre Suçları ve Ticari Ceza Hukuku’na Dair Sınırlar

a. Genel Olarak

Bu başlık altında, çevre suçlarına neden olan ticari faaliyette bulunan şirketlerin cezai sorumluluğuna, dolayısıyla, çevre ceza hukuku ile birebir kesişen başka bir tartışmalı alana ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

Geleneksel ceza hukukunun çevrenin korunması amaçlı politikaları ile uyum sağlayamayan karakterinin yanı sıra, çevre kirliliğinin, -idari izinle bile yapılsa- belirli bir ticari faaliyet kapsamında gerçekleşmesi, şirketlere yönelik ceza mekanizmalarının işletilmesine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Çevre ceza hukuku hem çevre suçlarına ilişkin hem de ticari ceza hukukuna ilişkin güçlükler ile katmerlenerek daha da zor bir kesişim alanı içinde kalmaktadır. Geis & Maer’in ifade ettiği gibi, farklı ve orijinal temellendirmelere dayalı teorilerin

³⁷⁵ Turgut, **a.g.e.**, s. 38-39.

³⁷⁶ Ibid, Nigel South, s. 77.

tartışılması, bu alanı tam bir “entelektüel kabus” (intellectual nightmare) haline getirmiştir.³⁷⁷

Ticari ceza hukuku, ticari hayatta bir şekilde ilişkili olup da cezai müeyyidelerle korunan bütün hukuk kurallarını içine almakta ve ticaret hayatını doğrudan ilgilendiren ve geniş çapta tatbikatı olan suçlar ile ilgilenmektedir.³⁷⁸

Ticari ceza hukukunda, şirketlerin işlediği suçlara ilişkin bir konsept olarak karşımıza çıkan ‘beyaz yaka suçluluğun’ da, tarihsel kökleri eskilere dayanmaktadır. Orta çağlarda, sahte teraziler kullanırken yakalanan tüccarlara yönelik çeşitli ceza mekanizmaları öngörülmüş ve işletilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda, yasalar, işçiler ve yolcuların güvenliğini ve dürüst tüccarların ve tüketicilerin ekonomik çıkarlarını korumak için çeşitli düzenlemeler içermektedir. Finans ve ticaret hayatındaki gelişmeler, elektronik teknoloji ve siber alandaki gelişmeler ile birlikte şirketlerin suçluluğu alanı bakımından yeni fırsatlar yaratmıştır.³⁷⁹

Ticari ceza sorumluluğuna ilişkin teori ve çalışmalar, iki yüzyıla yakın bir tarihi kapsamakla birlikte, göreceli olarak yeni bir alan olsa da, kolektif yapıların ceza sorumluluğu çok daha eskilere, ilk çağlara dayanmaktadır. Tarihsel süreç içinde, liberal hukuk düşüncesinin gelişmesi ile, ceza hukuku bakımından sorumluluk alanında daha çok, bireyci yaklaşım benimsenmiştir.³⁸⁰

Birinci dünya savaşından sonra ceza yaptırımlarına başvuran hukuk dalları artmış ve ceza hukukunun “Mali ve Vergi Ceza Hukuku”, “Ticari Şirketler Ceza Hukuku” gibi özel alanları ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyıla kadar ticari hayatın özel hukuk hükümleriyle düzenlenmesi, genel bir eğilim ise de bu alana dair suç ve ceza içeren hükümlerin uzun bir tarihi de vardır. Batıda ise ticari ceza hukuku

³⁷⁷ Souza, Leonardo Dias de; Valadao Junior, Valdir Machado and Mederious, Cintia Rodrigues de Oliveira, **Corporate crime and the discourse of social responsibility: inconsistencies, contradictions and indifference in the corporation dialogue with stakeholders**. *Gest. Prod.*[online]. 2017, vol.24, n.4, pp.690-703. Epub Nov 27, 2017. ISSN 0104-530X. <http://dx.doi.org/10.1590/0104-530x1394-17.s.690>., Daniela Holler Branco, “Towards a new paradigm for corporate criminal liability in Brasil: Lesson from common law developments” April, 2006, s.52.

³⁷⁸ Sahir Erman, “Ticari Ceza Hukuku” s.6.

³⁷⁹ Hazel Croall, ‘Understanding White Collar Crime’, Open University Press, Celtic Court, 22 Ballmoor, Buckingham, MK181, ISBN: 0 335 20427 9 (pb) 0 335 204 287 (hb) s. 2.

³⁸⁰ Ibid, Daniela Holler Branco, s. 18.

özellikle büyük şirketlerin doğumu ile ortaya çıkmıştır.³⁸¹ Diğer hukuk alanlarının, hukuki ilişkilerin hukuka uygun olmasını sağlamak amacıyla, ceza hukuku kavram ve uygulamalarından yararlanma ihtiyacı, farklı görüş ve eleştirileri beraberinde getirmiştir.

Ticaret alanındaki suç ve ceza teorisi bakımından, karşılaştırmalı hukukta ve literatürde çeşitli kavramlar mevcuttur; white collar crime (beyaz yaka suçları), corporate crime (ticari suçlar), mukteditrin suçları (crimes of the powerful), ekonomik suç (economic crime), seçkin sınıfın sapkınlığı (elite deviance). Bu kavramlar her ne kadar birbirine yakın kavramlar olsa da, yorumlanırken çeşitli farklılıklara tabii olmakta ve bazen de birbirilerini tamamlayacak şekilde karşımıza çıkmaktadır.³⁸²

Geleneksel ceza hukukunda, suç teorileri, beyaz yaka suçluluk üzerine ciddi çalışmalar yapmamış, genel olarak kapsam dışı bırakmıştır.

1950’lerde Amerikalı sosyoloji profesörü, Edwin Sutherland, şirket suçları bakımından, ilk defa beyaz yaka suç, (white collar crime), kavramsallaştırmasını yapmıştır; bu suçları “yüksek sosyal statü ve saygınlığa sahip kişiler tarafından işlenen suçlar” olarak ifade etmiştir.³⁸³

Ekonomik suçun işlenmesi, tekil ve bireysel değil, daha geniş anlamda kamuyu, sistemi ilgilendiren bir zararı ortaya çıkarmaktadır.³⁸⁴ Ticari suçlar, sadece fiziksel veya finansal zararı ortaya çıkarmaz aynı zamanda, toplumsal düzen, etik, ahlak gibi normları da ihlal etmektedir.³⁸⁵

Ticaret hayatında gösterilen faaliyetlerin neden olduğu ihlal ve ortaya çıkan zararların ceza hukukunun konusu yapılmasına dair farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Akit serbestisine dayanan bu alana, ceza hukukunun müdahalesinin yatırımları etkileyeceği, ticaret hukuku bakımından akit serbestisini ihlal edeceği, ticari hayatın öznesi olan şirketlere karşı ceza yaptırımları ile müdahale etmenin

³⁸¹ Ibid, s.4

³⁸² Ibid, Daniela Hollar Branco, s.53

³⁸³ Branco, **a.g.e.**, s.53.

³⁸⁴ Erman, **a.g.e.**, s. 33

³⁸⁵ Branco, a.g.e, s.61.

soğutucu etkisi olabileceği nedeni ile kalkınma politikalarını olumsuz yönde etkileyeceği savunulmuştur.³⁸⁶

1970'lere kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde hakim görüş, endüstriyel üretimden kaynaklanan çevresel zararın ekonomik ilerleme için kaçınılmaz bir 'bedel' olduğudur. Bu görüşe 1970'lerde ve 1980'lerde giderek artan bir karşı çıkış ile, çevreye ve bireylere zarar veren eylemlerin kaçınılmaz maliyetler değil cezalandırılabilir suçlar olduğu ortaya konmuştur.³⁸⁷

Geçtiğimiz yıl Almanya'da başlayan şirketler için yeni ceza mekanizması tartışmaları, ticari ceza hukuku tartışmalarının günümüze taşınması açısından önemli bir örnek olarak gösterilebilir. Diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak, Almanya'da tüzel kişilerin ceza sorumluluğu tarihsel süreçte kabul edilmemiş, yalnızca döviz ve vergi suçları bakımından idari para cezaları öngörülmüştür. Alman hukukunda, kişisel sorumluluk prensibinin işlenmesi nedeni ile şirketlerin ceza sorumluluğuna ilişkin tartışmalar geçtiğimiz yıllara kadar eleştiri konusu yapılmıştır.³⁸⁸ Geçtiğimiz yıllarda, tüzel kişilerin, beyaz yaka suçları olarak tanımlanan suçlardan, dolayı ceza sorumluluğuna ilişkin hazırlanan yasa tasarısı, şirketlerin ceza sorumluluğuna ilişkin kamusal tartışmalara neden olmuştur.³⁸⁹ Almanya'da, diğer Avrupa ülkelerinin aksine, şirketlerin işlediği bir suç nedeni ile, şirkete karşı soruşturma açılmasına olanak sağlayan bir sistem mevcut değildir. Bunun yerine, şirket adına çalışan ve suç teşkil eden davranıştan sorumlu olan kişiye karşı soruşturma açılması ve ceza mekanizmasının işletilmesi söz konusu olabilmektedir. 2018 yılında sunulan kanun teklifi ise şirketlerin, karar organlarının da sorumluluğuna gidilebilmesinin yolunu açılmasına ilişkindir.

Almanya'da bu yasa tasarısının, kurumsal olarak yasalara uyum (corporate compliance) kültürü geliştirmek için ceza yasasının etkisini kullanılmasını amaçladığı savunulmaktadır. Bu yasal düzenleme sayesinde şirketler, şirketlerin faaliyetleri ile bağlantılı ihlallerden dolayı ceza hukukunun gerektirdiği şekilde cezalandırılacaktır. Şirketin suçu, şirket nezdinde bir karar vericinin ihlali ya da bir

³⁸⁶ Erman, **a.g.e.**, s. 41.

³⁸⁷ Situ, Emmons, **a.g.e.**, s. 17.

³⁸⁸ Erman, **a.g.e.**, s.91

³⁸⁹ Jürgen Wessing, "The New Corporate Criminal Law in Germany, Corporate Liability Wire", https://www.strafrecht.de/media/files/docs/1410_German_Criminal_Law.pdf

çalışanın ihlalidir; çünkü bu kararlar ve kişiler, ihlali önleyen ya da ihlalin gerçekleşmesini büyük ölçüde engelleyebilme yetki ve görevi olan kişiler olarak görülmektedir.³⁹⁰Tasarı, Alman hukukunun sadece uluslararası standartlara uymakla kalmaması aynı zamanda şirketler için de net düzenlemeler yaratması ve Alman hükümetinin ekonomik suçla mücadelede çaba göstermesi önemine ve kararlılığına işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.³⁹¹

Ticari hayatta ceza hukukunun varlığına ilişkin diğer yaklaşım, suç işleyen şirketler bakımından ceza hukuku mekanizmalarının, salt para cezaları gibi araçlar ile işletilmesinin gerekliliğini savunan görüştür. Bu görüşe göre, hürriyeti bağlayıcı cezaların, ticari hayatı olumsuz etkileyeceği, ağır ekonomik ve kamusal nitelikli sonuçlara neden olacağı ifade edilmektedir.³⁹²

Almanya’da da bu tartışmalar içinde, ticari ceza hukuku alanındaki, ağır cezai yaptırımların, şirketleri faaliyetlerinden alıkoyma potansiyelinin yüksek olduğu ve bunun da kalkınmayı etkileyeceği yönündeki görüşün temsilcileri, bu kanun teklifine karşı benzer bir argümanla reddini savunmaktadır. Almanya’da sanayi kuruluşlarının haklarını korumak amacıyla faaliyet gösteren federasyon, sözkonusu yasa tasarısında yer alan şirketler bakımından ceza hukuku sorumluluk mekanizmalarının, şirketleri orantısız bir şekilde cezalandıracağını ve bunun şirketin çalışanları, tedarikçileri ve müşterileri gibi, taraflara farklı biçimlerde zarar vereceğini savunarak yasa tasarısının kabul edilmemesi yönünde Almanya adalet bakanlığına başvuruda bulunmuştur.³⁹³

Şirketlerin ceza sorumluluğunun kabul edilmesi, ceza adaletinin tesis edilmesi, toplumsal bir ihtiyaç, sosyal bir olgu olarak tartışılmakta ve büyük şirketlere, iş insanlarına karşı gösterilen saygı ve hoşgörü bir tarafa bırakılması gerektiği savunulmaktadır. Cornibetti, saygıdeğer iş insanlarının, adli suçlulardan farklı olarak, mahkeme salonlarında, yargı süreçlerinde büyük bir ihtimam ve saygı

³⁹⁰ Çalışmanın devamında, ticari ceza hukukunda tüzel kişilerin failliği bakımından kimin sorumlu olacağına ilişkin farklı teorilere ayrıca yer vereceğim.

³⁹¹ “New German Government Planning a corporate criminal law in Companies”, 17 Mayıs, 2018, <https://www.osborneclarke.com/insights/new-german-government-planning-a-corporate-criminal-law-in-germany/>

³⁹² A.g.e.

³⁹³ “German business at corporate crime law”<https://www.handelsblatt.com/today/politics/crime-as-a-business-german-business-balks-at-corporate-crime-law/23583220.html?ticket=ST-604948-edBBaC1DCMEiFgwT7TpE-ap6>

ile karşılandığını ifade eder. Oysa ki, asıl büyük zararlara neden olan suçları işleyen bu kişilerdir. Cornibetti, beyaz yakalı suçların, şirketlerin işledikleri suçların toplumsal hayatta çok geniş bir kesimi ilgilendirdiğini ifade etmiş ve bu suçları işleyen ticari hayatın sujelerine karşı gerekli ceza hukuku mekanizmalarının işletilmesini savunmuştur.³⁹⁴

Sutherland'ın belirttiği gibi, ceza hukuku genellikle güçsüzlerin davranışlarına dikkat çekecek şekilde inşa edilmiştir. Sonuç olarak, ceza adalet sisteminde suçluların büyük çoğunluğu düşük gelirli sanıklardır. Sutherland, üst sınıfın da suç işlediğini, ancak suçlarının ceza hukukunda uygun şekilde tanımlanmadığını ve bunun yerine genellikle medeni, düzenleyici ve idare hukuku gibi cezai olmayan mekanizmalara dahil olduğunu belirtmektedir. Sutherland'ın çalışmaları kurumsal ve beyaz yakalı suçlar üzerine yıllarca süren araştırmaları tetiklemiştir.³⁹⁵ Bu çalışmalar, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında başlayan radikal kriminologlar tarafından benimsemiş olsa da kriminologların çevre suçuna ve adaletsizlik kavramına yönelik çalışmaları ve kavramsallaştırmaların ortaya çıkması on yıllar almıştır.³⁹⁶

Bu alanda yapılan çalışmalarda “takım elbiseli suçluların” daha geniş mağduriyetler oluşturduğuna dair ikna edici delil ve argümanlara rağmen, cezasızlık olgusuna dikkat çekilmekte “zenginin zengin olduğu, fakirin hapse girdiği” pratiğinin devam ettiği ifade edilmektedir.³⁹⁷

Özellikle şirketlerin işlediği bazı suçlar, genelde müşterilerin, tüketicilerin, işçilerin veya yolcuların çıkarları üzerinde şirket karının önceliklendirilmesi sonucu oluşmaktadır. Bu menfaat çatışmaları, serbest piyasa, agresif, bireyci ve parasal hedeflerin desteklendiği kapitalist toplumlarda kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

³⁹⁴ Erman, **a.g.e.**, s.9

³⁹⁵“Sutherland’ın ilk olarak 1940’larda, beyaz yakalı suçlar konseptini geliştirdiğinde, şirketlerin kendisine davalar açmasından endişeler duymuş ve kitabının ilk baskısında, şirketlerin isimlerini vermek yerine, sadece “beyaz yakalı suçlular” ifadesini kullanmıştır. Sutherland’ın bu suç konseptini geliştirmesinden on yıllar sonra, otosansüre uğramamış ve şirketlerin de isimlerinin olduğu kitabı ortaya çıkmıştır.” Nikos Passas, ‘**Lawful but awful: Legal Corporate Crimes**’, The Journal of Socio-Economics 34, 2005, s.773.

³⁹⁶ Lynch, Stretesky, A Long, **a.g.e.**, s.33.

³⁹⁷ Passas, “**Lawful but Awful: Legal Corporate Crimes**”, s. 771-772.

Kapitalizmin beyaz yakalı suçlar ürettiğini iddia etmek aşırı derecede basit olsa da, bulunduğu yere belirli bir siyasi ve ekonomik bağlamda bakmak önemlidir.³⁹⁸

Her türlü suçu açıklamak için genel teorileri kullanma girişimleri, Sutherland'ın beyaz yakalı suçla ilgili ilk çalışması bu tür teorileri geliştirme arzusuyla bağlantılıdır.³⁹⁹

Sutherland'ın tartıştığı suç tipi, suçun oluşmasına sebebiyet veren değerlerin, kanuna uygunluğu destekleyenlere göre daha fazla değer gördüğü ayrımcı bir ilişki sürecinden kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁰ Beyaz yaka suçluluk literatürde bazı teorisyenler tarafından, “fiçidaki çürük elmalar” olarak nitelendirilmekte ve beyaz yaka suçluluğun arkasındaki motivasyon kaynağının, “ihtiyaç” değil, “açgözlülük” olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁰¹

Literatürde bazı yazarlar, şirket suçluluğunu yasal kaynakların belirlediklerinin ötesinde genişletme eğiliminde olmasına karşın, Sutherland'a göre, evrensel kanunsuz suç ve ceza olmaz ceza hukuku ilkesinin gereği olarak, şirketler, ceza kanunlarında suç olarak tanımlanan eylemlerden sorumludur.⁴⁰² Oysa bugün, aşağıda açıklanacağı üzere tüzel kişi şirketlerin ceza sorumluluğuna, suçta ve cezada kanunilik ilkesine aykırı olması sebebiyle karşı çıkılmaktadır.

b. Çevre Ceza Hukuku Bakımından Tüzel Kişilerin Failliği

Çevre suçları “herkes” tarafından işlenebilen suçlardır ve bu nedenle özgü suç kapsamına girmezler.⁴⁰³ Çevre suçlarının komplike yapısı, karmaşık olarak ortaya çıkması, her suçta belirli bir failin sorumlu tutulmasını engellemektedir.⁴⁰⁴

Ceza hukuku geleneksel yapısını oluşturan ilkelere göre, ceza ehliyeti kişiselleştirilmiş, bireyselleşmiş ceza sorumluluğunu düzenler.⁴⁰⁵ Bu nedenle çevre

³⁹⁸ Croall, **a.g.e.**, s.80.

³⁹⁹ **A.g.e.**, s. 82

⁴⁰⁰ **A.g.e.**, s. 84

⁴⁰¹ **A.g.e.**, s. 79.

⁴⁰² Branco, **a.g.e.**, s.55.

⁴⁰³ İzzet Özgenç, “**Türk Ceza Kanunu Şerhi (Genel Hükümler)**”, Adalet Bakanlığı, s.911.

⁴⁰⁴ Onur Özcan, “**Çevre Suçlarında Şirketlerin Cezai Sorumluluğu**”, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 87.

suçları bakımından, geleneksel ceza hukukunun en tartışmalı sınırlarından birini fail oluşturmaktadır.

Çevre suçları gerçek kişi tarafından işlendiğinde hukuken tespiti ve yargılaması daha kolay süreçler söz konusu olmaktadır. Ancak çevre suçlarının tüzel kişilerin ticari faaliyetleri sırasında işlenmesi halinde ceza sorumluluğunun nasıl ve kime karşı işletileceği konusunda tartışmalar karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁶

Çevre suçlarını işleyen failer bakımından çeşitli kriterlere göre sınıflandırma yapılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre failer; gündelik yaşamı içinde çevre suçlarını işleyenler, mesleki faaliyetleri kapsamında bir ticari faaliyeti gerçekleştirilmesi sırasında çevre suçlarını işleyenler, organize suç örgütleri tarafından işlenen ve failin kamu görevlisi olduğu çevre suçları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁷

Çevre suçlarını işleyen, iştirak eden kişiler farklı olabilir. Çevre kirliliğine neden olan faaliyetlerin çoğunlukla ticari bir faaliyet kapsamında işleniyor olması ve failin şirket olması, çevre suçları konusunun aynı zamanda ticari ceza hukuku kapsamında da tartışılmasını gerektirmektedir. Bu başlık altında, şirketlerin ceza sorumluluğuna gidilmesinde, tüzel kişilerin cezalandırılması konusundaki görüş ayrılıklarına, dolayısıyla çevresel ihllallerin cezai sorumluluğu hakkında başka bir tartışmalı alana yer verilmiştir.

aa. Tüzel kişilerin ceza sorumluluğu bakımından tarihsel gelişim

Ticari ceza hukuku açısından, en önemli tartışma alanı, şirket tüzel kişiliğinin “suçlu”, “suç faili” olup olmayacağı hakkında derin tartışmalardır. Sahir Erman bu tartışmaları temsil eden görüşleri ikiye ayırır; birinci grup, tüzel kişilerin suç faili

⁴⁰⁵ Özgenç, a.g.e, s. 64-70.

⁴⁰⁶ Köksal Bayraktar, Serap Keskin Kızıroğlu, Ali Kemal Yıldız, Hamide Zafer, Eylem Aksoy Retornaz, Güçlü Akyürek, Ali Hakan Evik, Vesile Sonay Evik, Zeynel T. Kangal, Pınar Memiş Kartal, Hasan Sınar, Sinan Altunç, Asuman Aytekin İnceoğlu, Gülşah Bostancı Bozbayındır, Fulya Eroğlu, “Özel Ceza Hukuku Cilt V, Genel Tehlike Yaratıcı, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçları”, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2019, s.178.

⁴⁰⁷ Özcan, a.g.e, s. 70.

olup olmaması bakımından nazariye tartışması yapar ve temellendirme yapmaya ihtiyaç duyar.⁴⁰⁸

İkinci gruba göre ise, tüzel kişinin haksız fiil veya haksız tasarrufta bulunabilmesi, suç işlemeye de ehil olabileceği anlamına gelmemektedir. Zira suç bir harekete bağlı olarak ortaya çıkar ve hareketin öznesi ancak insan olabilir. Hareket iradesi ancak insanın sahip olabileceği bir iradedir ve bireyselleştirilmiş ceza sorumluluğu esastır.⁴⁰⁹

Ticari ceza hukuku tarihsel süreci bakımından, Sahir Erman, ticari ceza alanının hem yeni hem de eski bir tarihi olduğunu ifade etmektedir.⁴¹⁰

Eski Yunan'da ve Roma'da gıda ile ilgili suçlara karşı ceza mekanizmaları, numuneleri belirtilmiş eşyaların numunelere aykırı olarak imal edilmesi, imal sırasında kötü malzeme kullanılması gibi durumlarda işletiliyordu. Esnaf cemiyetlerinin var olduğu dönemde ise, haksız rekabette bulunarak fiyatları düşürmek, yeni usuller kullanarak daha ucuza mal etmek gibi eylemler cezalandırma konusu olmuştur.⁴¹¹

Özellikle, ceza hukukunun bireyselleştirilmiş ceza sorumluluğundan farklılık arz etmesi sebebiyle, ilk çağ uygulamaları ilgi çekicidir. İlk çağlarda, toplumda düzenin sağlanması bakımından, klanların oluşturduğu kolektivite kabul edilmiştir. Davranışı sebebiyle bir zarara neden olan kişinin davranışının sorumluluğu kişi olarak kendisine değil, üyesi olduğu klana atfedilmektedir.⁴¹² İlkel hukukun temeli kolektif sorumluluğa dayanmakta olup, suç teşkil eden eylem bakımından kusurluluğun aranmadığı, suçlunun yanında suçsuzun da cezalandırıldığı bir sistemdir.⁴¹³

⁴⁰⁸ Erman, **a.g.e.**, s. 85-87.

⁴⁰⁹ Erman, **a.g.e.**, s.88

⁴¹⁰ **A.g.e.**, s.3

⁴¹¹ **A.g.e.**, s.17.

⁴¹² Erman, **a.g.e.**, s. 89.

⁴¹³ Zeynel Kangal, “**Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu**”, Ankara, Seçkin, 2013, s. 55.

İlkel hukukta, kolektif sorumluluk kapsamında olan kişi grubu içinde, kan bağı duygusu, dini inanışlar, kamunun sahip olduğu malvarlığı ve güvenlik ihtiyacı, kişi gruplarını biraraya getirmekte ve bireyi kolektif grup içinde ertimektedir.⁴¹⁴

İlk çağ hukukunun aksine, Roma hukuku, bireyciliği esas alan bir yaklaşım sergilemiştir. Kişiler (köleler hariç) hak sahibi olabilmekte ve borç yüklenebilmektedir.⁴¹⁵ Roma hukukunda da, bireylerin oluşturduğu kişi gruplarına uygulanabilir hukuk kurallarının varlığı mevcuttur. Roma hukukunun bireyselleştirilmiş sorumluluk anlayışına rağmen, haklar, yükümlülükler, hesap verilebilirlik, ihlaller ve cezaların, vatandaş gruplarından oluşan bir kişilik olarak tanımlanan belediyelere atfetmek ve ceza sorumluluğu bakımından belediyeleri kovuşturmak mümkündür.⁴¹⁶ Roma hukukunda tüzel kişilerin hukuki varlığı kabul edilmiş ve varlığına bazı hukuki sonuçlar bağlanmıştır.⁴¹⁷

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından ve kilisenin bir güç olarak ortaya çıkmasından sonra kolektif yapıların hukuki kişiliğine ilişkin olarak, onların suçlu olamayacağı, çünkü ne fiziksel varlıklarının ne de suç işleme iradesinin, kastının varlığı sözkonusudur.⁴¹⁸

Ortaçağ İngiliz hukukunda, hukuka uygun olmayan eylemlerden dolayı kişi topluluklarının sorumluluğu kabul edilmiştir.⁴¹⁹

Fransa'da, Fransız Devrimi öncesinde, kilise hukukunun bir mirası olarak kolektif yapıların ve şirketlerin ceza sorumluluğu kabul edilmiştir.⁴²⁰

Ticari faaliyet gösteren şirketlerin ekonomik ve sosyal rolü, ilk gelişim dönemlerinde cezai sorumluluktan muaf tutulması sürecini uzatmıştır. Şirketlerin sayıca az olması ile iyi düzenlenmiş ve belirli görevleri yerine getirmek için kurulmuş olmaları da bunda etkilidir. Genel nüfus üzerindeki etkilerinin çok az olması, bu süreçte, kurumsal davranışı düzenleyen diğer mekanizmaları gereksiz

⁴¹⁴ A.g.e, s.56.

⁴¹⁵ A.g.e, s.56.

⁴¹⁶ Branco, s. 22.

⁴¹⁷ T. Kangal, a.g.e, s.57.

⁴¹⁸ A.g.e, , s. 24

⁴¹⁹ A.g.e, s.26.

⁴²⁰ A.g.e, s. 25

kılmıştır. Ancak şirketlerin kurumsal formu yaygınlaştıkça, bu koşulların çarpıcı biçimde değiştiği görülmektedir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca, hissedarlarının toplum üzerindeki etkisi büyük oranda büyüyen şirketlerin yönetimini denetleyemediklerini ve isteksiz olduklarını ortaya koyan örnekler mevcuttur.⁴²¹

18. yüzyılda Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi'nin getirdiği ideallerin tüzel kişilerin sorumluluk kavramını dışladığı görülmektedir. Fransız Devrimi'nin temel ilkelerinden biri kurumların insanlaştırılmasıdır. Sonuç olarak, cezai sorumluluk bireylerle sınırlı tutulmuştur. Bu değerler ile cezai sorumluluğun insancılaştırılması kavramı, yükümlülüğün doğrudan insanlara ve insan iradesi gibi unsurlarla doğrudan atfedilmesine neden olmuş, bu da kurumların sorumluluğuna ilişkin kesin bir yasal ilkesellik getirmiştir.⁴²²

18. yüzyıl düşünürlerinin etkisiyle devletin güvenliği ve bireysel özgürlüklere karşı tehdit olarka görülen korporasyonların varlığı Fransız Devrimi döneminde reddedilmiştir. Bu dönemde tüzel kişilerin suç işleme kabiliyetinin ve ceza sorumluluğunun varlığı kabul edilmemiştir. Cezaların yasallığı ve bireyselliği ilkesi esas kabul edilmiştir.⁴²³

Şirketlerin, çevre ihlallerinden dolayı ceza sorumluluklarından önce, genel hukuk ihlalleri için de cezai açıdan sorumlu tutulmaları Avrupa'da devrim döneminde ve ekonomik liberalizmin baskın olduğu yıllarda kabul edilmemiş, eleştirilmiştir. Şirketlerin ceza sorumluluğunun, Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde, sistemin yapısının bir gereği olarak, mahkemelerin davaların görülmesi sırasında yorumlanmasına dayanılarak, ortaya çıkmış, sonrasında ise kıta Avrupası hukuk sistemlerinde de dahil edilmiştir.⁴²⁴

Kolektiflerin ceza sorumluluğu islam hukukunda kabul görmemektedir. İslam hukukunda, bir kişinin işlediği bir suçun cezasının başka tarafından çekilmesi hukuken mümkün değildir. Osmanlı hukukunda ise, belirli dönemlerde, failin

⁴²¹ Erman, a.g.e, s. 3-5

⁴²² Branco, a.g.e, s.18.

⁴²³ T. Kangal, a.g.e, s.64.

⁴²⁴ Turgut, a.g.e., s.359

bulunamadığı olaylarda, tüm mahalle veya belirli bir kişi topluluğunun sorumlu tutulduğu örnekler mevcuttur.⁴²⁵

Tüzel kişilerin cezai sorumluluğun kabul edilmemesi konusundaki bu geleneksel yaklaşımın, kilise hukukundan etkilendiği belirtilmektedir. Kilise, tüzel kişilerin, onu oluşturan şahıslardan, yanlış davranış ve günah işleme yetisi olan şahıslardan, farklı olduğunu iddia etmiştir. İngiliz Ceza Hukuku'nda, *mens rea*, suç işleme kastının varlığının gerekliliği ve tüzel kişilerin cezai sorumsuzluğunu savunan görüşlerin kökleri kilise hukukuna dayanmaktadır. Suç işleme kastı, *mens rea*, ihtiyacına yönelik bu zaruret ihtiyacı, sanayi devriminin ortaya çıkması ve şirketlerin yükselişi ile tartışmaya açılmıştır.⁴²⁶

Kıta Avrupası ceza hukuku, kişisel ceza sorumluluğunu kabul eder. Bu nedenle, tarihsel süreç içinde, tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun kabul edilememesi, bu yargı alanlarında, eleştirilen bir olgu olmuştur. Suçun giderek daha çok uluslararasılaşması, ve 2000'li yıllarda, yüz elli yıl önce, tarihte bireyler tarafından işlenen suçlardan beyaz yakalı suçluluğa doğru bir geçiş ile tüzel kişilerin cezai sorumluluğu hakkında daha çok çalışma konusu yapıldığı görülmektedir.⁴²⁷

Birçok hukuk sisteminde, 19. Yüzyılda, tüzel kişilerin sorumluluğunun ciddiyetle ele alınması, ihlallerin ortaya çıkması ve sıklık kazanması ile mümkün olmuştur. 19. yüzyılda tüzel kişilerin ceza sorumlulukları konusunda düzenlemelerde ciddi değişimler söz konusu olmuştur. Mahkemelerin, nihayet, şirketlerin ve ajanlarının eylemlerinden sorumluluğunu kabul eden kararlar aldığı görülmektedir. Amerika'da ve İngiltere'de olduğu gibi sıkı bir suç işleme kastının varlığına bağlı olan ahlaka karşı işlenen suçlar dışında, tüzel kişilerin sorumluluğu mahkeme kararlarıyla tanınmasına ilişkin örnekler mevcuttur.⁴²⁸

⁴²⁵ T. Kangal, **a.g.e**, s. 65-66.

⁴²⁶ Ravena Sethia, The Development of Corporate Criminal Liability in the Common Law – An Overview, <http://ijlljs.in/wp-content/uploads/2014/06/Corporate-Criminal-Liability2.pdf>

⁴²⁷ Marcus Wagner, “Corporate Criminal Liability: National and International responses”, Commonwealth Law Bulletin, 25(2):600-608, September 1999, DOI:10.1080/03050718.1999.9986542, s.1-2

⁴²⁸ Ravena Sethia, “The Development of Corporate Criminal Liability in the Common Law – An Overview”, International Journal of Law and Jurisprudence Studies: ISSN: 2348-8212, <http://ijlljs.in/wp-content/uploads/2014/06/Corporate-Criminal-Liability2.pdf>

Avrupa ülkelerinde, tüzel kişilerinin çevre suçları nedeni ile ceza sorumluluğunun kabul edilmesinde ise, 1990lı yıllarda gerçekleşen iki katasatrofik çevre suçunun etkisi olmuştur: Exxon Valdez ve Bhopal.⁴²⁹

bb. Tüzel kişilerin ceza sorumluluğuna karşı çıkan argümanlar

Literatürde, şirketlerin ceza sorumluluğuna karşı çıkan argümanlar çeşitli farklılıklar içermektedir. Tüzel kişiler olarak şirketlerin ceza sorumluluğunun mevcut olamayacağına ilişkin görüşler çeşitli nedenler ile açıklanmaktadır.

Bu görüşlerin öncelikli iddiaları, şirketlerin gerçek kişi olmadığı, varlıklarının soyut olduğudur. Şirketlerin gerçek kişi olmamaları, fiziksel varlıklarının olmaması nedeniyle şirketlerin sorgulanması, cezalandırılması, işledikleri iddia edilen bir suçtan dolayı hapsedilmeleri de mümkün değildir.⁴³⁰ Bu hususa ilişkin, şirketlerin sadece gerçek kişilerin sahip olduğu hareket kabiliyetine sahip olmadığına atıfta bulunan ünlü bir deyişe göre, “*şirketler kanlı canlı varlıklar değildir*” (it has no hands with which to strike). Şirketlerin varlıklarının soyut olduğuna ilişkin bir başka atıf ise, “*manevi varlıkları ve bedenleri yoktur, dolayısıyla ceza sorumlulukları da yoktur*” anlamında kullanılan deyiştir. Ancak, şirketlerin ekonomik hayatta giderek etkin yapılar olması ve bununla doğru orantılı olarak faaliyetlerinden kaynaklı zarar ve zarar risklerinin de büyümesi ile, hukuk literatüründe, şirketlere cezai sorumluluk atfedilebilirliği bakımından, şirketlerin manevi ve fiziksel varlıklarına ilişkin çalışmalar yapılmıştır.⁴³¹

Tüzel kişilerin ceza sorumluluğuna karşı çıkan diğer bir görüş ise, tüzel kişilerin ceza sorumluluğunu kabul etmenin, suç ve cezaların şahsiliği ilkesine aykırılık teşkil ettiğine ilişkindir. Ceza sorumluluğunun kişiselliği modern ceza hukukunun temel

⁴²⁹ Justice Ian Binnie, Anita Ramasastry, “**The Corporate Crime Principles, Advancing investigations and prosecution in human rights, Advancing Investigations and Prosecutions in Human Rights Cases**”, October 2016. “Bhopal gaz sızıntısı olayı katastrofik sonuçlara neden olmuştur, çevre suçları tarihinde bilinen en büyük olaylar arasında yer almaktadır. 1984 yılında, Hindistan’ın Bhopal bölgesinde Union Carbide pestisit fabrikasında bulunan bir tankerden zehirli gaz sızıntısı nedeni ile yaklaşık olarak, olayın hemen ertesinde, 10,000 insan ölmüş, 500,000 bin insan tehlikeli zehirlere maruz kalmıştır.”, s. 38.

⁴³⁰ Riihijärvi, M. K. (1992). *Penalizing corporations for environmental offences : a comparative study of the Canadian experience and the Finnish law proposal* (T). Retrieved from <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/831/items/1.0077467>, s.5-6.

⁴³¹ Ibid, Riihijärvi, M. K., s.16.

ilkesidir. Ceza sorumluluğunun kişiselliği iki alt ilkeye sıkı sıkıya bağlıdır. Ceza sorumluluğunun şahsiliği ilkesi gereğince, kişi ancak kusura dayanan eylemlerinden dolayı sorumlu tutulabilir ve bir kişinin kusurlu davranışından dolayı üçüncü kişi cezalandırılmaz.⁴³²

Şirketler bakımından “suç işleme kastı” *mens rea* yoktur: Tüzel kişi olan şirketlerin suç işlemek bakımından iradesinden, kastından söz edemeyiz. Bu noktada, kast (*mens rea, malnus animus*) yokluğundan dolayı, şirketlerin cezai sorumluluğuna gitmek mümkün değildir. *Mens rea* yokluğuna ilişkin argüman aynı zamanda, şayet çevre suçuna neden olan bir eylem gerçekleştirilmişse, bunun şirketin amaç ve faaliyetlerini belirleyen anlaşmalarına çoktan aykırı olacağından, aynı zamanda *ultra vires, şirket içinde yetkilendirilmiş kişinin, şirket amaç ve faaliyetleri çerçevesinde belirlenmiş yetkisini aşarak hareket etmesi ve çevre suçuna neden olması*, savunması şirketler bakımından söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla sözkonusu olan şirketlerin sorumluluğu değil, bireysel sorumluluktur.⁴³³ Objektif ceza sorumluluğunun kabul edilmesi modern ceza hukuku temel ilkelerine aykırı olarak kabul edilmekte ve genel olarak bu sorumluluk biçiminin otoriter rejimlerde sözkonusu olduğu ifade edilmektedir.⁴³⁴

Bir kişinin cezalandırılabilmesinin önkoşulları, kişinin kusurlu davranışı ile ortaya çıkan suç sonucu arasında nedensellik bağının kurulabilmesidir. Tüzel kişiliği olan şirketlerde suç işleyen gerçek kişilerden dolayı, tüzel kişinin ve tüzel kişi dolayısıyla diğer kişi ve kişi gruplarının cezalandırılmasına neden olacak tüzel kişilerin ceza sorumluluğu, objektif ceza sorumluluğunun kabulü anlamına gelmektedir.⁴³⁵

Son olarak ise, şirketlerin ihlallerinden dolayı, şirketlere uygulanabilecek ceza yaptırımlarının etkin olmaması ve caydırıcılık sağlamaması ifade edilmektedir. Bu görüşe göre, şirketlere uygulanabilecek yaptırım, para cezası olup, halihazırda özel

⁴³² T. Kangal, **a.g.e.**, s. 141.

⁴³³ Kathleen F. Brickey, *Corporate Criminal Accountability: A Brief History and an Observation*, 60 Wash. U. L. Q. 393 (1982). Available at: http://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol60/iss2/6, s.411.

⁴³⁴ Özcan, **a.g.e.**, s.

⁴³⁵ T. Kangal, **a.g.e.**, s. 142.

hukuk araçları ile bu mekanizmanın işletilmesi mümkün olduğundan, ayrı bir ceza mekanizmasının etkinliği ve işlevselliği söz konusu değildir.⁴³⁶

cc. Tüzel kişilerin ceza sorumluluğunu kabul eden argümanlar

Hukuk tarihçisi, Lawrance Friedman, ceza hukukunun amaçlarından biri olarak, topluma iyi ve kötü arasındaki sınırın nerde olduğunu göstermek için ahlaki kuralların düzenlenmesi olarak ifade eder.⁴³⁷

Ceza hukuku mekanizmalarına başvurulmasının, özellikle suç teşkil eden eylemler ve suç işleyenler hakkında, toplumsal kınama işlevi açısından kritik önemi vardır. Bugün şirketlerin, profillerini, saygınlıklarını, marka değerlerini de ticari bir yatırım haline getirdikleri göz önüne alındığında, toplumsal kınama işlevi, tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun önemi konusunda bir fikir vermektedir.

Günümüzde şirketlerin yapıları, sınıraşan faaliyetleri, ekonomik hayatın ana aktörleri haline gelmeleri nedeni ile, şirketlerin çevrenin korunması ve insan haklarına uygun faaliyetler yürütmelerinin sağlanması için, özel hukuk, idare hukuku mekanizmalarından daha efektif mekanizmalara ihtiyaç duyulmakta. Ceza hukukunun son çare olması ilkesi, aynı zamanda, toplumsal barışa engel olan bir konuda diğer hukuk mekanizmalarının sonuç vermemesi olarak ifade edilmektedir.⁴³⁸ Tüzel kişilerin ceza sorumluluğunu kabul eden argümanların temeli, diğer hukuk mekanizmalarının şirketlerin faaliyetlerini kontrol etme ve denetleme bakımından yetersiz kalmasıdır.

Dolayısıyla, karşımızda, suçun tüzel kişilerin de faillerini kapsayıcı bir şekilde tanımlanmasının gerekliliği söz konusudur. Ancak bu kapsayıcı tanımlama faaliyeti, yasaların ötesine geçmeden söz konusu olmalıdır. Literatürde bazı yazarlar, çalışmalarında, suç tanımını, devlet müdahalesini gerektirecek düzeyde ciddi ihlal teşkil eden ve ilgili ülkelerde ya da uluslararası mevzuat ile düzenlenmiş ve suç

⁴³⁶ Branco, **a.g.e.**, s. 64.

⁴³⁷ Steinzer, **a.g.e.**, s.214.

⁴³⁸ Özcan, **a.g.e.**, s. 70.

teşkil eden diğer tür eylemlere benzer şekilde ciddiye zararları ortaya çıkaran ihlal davranışdır.⁴³⁹

c. Tüzel kişilerin cezai sorumluluğuna ilişkin teoriler

Tüzel kişilerin cezai sorumluluğuna ilişkin teorilerin gelişimi süresince, kusur bağlamında çeşitli pratikler geliştirilmiştir. Common Law hukukunda tüzel kişilerin ceza sorumluluğu, başkasının işlediği fiilden sorumluluk (vicarious liability) olarak ortaya çıkmıştır. Esasen common law hukukunda başka bir kişinin işlediği suçtan dolayı sorumluluğun sözkonusu olmamasına rağmen 19. yüzyılda ihtiyaca göre şirketlerin ceza sorumluluğu bu kuralın istisnası olarak şekillenmiştir. Kusura dayalı olmayan sorumluluk biçimleri açısından bu istina kabul edildiyse de, sonradan, kusurluluğun aradığı suç biçimleri bakımından, identification (yansıma) teorisi geliştirilmiştir. Vicarious liability bakımından, başkası işlese bile kusursuz sorumluluk nedeniyle şirketin ceza sorumluluğu istisna teşkil ederken, zaman içinde, şirketin de tıpkı insanlar gibi organlarının olduğu ve bu organları aracılığı ile karar verme ve hareket kabiliyeti olduğu öne sürülmüş ve şirketin soyut varlığı somutlaştırılmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁰

Kanada uygulamasında da, sınıflandırılmış bir uygulama karşımıza çıkmaktadır. Kanada’da çevre suçları bakımından şirketin ceza sorumluluğuna gitmek için, suç tipi ve kast unsuru temelinde sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırma, suç işleme kastının, ispat edilmesinin zorunlu olduğu suçlar ve kusursuz sorumluluk hali içeren ve suç işleme kastının ispat edilmesinin zorunlu olmadığı suçlar olarak yapılmıştır.

Kusursuz sorumluluk içeren suçların geliştirilmesi ile suç işleme kastı, suçun ispat edilmesi bakımından bir zorunluluk olmaktan daha çok, yasal bir yorumlama aracı haline geldiği savunulmaktadır. Çünkü, zamanın sosyo ekonomik koşullarında, şirketlerin hızlı bir şekilde yükselişi ve hayatın her alanına sirayet etmesi ile, şirketlerin riskli faaliyetlerine karşı, insan sağlığını korumak ve gerekli standartları oluşturmak, şirketlerin bu standartlardan kaçınmasını önlemek olanaklı değildi.

⁴³⁹ Passas, **a.g.e.**, s.773.

⁴⁴⁰ Gooder, “**Corporate Criminal Liability**”, s.1-3.

Bugün kamu yararı gibi büyük bir amacın sağlanması iradesi bu sorumluluk mekanizmasının geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.⁴⁴¹

Avustralya’da ise yüksek mahkemenin içtihatları ile rehber kriterler belirlenmiştir. Davanın türüne ve koşullarına bağlı olarak, suç işleme kastı, bir şart olarak belirlenebileceği gibi, kusursuz sorumluluk gerektiren suç tipleri de tesis edilebilir. Bu durumda, sanığın dürüstlük ilkelerine riyaet ederek yaptığı savunmasında, suçu doğuracak eylemlerin önlenmesi için tüm makul özeni gösterdiğinin ispatı aranmaktadır. Suç, mutlak sorumluluk gerektiren suç tiplerinden biri de olabilir.

Avustralya’ da çevre suçu bakımından actus reus’u neyin teşkil edeceği, çevreye verilen zararın, kirliliğin ve çevrenin tanımının ne olacağı konusunda ise, yetkili ve görevli soruşturma ve kovuşturma makamlarına azami esneklik sağlamak için bu kavramların geniş bir şekilde yorumlanmasına hukuk sistemi mücadele etmektedir.⁴⁴²

aa. Kimlik Teorisi: Vicarious Liability⁴⁴³

Şirketlerin ticari ceza sorumluluğunun gelişimi, İngiltere’de başkasının işlediği fiilden dolayı sorumluluk olarak özel hukuk doktrininden aktarılan kimlik teorisinin (vicarious liability) kabul edilmesi ile başlamıştır.⁴⁴⁴⁴⁴⁵ Bu sorumluluk biçimi, genellikle kişiler arasında mevcut bir ilişkiden dolayı, eylemlerin ve kararların diğer kişiye atfedilebilirliği ile açıklanmaktadır. Şirket nezdinde, işveren ile çalışanlar arasındaki ilişkiler buna örnek gösterilebilir.⁴⁴⁶

Kimlik teorisine göre, suç işleyen kişi suç teşkil eden eylemleri tüzel kişi nam ve hesabına değil, tam olarak tüzel kişinin kendisi olarak gerçekleştirmektedir. Her

⁴⁴¹ Sethia, **a.g.e.**

⁴⁴² Pain, **a.g.e.**, s. 3.

⁴⁴³ Bir başkasının işlediği fiilden dolayı sorumluluk, özellikle haksız fiil sorumluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, şirketlerin ceza sorumluluğu kapsamında, özellikle İngiltere ve Amerika’da başvurulan teorilerden biri olmuştur.

⁴⁴⁴ Riihijärvi, M. K. (1992). *Penalizing corporations for environmental offences : a comparative study of the Canadian experience and the Finnish law proposal* (T). Retrieved from <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/831/items/1.0077467>, s. 16.

⁴⁴⁵ T. Kangal, **a.g.e.**, s.138.

⁴⁴⁶ Riihijärvi, **a.g.e.**, s.19.

şirkette bazı gerçek kişilerin diğer kişilere nazaran, söz ve yetki hakkı daha geniştir. Bu kişilerin davranışları adeta şirket ile özdeşleşmiştir. Bir kişi eğer şirketin somut görünümünü temsil ediyorsa bu kişinin suç teşkil eden davranışı şirket suçu olarak kabul edilebilecektir.⁴⁴⁷

Bu görüşe getirilen en büyük eleştiri, ceza hukukunun evrensel ilkelerinden olan ceza sorumluluğunun şahsiliğidir. Ceza sorumluluğunun şahsiliği, aynı zamanda, bir kişinin işlediği suçtan dolayı, üçüncü kişilerin sorumlu tutulamaması esastır.⁴⁴⁸

Başkasının fiilinden sorumluluk görüşünün temelinde, şirketlerin sadece insan temsilcileri aracılığı ile hareket edebileceği düşüncesi vardır.⁴⁴⁹ Harekete veya ihmale neden olan sürece doğrudan katılan kişinin davranışlarının bir başka kişiye atfedilebileceği teorisinin kökleri, işverenin sorumluluğuna ilişkin hukuksal kurallara dayanmaktadır.

Ceza sorumluluğu alanında doktrinel görüşler, “çalışanın eyleminin, çalışanın hatalı davranışlarında, işverenin emir ve talimatlarının olmaması halinde işverenin sorumluluğunun olmayacağını” ifade etmektedir. Dolayısıyla, şirketin sorumluluğu, kişinin eylemde bulunurken emir ve talimatlara uygun olarak hareket etmesini gerekli kılmaktadır.⁴⁵⁰

Amerika’da içtihat haline gelmiş davalardan olan, Rex v. Medley davasında, direktörler ve Equitable Gas adlı şirket nezdinde çalışanlar, şirket faaliyeti nedeni ile oluşan atıkların tesislerinden Thames nehrine boşaltması nedeni ile ceza soruşturması süreçleri ile karşı karşıya kalmıştır. Dava sürecinde, Direktörler savunmalarında, hiçbir zaman tesisi ve atıkların alıcı ortama bırakıldığı yeri ziyaret etmediklerini, gündelik çalışma hayatına bu seviyede aktif olarak katılmadıklarını, yönetim yetkilerinin bunu gerektirmediğini dile getirmişlerdir. Atıkların nehre bırakılması, atıkların buharlaştırma yöntemi ile ortadan kaldırılması için tasarlanan cihazların başarısız olması ile sözkonusu olduğu, kararın işçiler tarafından alınıp,

⁴⁴⁷ T. Kangal, **a.g.e.**, s.138.

⁴⁴⁸ Yener Ünver, Ceza Hukukla Korunması Amaçlanan Hukuksal Değer, Ankara, Seçkin, 200, s.52.

⁴⁴⁹ Brickey, **a.g.e.**, s. 412,

⁴⁵⁰ Brickley, **a.g.e.**, s. 417.

uygulandığı ve hiçbir zaman direktörler tarafından kabul edilmiş bir karar olmadığı savunmalarında yer almıştır. Ancak, yargılama sürecinde, hakim, “yönetimin, direktörlerin işin görülmesi ile ilgili başka ilgili kişilere yetki verdiği göz önünde bulundurulursa, direktörlerin konudan bilgi sahibi olmamasının, gündelik işlerin takibini yapmamış olmamasının bir fark yaratmadığını” ifade etmiştir. Dava sonucunda, direktörlerin işletmenin bütününe ilişkin işlerin görülmesinde yetki verdiği göz önünde bulundurulduğunda, sorumluluklarının da mevcut olduğuna karar verilmiş, yönetim kurulu başkanı, yönetim kurulu başkan yardımcısı, denetçi ve mühendis mahkum edilmiştir.⁴⁵¹

bb. Yansıma Teorisi (Identification)

Bu teori, özellikle Kanada’da şirketlerin cezai sorumluluğunun temelini oluşturmaktadır. Belirli bir kişinin sorumluluğunun belirlenmesine dayanan teori, şirket içinde bazı kişilerin organ ve temsilci sıfatıyla eylem ve ihmallerinin kurumun sorumluluğu olarak atfedilmesine dayanmaktadır.⁴⁵²

Kanada’da bir şirketin taraf olduğu bir ceza davasında mahkeme, bir şirketin sadece soyut kişiliği olduğuna ve fiziksel varlığı ve suç işleme yönünde irade geliştirebileceği bir zihninin olmadığına karar vermiştir. Bu nedenle, ceza sorumluluğu bakımından, bir şirketin faaliyetlerinde kurumun yönlendirici zihnini, iradesini, kişiliğini, egosunu ve merkezini olan kişilerin fail olduğu belirtilmiştir.⁴⁵³

İngiltere’de de geçerli olan yansıma teorisinde, şirket bünyesinde kıdemli memurların suçları, bu kıdemli memurların hareketleri bakımından (ve/veya onların bilgisi, niyeti, umursamazlığı veya diğer mümkün kusurlu hareketleri) kusurlu davranışları şirkete atfedilmektedir. Diğer bir deyişle bu kişiler şirkettir ve eylemleri şirket olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵⁴

Türk Ceza Kanunu kapsamında tüzel kişilere karşı uygulanacak güvenlik tedbirlerini düzenleyen 60. Maddesi uyarınca, tüzel kişilerin organları ve temsilcileri,

⁴⁵¹ A.g.e, s.423.

⁴⁵² Rihjarvi, a.g.e, s.15.

⁴⁵³ A.g.e, s. 16.

⁴⁵⁴ Sethia, a.g.e, s.15.

tüzel kişinin ruhu ve bedeni olarak değerlendirilmiş, bu kişilerin irade ve hareketleri, doğrudan tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun nedeni olarak düzenlenmiştir.⁴⁵⁵

Tüzel kişilerin ceza sorumluluğuna ilişkin kimlik teorisi ve yansıma teorisine ek olarak, tüzel kişilikte çalışan gerçek kişinin sadece kendisine verilen yetki çerçevesinde sorumlu olduğuna ilişkin fonksiyonel sorumluluk teorisi ve tüzel kişinin faaliyetleri ile ilişkili eylemlerinden dolayı ceza sorumluluğunu mevcut ihlale ve tüzel kişiye fayda sağlamasına bağlayan işletme teorisi de literatürde yer almaktadır.⁴⁵⁶

Şirket suçluluğu üzerine çalışan bazı kriminologlara göre, şirketler kendi adına hareket etmezler. Aksine, yöneticiler kararlar alır ve şirket adına hareket ederler. Kurumsal aktörler olarak, yöneticiler ayrıca şirketlerin yasadışı eylemlere katılmış olmalarına veya bu kişilerin yasadışı eylemlerde bulunmalarına ilişkin bilgileri nedeniyle yaptırımlara maruz kalabilmelidir.⁴⁵⁷

Şirketlerin ceza sorumluluğu bakımından ilk güçlük, şirket nezdindeki sorumlulardan kimin hangi ölçüde sorumlu olacağıdır. Özellikle, büyük, çok uluslu şirketlerde, birçok katmanı olan şirketler nezdinde bu sorun daha da karmaşık bir hal alabilmektedir. Konuya ilişkin farklı çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Çözüm önerileri arasında bir görüşe göre, kimin sorumlu olabileceği, şirketlerin kendi iç yönetimleri ile sorumluyu tespit edebilme imkanının tanınması, diğeri ise, şirket nezdinde en yüksek görevlinin sorumlu olacağına ilişkin görüştür.⁴⁵⁸

Şirketlerin, gerçek kişiliklerinin mevcut olmaması ve dolayısıyla kast unsuruna ilişkin tartışmalar nedeniyle, tüzel kişilerin ceza sorumluluğu kapsamında şirket adına hareket eden gerçek kişilerin sorumluluğu çeşitli hukuk sistemlerinde tanınmıştır.

⁴⁵⁵ Özcan, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁵⁶ T. Kangal, **a.g.e.**, s.139-141.

⁴⁵⁷ Sally S. Simpson, Carole Gibbs, Melissa Rorie, Lee Ann Slocum, Mark A. Cohen, and Michael Vandenberg, “**An Empirical Assessment of Corporate Environmental Crime-Control Strategies**”, The Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 103, Iss. 1, 2013, p.231-278.

⁴⁵⁸ Turgut, **a.g.e.**, s.360.

Karşılaştırmalı hukuta, Amerika'daki çevre hukukunun gelişmekte olduğu dönemde yapılan çevre ceza hukuku ve sorumluluk hakkındaki tartışmalara bakmak faydalı olacaktır.⁴⁵⁹

Amerika'da, Koch kardeşler⁴⁶⁰, olarak bilinen çeşitli vakıf faaliyetlerinde bulunan oluşumlar ve diğer müttefikleri, yasa koyucunun, suç işleme kastı bakımından standartları değiştirmesinin “aşırı kriminializasyon (overcriminalisation)” olduğu argümanı ile değişikliğe karşı Kongre üyelerini baskılayan politikalar üretmektedir. Yasalardaki radikal değişiklikler menkul kıymet dolandırıcılığı, kaçak gıda ve uyuşturucular, madencilik ve otomobil sektöründeki kusurlu eylemlere kadar her konunun beyaz yakalı suçluların ceza kovuşturmalarını gerektirecek şekilde gerçekleştirilmiş olmasına bir grup tarafından karşı çıkmaktadır. Koch kardeşler ve şirketlerin işledikleri suçlara yönelik özellikle suç işleme kastı bakımından genişletici yorumlara karşı Koch kardeşler ve çeşili olulumlar, yasa koyucunun, sanığın mahkum edilmek için “suç işleme niyeti” sahibi olup olmadıklarını belirtmeden çok fazla yasal değişiklik yapıldığını ileri sürmektedir. Federal kurumların, cezai sorumluluğu tetikleyen binlerce “düzenleyici ihlal” yarattığını ve bu hükümlerin aşırı teknik olduğu, makul bir kimsenin ne anlama geldiğini anlayamayacaklarını, sıradan davranışlara daha az uygulayabilecekleri de karşı çıkış argümanları içinde yer almaktadır.⁴⁶¹

1995 yılında profesör Richard Lazarus, çevre yasasının nispeten yeni olduğu ve hala daha geleneksel yasal ilkelere entegre olduğu için ceza kovuşturmalarının kötüye kullanılmaya eğilimli olduğunu öne sürmüştür. Lazarus, Amerika'da

⁴⁵⁹ “Amerika'da tarihsel gelişim süreci içinde ve bugün, şirketlerin ceza sorumluluğu oldukça geniş tutulmuştur. Bugün şirketlere karşı ceza sorumluluğu yüklenemeyen iki hal söz konusudur: para cezası ile cezalandırılmayan suçlar –şirketleri cezalandırmanın öncelikli yollarından biriin para cezası olması sebebi ile- ve doğası gereği şirketler tarafından işlenmesi mümkün olmayan suçlar – tecavüz gibi-“, Sethia, **The Development of Corporate Criminal Liability in the Common Law – An Overview, s.9.**

⁴⁶⁰ Koch brotehers, özellikle, Amerika'da fosil yakıt endüstrisinin savunuculuğunu yapan ve Cumhuriyetçilerin politikalarını özellikle fosil yakıt endüstrisini koruyucu şekilde etkileyen bir zümre olarak bilinmektedir. Konu ile ilgili iklim aktivisti Greta Thunberg ile Amerikalı siyasetçi Alexandria Ocasio Cortez'in röportajı için ‘When Alexandria Ocasio Cortez met Greta Thundberg: ‘Hope is contagious’. https://www.theguardian.com/environment/2019/jun/29/alexandria-ocasio-cortez-met-greta-thunberg-hope-contagious-climate?CMP=share_btn_fb&fbclid=IwAR2aK3z6tjXoccnzEK1PbrOHcFFEtjF_Amc5tV-7Jj3AH6K8R743h6Fcauo

⁴⁶¹ Rene Steinzer, “Federal White Collar Crime: The Six Case Studies Drawn from Ongoing Prosecutions to Protect Public Health Worker and Consumer Safety and the Environment”, University of Maryland Francis King Carey School of Law Legal Studies Research Paper, No:2015-41, s. 1.

şirketlerin ceza sorumluluğu bakımından, ‘sorumlu şirket memuru’ (the responsible corporate officer – sonradan RCO doktrini olarak anılmıştır) tezine karşı argüman geliştirmiştir. Söz konusu teze göre, şirkette sorumlu memurun, yetkisinin mevcut olması, yetkisi dahilinde meydana gelen ihlali önlemesinin mümkün olmasına rağmen önlememesi halinde ortaya çıkan ihlalden sorumlu olması gerektiğidir.⁴⁶² Lazarus, savcıların, sanıkların, bildikleri tek şeyin belirli kuralların teknik özelliklerini anlamadan belirli faaliyetlerin düzenlenmesi olduğu durumlarda yasalarca yasaklanan eylemlerin ayrıntılarından haberdar oldukları varsayımına karşı çıkmıştır. Çevresel kararın karmaşık olduğu ve anlaması zor olabilecek teknik ve bilimsel verilere dayandığı için yasadışı eylemlerin gerçekleştiği olay yerinde olmayan yöneticilerin varsayım ile suçlanmaması gerektiğini savunmaktadır. Lazarus görüşünde, çevre hukukunu “anlaşılması zor kaynakların çokluğunun” incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.⁴⁶³

Tam olarak bu noktada, Lazarus’un 1995 yılında bu makaleyi yazmasından önce, Amerika’da 1983-1990 yılları arasında şirketlerin neden olduğu çevre suçlarından dolayı çevre suçları için suçlanan kişilerin çoğunluğu % 35 mal sahibi veya başkanları ile % 17 tüzel kişiliğin, başkan yardımcısı veya müdür olan üst düzey şirket yetkilileridir. Yönetim ve denetim personeli % 29 oranında ve geri kalan % 19 ise denetleyici olmayanlardan oluştuğu görülmektedir.⁴⁶⁴

d. Tüzel kişiler hakkında yaptırım uygulamaları

Hukuk dünyasında hem teoride hem de pratikte, şirketlerin şahsi sorumluluğa dayanmayan cezai sorumlulukları sorgulanan bir konu olmuştur. Cezalandırıcı kurumlara karşı en öne çıkan argümanlardan bazıları ispat sorununa ek olarak “düşünme kabiliyeti olmayan” bir kuruluşa borç atama ve hapis edilemeyen

⁴⁶²Steinzor, **How Criminal Law Can Help Save the Environment**, s. 216-217, “Bu doktrin, Amerika’da, *United States v. Dotterwich* adlı davada içtihadı olarak ortaya çıkmıştır. *Buffalo Pharmacal* adı şirket nezdinde, gerçekleşen eylemlerin, *Federal Gıda, İlaç ve Kozmetik Yasası*’nı ihlal etmesi nedeni ile, şirketin başkanı ve genel müdürü ceza kovuşturmasına maruz kalmış ve mahkum edilmiştir. Mahkeme kararında, yargılanan kişilerin doğrudan suç teşkil eden eylemlere katılmasalar bile, söz konusu suçları önleme yetkilerinin ve sorumluluklarının mevcut olmasına vurgu yapılmış ve suçun önlenmemesi nedeni ile, yasanın ihlal edilmesi ve kamu yararının zarara uğratılması söz konusu olmuştur.”

⁴⁶³A.g.e, s. 219.

⁴⁶⁴Mark A. Cohen, “**Environmental Crime and Punishment: Legal/Economic Theory and Empirical Evidence on Enforcement of Federal Environmental Statutes**” *The Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 82, Iss. 4, 2013, 1992, p.1054-1108, s. 1074.

bir organa uygun bir yaptırım oluşturma sorunlarını da irdelemektedir. Kurumsal formların tek bir kişinin kurduğu şirket formundan, vergi avantajları nedeniyle birden fazla coğrafyada yaygınlaşabilen çok uluslu şirketlere kadar çeşitlilik oluşturmaları da sorunun çözümünü kolaylaştırmamaktadır. Diğer bir eleştiri, mağdurlara verilen zararı telafi etmek veya hasarlı bölgeyi onarmak ve eski hale getirmek için geleneksel ceza yaptırımlarının yetersizliğidir. Ayrıca para cezaları genellikle “lisans ücreti” olarak kabul edilmektedir.

Ceza tedbirlerinin, alternatif araçlardan eksik olan bazı ahlaki ve toplumsal kınama damgalarının işlevselliği açısından kritik önem taşıdığı belirtilmektedir. Şirketler cezai bir sonuca bağlanmış olan bir suçtan mahkum edilmenin damgalanmasına maruz kalmak zorunda kalacaklardır. Bu durum şirketlerin marka değerine, profiline, kurumsal itibarına zarar verecektir. “Suçlu” olarak etiketlenme ve toplumun kınamasına maruz kalma olasılığı, çoğu potansiyel suçluyu engellemek için yeterli olabilmekte özellikle de şirketler gibi hedef kitlesinin kamusal imajına özel önem vermesi durumunda çok daha etkili olabileceği savunulmaktadır.⁴⁶⁵

Şirketlerin özellikle çevre suçlarının engellenmesi bakımından başvuru bir diğer yöntem, şirketlerin çevrenin korunması için yürürlükte olan yasal kaynaklara uygun davranmasının teşvik edilmesi konusunda, müzakereler, eğitim çalışmaları, finansal teşviklerdir. Bu yöntemlerin her birinin önemi olsa da, günümüzün çevre korunması öncelikli ihtiyacı bakımından yetersiz kabul edilmektedir. Bu yöntemler, aynı zamanda ceza hukuku mekanizmaları ile birbirlerini tamamlar nitelikte olmalıdır.

Tüzel kişilerin ceza sorumluluğu bakımından cezai yaptırımlar, malvarlığına yönelik cezalar, faaliyetlerine yönelik cezalar, itibarına ve mevcudiyetine yönelik cezalar olarak sınıflandırılmaktadır.⁴⁶⁶

Para cezaları, en yaygın yaptırım biçimidir. Ancak ekonomik yaptırımların özellikle şirketlerin ekonomik güçleri ile doğru orantılı olarak uygulanması,

⁴⁶⁵ Rihijarvi, **a.g.e.**, s. 5-8.

⁴⁶⁶ T. Kangal, **a.g.e.**, s. 154-157.

yaptırımın amacının sadece “iş gereği ödenmesi gereken sıradan bir kalem – cost of doing business” olarak görülmemesi gerekmektedir.⁴⁶⁷

Karşılaştırmalı hukukta, bazı ülkelerde, çevre ceza hukukuna ilişkin davalarda, bizzat mahkeme tarafından gelenekselin dışında yaptırım biçimleri uygulanan örnekler mevcuttur. Amerika’da bu örneklerin giderek arttığı ifade edilmektedir. Bazı örneklerde, şirketlere çeşitli kamusal veya yerel çevre programlarına finansal kaynak sağlamaları yönünde yükümlülük getirilmektedir. Şirketlerin, neden oldukları zararlardan dolayı özür dilemeleri de bir başka ceza yöntemi olarak uygulanmaktadır. Amerika’da Valmont Industries adlı şirket ve yöneticilerinden ikisi, faaliyetleri sırasında su kalite izleme cihazını usulsüz bir şekilde değiştirmekten suçlu bulunmuş ve mahkum edilmiştir. Şirket, dört yüz elli bin dolar para cezasının yanı sıra, suçun gerçekleştiği bölgede yerel bir gazetede kamuoyunda bir özür yayımlatması cezasına mahkum edilmiştir. Yine başka bir çevre suçu mahkumiyetinde ise tehlikeli atık kirliliğine neden olan firmanın, yüz elli bin dolar para cezasının yanı sıra 3 yıl hapis cezası erteleme ve bir gazetede kamusal özür dileme cezasına çarptırılması sözkonusu olmuştur.⁴⁶⁸

Kurumsal varlıklarına el konması ve şirketin bu varlıklardan kayba uğratılması bir başka sık karşılaşılan yaptırım türlerindendir.

Şirketler ceza kovuşturması nedeniyler itibar kaybı ve bunun piyasalara yansımalarının sonuçlarına ilişkin olarak da cezalarla karşılaşabilirler. Bir suçtan mahkum edilmiş bir şirketin müşterilerinin, borç verenlerin, hissedarların ve diğer piyasa katılımcılarının suçlu bulunmuş bir şirkete yatırımda bulunma, bu şirketin müşterisi olma yönünde yaklaşımlarının değişmesi sözkonusu olabilmektedir. Şirketin varlıklarının borsadaki değeri, piyasanın daha az gelir elde edebileceği, daha yüksek maliyetlerin sözkonusu olabileceği ve değer kaybıyla karşılaşabileceği senaryolar da şirketlere uygulanan yaptırımlar bakımından değerlendirme konusu yapılmaktadır.

⁴⁶⁷ Cohen, **a.g.e.**, s. 1083-1084

⁴⁶⁸ Cohen, **a.g.e.**, s.1084

Çevreyi kirletenin sorumluluğu halinde uygulanabilecek yaptırımlardan en yaygın olanı zararın tazmin edilmesi mekanizmasıdır. Tazminat yaptırımı içine dahil olan cezalandırıcı tazminat mekanizması da mevcut olmakla birlikte, tazminat mekanizmaları arasında en çok tartışmaya konu olan tazminat mekanizmasıdır. Cezalandırıcı tazminat, zarar vereni cezalandırmak sureti ile gelecekte benzer bir eylemde bulunmasını önlemektir. Bu tariftten de anlaşacağı üzere iki temel işlevi vardır: zararı tazmin etmek ve caydırıcılık. Amerikan hukukunda çevre ihlallerine karşı en sık başvuru olan araçtır.⁴⁶⁹ Cezalandırıcı tazminat aracının işletildiği bilinen en ünlü dava, Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin 2008 tarihli Exxon Valdez kararıdır. 1989 yılında Exxon Valdez isimli petrol tankerinden resmi verilere göre, 10,8 milyon galon petrol denize sızmış ve bölgedeki doğal hayatı ciddi oranda yok etmiştir.⁴⁷⁰

Cezalandırıcı tazminat, kamu hukukuna ait olan cezalandırma işlevinin özel hukuka dahil edilmesi nedeni ile çokça eleştiri konusu yapılmaktadır.⁴⁷¹

Şirketin faaliyetine son verilmesi cezası nadiren görülen bir yaptırım biçimi olmasına rağmen, seçenekler arasındadır. Yine Amerika'da, Kansas eyaletinde, tehlikeli atık bağlantılı bir çevre suçu nedeniyle, şirketin faaliyetine mahkeme tarafından son verilmiş, şirketin faaliyetleri durdurulmuş ve beş yüz bin dolar para cezasına çarptırılmıştır.⁴⁷²

Ticaret hayatında, tüzel kişilerin ticari faaliyetlerinin ceza sorumluluğuna gidilmesinden, farklı biçimde tedbirler ve uygulamalar ile, şirketlerin hukuka, temel hak ve özgürlüklere uygun davranmaya zorlama konusunda mekanizmaların uluslararası hukuk alanında artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle çok uluslu şirketler bakımından konu değerlendirilmiş ve uluslararası alanda çeşitli politikalar oluşturma çabası gösterilmiştir. Birleşmiş Milletler, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve diğer uluslararası kuruluşlar, gönüllü olarak uygulanması öngörülen davranış kuralları gibi politika metinleri hazırlamıştır. Böylece uluslararası alanda şirketlerin gönüllü olarak uygulayabilecekleri yumuşak ticaret hukuku kuralları oluşturulmuştur. Özellikle halka açık, borsaya kayıtlı şirketler

⁴⁶⁹Environmental Protection Agency tarafından yayınlanan, "2017 Major Environmental Crimes" raporu, <https://www.epa.gov/enforcement/2017-major-criminal-cases>

⁴⁷⁰Başoğlu, **a.g.e.**, s.73.

⁴⁷¹**A.g.e.**, s.74.

⁴⁷²Cohen, **a.g.e.**, s.1084.

bakımından, ek yükümlölükler sözkonusudur. Örneğin, denetleme kurulu içinde menfaat çatışması mevcut olup olmadığı, menfaat çatışması sözkonusu olmuştı, nasıl tedbirler alındığı gibi hususların raporlanması ve raporların genel kurula sunulması gibi yükümlölükler mevcuttur. Bazı hukuk sistemlerinde, şirket içi politika ve kuralların bir uyum (Compliance) programı haline getirilmesine ilişkin örnekler görölmektedir. Örneğin, Alman Ceza Kanunu, böyle bir uyum programı ve şirket politika ve kurallarına aykırılığın tespiti halinde, bu durum şirket nezdinde taksirle işlenen suçlar bakımından dikkat ve özen gösterme yükümlölüğünün ölçütünü de oluşturmaktadır. Bazı ölkelerde bu uyum programlarının mevcut olması, şirketin eylem ve kararlarında bu uyum programları kapsamında yükümlölüklerini yerine getirmeleri, ceza sorumluluğunu ortadan kaldırabilmekte veya ceza indirimine neden olabilmektedir.⁴⁷³

Konuya çevre suçları perspektifinden bakıldığında, çevrenin korunmasına ilişkin en yüksek standartların şirket içi kural ve politikalarda kabul edilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, özellikle çok uluslu şirketlerin sınıraşan yatırımlarında, bahsi geçen iç kurallar ve uyum (compliance) programının yatırım yaptıkları ölkenin kapsamlı bir koruma sağlamayan çevre mevzuatı yerine uluslararası alanda kabul görmüş ilke ve kurallara uygun olarak hazırlanması ve uygulanması esas olmalıdır.

e. Uluslararası Belgelerde Çevre Suçları Bakımından Tüzel Kişilerin Sorumluluğu

aa) AB Konseyi Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Konvansiyonu

AB Konseyi Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Konvansiyonu'nun 9 . Maddesi, şirketlerin sorumluluğunu düzenlemiştir.

Taraflar, 2. veya 3. Madde düzenlemelerinde belirtilen suçlar kapsamında, bir tüzel kişinin organları, üyeleri, yasal temsilcisi veya bir başkası tarafından işlenen suçlar nedeniyle tüzel kişilere karşı cezalar veya idari yaptırımların uygulanması için gerekli olabilecek uygun önlemleri alır. Tüzel kişilerin cezai sorumluluğu, aynı zamanda suç işleyen gerçek kişilere yönelik cezai kovuşturmaları ortadan kaldırmaz.

⁴⁷³ Klaus Tiedemann, “**Ekonomi Ceza Hukuku**”, Çevirmen: Ayşe Nuhoğlu, Seçkin, 2017, s.33.

Konvansiyon, devletlere bu madde hükmüne çekince koyabilme hakkını tanımıştır. Buna göre, herhangi bir devlet, imza, onay, kabul, veya katılma belgelerini Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne hitaben yapılan bildirim ile, 1. fıkranın uygulanmaması hakkını saklı tutabilmektedir.

bb) AB 2008/99/EC Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Direktifi

Avrupa Birliği'nin çevrenin ceza hukuku mekanizmaları ile korunmasını amaçlayan AB 2008/99/EC numaralı direktifinin 6. Maddesi üye devletlere, tüzel kişilerin, direktifin 3. ve 4. Maddesi kapsamında düzenlenen suçları işlemeleri halinde cezalandırılmalarını mümkün kılan gerekli yasal değişiklikleri yapmaları konusunda düzenleme getirmektedir.

Direktif, tüzel kişilerin ceza sorumluluğu bakımından yansıma teorisini benimsemiştir. Buna göre direktif, üye devletlere, 6. Madde kapsamında, tüzel kişiyi yöneten, tüzel kişi tarafından yetkilendirilmiş, tüzel kişi adına karar almaya yetkili, tüzel kişi nezdinde alınan kararları kontrol etme yetkisine sahip kişileri cezalandırılabilir olarak düzenlenmiştir.

Direktifin 6. Maddesi'ne göre, tüzel kişiler nezdinde, yetkili, cezalandırılabilir olarak listelenen kişilerin süpervizyon ve eğitim eksikliği halinde de tüzel kişilerin sorumluluğu kabul edilmiştir.

Tüzel kişilerin çevre kirliliğinden sorumluluğuna ilişkin iki Avrupa Birliği üyesi olan ülkede meydana gelen iki ayrı çevre kirliliği davalarının yargılama süreç ve sonuçlarını değerlendirmek, tartışmaları anlamak bakımından faydalı olacaktır. Aralarında çok kısa bir zaman farkı ile Fransa ve İspanya'da tarihlerinin en ciddi iki deniz kirliliği felaketleri yaşanmıştır. Kazaların benzerliği ve her iki ülkenin uluslararası çevresel düzenlemeleri uyumlu hale getirmesine rağmen, her iki durumda da çok farklı hukuki sonuçlar elde edilmiştir. Bunlardan ilki, İspanya'da meydana gelen bir kazayı konu alan Prestige davası, ikincisi ise Fransa'da yürütülen Erika davasıdır.⁴⁷⁴

⁴⁷⁴Joan Baucells Lladós, Benoit Petit, "Possibilities and limits of environmental criminal protection. Reflections on the Erika and Prestige cases (or how an organized irresponsibility system carries on)", InDret 3/2013, s. 3.

Prestige davasının konusunu oluşturan ilk olay, geminin tanklarından birinin aniden kırılması ve yaklaşık 10.000 ton petrolün denize dökülmesidir. Bu kazada kaptanın bir takım kusurları olduğu ve kazanın kaçınılmaz hale gelmesinde rol oynadığı kesin olmakla beraber, geminin sahibi, taşıma şirketi ve işletmeci şirketin de ceza sorumluluğunun olup olmadığı yargılama sürecinde tartışmalı konulardan biri olmuştur. Çünkü geminin ilk etapta hareket dahi edebilmesi geminin sahibi olan şirketin yetkili ve sorumlu üyelerinin kaptan ile birlikte gemi için gerekli belgeleri alması, incelemesi ve sürece dahil olmaları gerekmektedir. Kazadan sonra İspanya hükümeti gemiyi çekmek için hatalı bir karar ile çok ciddi bir hasara sebep olmuştur; gemi, İspanya devleti ilgili merciileri tarafından kıyıya hatalı şekilde çekilmek istendiği için ortadan ikiye ayrılarak önceden meydana gelen zararın çok üstünde bir zarar yaratmıştır. Bütün bunlara rağmen, İspanya’da sadece geminin kaptanının ceza sorumluluğu olduğuna karar verilmiştir. Bu nedenle, ilgili ceza davasının “tüzel kişinin sorumluluğu” bağlamında suçu üstlenecek bir günah keçisini bulma aracı olduğu sonucu olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷⁵

Fransa da görülen Erika davasında ise farklı nitelikli bir karar ortaya çıkmıştır. 31.000 ton ağır akaryakıt taşıyan Malta bayraklı t Erika gemisi, 12 Aralık 1999’da Brittany sahilinden 60 mil uzakta Biscay Körfezi’nde şiddetli bir fırtınada ikiye ayrılmıştır. Yaklaşık 20.000 ton petrol denize dökülmüştür. Dökülmenin büyüklüğü ve etkilenen kıyı şeridinin uzunluğu çok sayıda tazminat talebini beraberinde getirmiştir, zira Güney Brittany ve Vendée boyunca önemli miktarda kıyı balıkçılığı, mariculture (istiridye ve midye) ve turizm kaynakları zarar görmüştür. Kirliliğin oluşması ile bölgede tuz üretim alanları da petrol kirliliğinden etkilenmiştir. Bu davaların sonucunda TOTAL petrol şirketi, geminin sahibi ve gemiyi işleten kişilerin tamamının ceza sorumluluğu olduğuna karar verilmiştir.⁴⁷⁶

Erika ve Prestige davalarının ikisini birbirinden ayıran en önemli fark, ceza alan kişilerin sayısı, ve konumu olmuştur. Erika davasında, sorumlu şirket TOTAL’in ceza almasının sebebi, gemiyi seyahate çıkmadan önce ihtiyari bir şekilde denetlemiş olması olarak gösterilmiştir. Eğer TOTAL, bu gemiyi denetlemeseydi, Fransız kanunları uyarınca sorumlu tutulamayacaktır. Bu iki dava da, devletlerin uluslararası

⁴⁷⁵ A.g.e, s. 3.

⁴⁷⁶ A.g.e, s.4.

çevre hukuku konusunda hala bir çok sorun yaşadıklarını kanıtlar niteliktedir. Prestige davasında devletin ve güçlü isimlerin korunduğu görülürken Erika davasında TOTAL'in ihtiyari denetimi olmadığı varsayımında geminin Malta bayraklı olmasından dolayı yargılamada ciddi sorunların ortaya çıkacağı belirtilmektedir.⁴⁷⁷

d. Avrupa Birliği Hukuku Kapsamında Tüzel Kişilere Uygulanan Yaptırımlar

AB Konseyi Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Konvansiyonu kapsamında akit Devletler, Madde 2 veya Madde 3 kapsamında düzenlenen suçlar için 6 ve 7. Madde kapsamında öngörülen cezai yaptırımlar ve/veya önlemler alma seçeneğine sahiptir. El koyma, eski hale getirme (7. ve 8. Madde kapsamı) olabileceği gibi, izin iptali, çevresel olarak tehlikeli işlemlere devam etmenin yasaklanması veya kirletici maddelerin doğaya salımının azaltılması yönünde karar, mesleki faaliyetten men edilme gibi yaptırımlara karar verilebilecektir. Bu yaptırımlar ve önlemler, büyük ölçüde ihlallerin ve suçluluk derecesinin ciddiyetine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.⁴⁷⁸

e. Türk hukuku ve Tüzel Kişilere Uygulanan Yaptırımlar

Türk hukuku bakımından, tüzel kişinin suç faili olmasına ilişkin eleştiriler yukarıda genel olarak başlıklandırılan nedenler ile aynıdır. Evrensel ceza hukuku ilkelerinin, özellikle ceza sorumluluğunun şahsiliğinin, gerçek kişi tarafından işlenen bir suçtan dolayı tüzel kişinin sorumlu tutulmasına izin verilemeyeceği, suçun işlenmesi ve tüzel kişinin cezalandırılması halinde, suçtan ve suçun işlenmesinden hiç haberi olmayan şirket bünyesinde diğer üyelerin, organların, çalışanların da dolaylı olarak cezalandırılması sonucunun ceza hukuku evrensel ilkeleri ile bağdaşmayacağı, tüzel kişilerin iradesi, hareketlerinin anlamını anlama ve isteme ehliyetinin mevcut olmadığı, bu ehliyetin sadece gerçek kişi insanda olduğu, anlama ve isteme yeteneği olmayan tüzel kişi varlıklarına karşı, etkin bir ceza

⁴⁷⁷ A.g.e, s.8.

⁴⁷⁸ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 4.XI.1998, <https://rm.coe.int/168007f3f4>

mekanizmasının işletilmesi ve sonucunda ceza yaptırımının uygulanmasının pratikte etkili olmadığı savunulmaktadır.⁴⁷⁹

Son yıllarda, çevrenin korunması uluslararası hukuk alanında bir öncelik olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda bazı çevre olayları bakımından çevresel zararın suç olarak değerlendirilmesine yönelik görüşler daha kabul edilebilir hale gelmiştir. 2010 tarihli, 12. Birleşmiş Milletler Suçların Önlenmesi ve Ceza Adaleti Kongresi'nde uluslararası toplum, çevreye karşı suçların sonuçları ve bu suçlarla ilişkili güçlükler hakkında üye devletleri politika, deneyim paylaşımı ve işbirliğinde bulunmaya çağrıda bulunmuştur.⁴⁸⁰

Türkiye'de yürürlükte olan mevzuata göre, tüzel kişilere ceza yaptırımının uygulanamayacağı, tüzel kişilerin suç işlemeleri halinde kanunda öngörülen güvenlik tedbirlerine hükmedileceği düzenlenmiştir. Şirketlere uygulanacak güvenlik tedbirlerini düzenleyen TCK 60. Maddesi uyarınca ise, bir kamu kurumunun verdiği izne dayalı olarak faaliyette bulunan özel hukuk tüzel kişisinin organ veya temsilcilerinin iştirakiyle ve bu iznin verdiği yetkinin kötüye kullanılması suretiyle tüzel kişi yararına işlenen kasıtlı suçlardan mahkumiyeti halinde iznin iptaline karar verilecektir. Maddenin ikinci fıkrası, müsadere hükümlerini düzenlemiş, müsadere bakımından da suçun özel hukuk tüzel kişisi yararına işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Madde metninin dördüncü fıkrası, güvenlik tedbiri hükmünün sadece, özel olarak kanun metninde belirtilen suçlar bakımından sözkonusu olacağını ifade etmiştir. Bu düzenleme ile, kanun koyucu, tüzel kişilerin her ne kadar ceza sorumluluğunu kabul eden bir yaklaşım sergilse de, sınırlı bir sorumluluk düzenleme iradesinde olduğu ifade edilmektedir.⁴⁸¹

TCK uyarınca, sadece özel hukuk tüzel kişilerine yaptırım uygulanması düzenlenmiştir. Literatürde, bu düzenlemenin, kamu tüzel kişileri ile özel hukuk tüzel kişileri arasında ayırım yapıldığı ve bu durumun kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı olduğu savunulmaktadır.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 71

⁴⁸⁰ Skinnider, **a.g.e.**, s.1

⁴⁸¹ Özcan, **a.g.e.**, s.89.

⁴⁸² Nur Centel, “**Ceza Hukukunda Tüzel Kişilerin Sorumluluğu – Şirketler Hakkında Yaptırım Uygulanması-**” Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, 65 (4) 2016, p. 3313-3326, s.3315.

TCK uyarınca tüzel kişilere hükmedilebilecek bir suç, ilgili kanun maddesinde tüzel kişi hakkında güvenlik tedbirine hükmedileceği açıkça gösterilmedikçe şirketler hakkında herhangi bir güvenlik tedbiri uygulanamaz. Öte yandan, şirketler hakkında güvenlik tedbiri uygulanması için öncelikle kasıtlı bir suçun işlenmesi gerekmektedir.

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu uyarınca; tehdit, şantaj, cebir, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma (TCK m. 106-111), özel hayatın gizliliğini ihlal (TCK m. 134), kişisel verilerin kaydedilmesi (TCK m. 135), hırsızlık (TCK m. 141-147), güveni kötüye kullanma (TCK m. 155), dolandırıcılık (TCK m. 157-160), çevrenin kasten kirletilmesi (TCK m. 181), ihaleye fesat karıştırma (TCK m. 235), edimin ifasına fesat karıştırma (TCK m. 236), fiyatları etkileme (TCK m. 237), kamuya gerekli şeylerin yokluğuna neden olma (TCK m. 238), sistemi engelleme, bozma, verileri yok etme veya değiştirme (TCK m. 244), Anayasa'yı ihlal (TCK m. 309) suçları bakımından, suç işleyen tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbiri uygulanır.

TCK 55. Madde uyarınca, güvenlik tedbirleri izinlerin iptali ve müsadere (işlenen suçla bağlantılı eşyanın veya kazancın mülkiyetinin devlete geçmesi) şeklinde düzenlenmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında, eski hale getirme ve zararın giderilmesi prensibine dayanılmaktadır.

3.Çevre Suçu: Zarar ve Tehlike

a. Genel Olarak

Çevre suçlarını “belirsiz” ve “görünmez” hale getiren veya ihlal davranışını sınırlı bir değerlendirme ile ele alan yaklaşımın temel konularından biri de zarar konusudur. Çevre suçlarının tanımında yer alan suçun oluşması için “çevreye zarar verecek” şekilde davranışta bulunulması gerekmektedir. Bu nedenle çevre ceza hukuku alanında, zararın hukuken tarif edilmesi önemlidir.

Ceza hukukunda suç nedeni ile meydana gelen zarar, somut ve kesin olarak tespit edilebilir, belirlenebilir bir mahiyete sahip olmalıdır. Zarar meydana gelmiş

olabileceği gibi, zararın meydana gelmesi açısından yakın bir tehlike de sözkonusu olabilir. Çevre suçları bakımından ise zararın tespiti her zaman kolay olmadığı gibi hemen mümkün olmayabilir. Her ne kadar tarihsel süreçte bilimsel çalışma ve teknolojik gelişmeler, çevresel zararın belirlenebilirliğine önemli katkılarda bulunsa da, birçok çevresel zararın kesin ve belirlenebilir tespiti konusunda güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Çevre suçlarının sonucu olarak, çevreye ve insan sağlığına yönelik zarar, hareketin meydana gelmesi ile anında ortaya çıkmayabilir. İhlal davranışının çevreye etkilerinin gözlemlenmesi, ölçülenmesi ve hukuk dünyasında anlamlandırılması bu nedenle her zaman kolay değildir. Zararın tespiti meselesi, bilimsel bilgi, teknik araştırma gibi gereklilikleri de beraberinde getirmektedir.

Çevreye karşı ihlallerin, ekosistemde, doğada nasıl karşılık bulduğu, insanlara ve toplumsal yaşama ne yaptığı, anlık olarak tespit edilebilirliği sözkonusu olmayabilir. Bir eylemin sonucu olarak çevresel ve sağlık etkileri kendini belirli bir zaman sürecinde gösterebilmektedir. Bu etkilerin on yıllar hatta çok daha uzun sürebilecek bir zaman sürecine yayılması dahi mümkün olabilmektedir.

Örneğin, Fukushima yıllar sonra bile halen sızıntılara neden olmaktadır.⁴⁸³ Bhopal çevre felaketinden yıllar sonra bile, toprakta ciddi boyutta zehirli maddeye ulaşılmıştır.⁴⁸⁴ Üstelik bazen çevresel ihlaller, bir faaliyetin sistematik olarak devam etmesi yığılganlık sonucu da oraya çıkabilmektedir. Örneğin, ciddi oranda hava kirliliğine sebep olan bir faaliyet, ilk işletme yıllarında ciddi bir sorun oluşturmada da yılları içinde çevresel koşulların değişmesi, hava kirliliğinin yığılganlık göstermesi, kümülatif etkileri, belirli bir zaman içinde bölgedeki kişilerin sağlığına ciddi tehdit oluşturabilecek bir aşamaya gelebilmektedir. Böyle bir durumda ceza hukuku mekanizmasına başvurulabilirlik sorunu, çevre ceza hukukunun idare hukukunun bütünleyicisi ve bir nevi uygulama mekanizması mı yoksa, ortaya çıkan zarar ve

⁴⁸³2018 yılında açıklanan bir çalışmaya göre, kazadan 7 yıl sonra bile hala Fukushima'dan okyanusa radyoaktif bulaşıklı su bırakılmaktadır.

<https://www.japantimes.co.jp/news/2018/03/29/national/seven-years-radioactive-water-fukushima-plant-still-flowing-ocean-study-finds/#.XQcnVRN-rOQ>

⁴⁸⁴Tahminlere göre 8000 insanın ölümüne, binlerce insanın hastalanmasına ve göç etmesine neden olan Bhopal çevre felaketinden 25 yıl sonra bile, bölgedeki içme suyu hala toksik ve tehlikeli kimyasal maddeler ile kontamine olmuştur. <https://www.voanews.com/archive/studies-contend-bhopal-still-contaminated-25-years-after-worlds-worst-industrial-disaster>

zarar tehlikesine idare hukuku ve diğer tüm kaynaklardan bağımsız olarak yaklaşım sergileyebilecek bir işleve sahip olup olmadığı tartışmasının bir parçasıdır.

Türkiye’de, Çevre Kanunu’nda çevre zararı tanımı yapılmamıştır. Özel hukuk bakımından, kirletenin sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerde ise çevresel zarar ile ilgili bir sınırlandırma olmadığı görülmektedir. Türkiye’de yürürlükte olan mevzuatta, çevresel zarar konusunda, insanların maruz kaldığı zararlar da sayılırken, Amerika ve Avrupa Birliği’nde yürürlükte olan ilgili hukuksal belgelerde, ekolojik zarar sınırlandırması yapılmıştır.⁴⁸⁵

Çevresel zararlar meydana gelme biçimleri ve etkilerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, çevre zararları ani bir hareketin oluşması ile ortaya çıkabileceği gibi (örneğin petrol tankerinin deniz kazası sonucu ortaya çıkan petrol sızıntısı) zaman içinde ortaya çıkan tedrici nitelikte çevre zararları da sözkonusu olabilmektedir. Çevresel zararın kesin ve belirlenebilir olması bakımından, asıl sorun noktasını tedrici çevre zararları oluşturmaktadır. Çünkü bu tip zararlar uzun bir zamansal süreç içinde meydana gelbilmektedir. Bu süreçte nedensellik bağının tespit edilmesi zorlaşmaktadır. Tedrici zararlara ilişkin konu, sadece çevre ceza hukuku alanında değil, özel hukuk sorumluluğu bakımından da tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte bazı çevresel zararlar ise, toplu bir faaliyet sonucu ortaya çıkmaktadır. Birden fazla faaliyetin etkileri, toplu çevre zararını oluşturabilmektedir. Yine bu zarar biçimi bakımından da nedensellik bağı tartışma konusu yapılmaktadır.⁴⁸⁶

Toplu zarar tipi bakımından, kirletme faaliyeti çoğunlukla kolektif bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Çevre suçu tanımında, kirletici maddenin çevreye zarar verecek şekilde bırakılması ve salınması ortaya çıkacak tehlikeli sonuç veya zararın kendisinden bağımsız olarak, suçun tespit edilmesinde ve nedensellik bağı kurulmasında bir sorun teşkil etmemektedir. Çünkü atığın, kirletici maddenin çevreye zarar verecek şekilde bırakılması hareketi ile suç oluşur. Ancak, suçun oluşmasının somut bir sonuca bağlandığı, örneğin insan sağlığına zarar verme sonucuna bağlanan bir suç tipi bakımından, nedensellik bağının tespiti büyük sorun

⁴⁸⁵ Başoğlu, **a.g.e.**, s.21

⁴⁸⁶ **A.g.e.**, s.22.

teşkil edebilmektedir. Nedensellik bağının tespitine ilişkin bu güçlük, sadece bir zararın oluşmasına bağlı suçlar bakımından değil, aynı zamanda bir tehlikelilik halinin ortaya çıkmasına bağlanan suçlar bakımından da geçerlidir.⁴⁸⁷

AB, 2008 yılında yürürlüğe koyduğu direktifin başlangıcında çevre suçu tanımında, tehlike boyutuna dikkat çekmiştir. AB ilgili düzenlemesi bakımından, çevre suçu sadece anlık zarara neden olan eylemler değil, aynı zamanda, çevre ve insan sağlığı için risk ve tehlikelilik arz edecek eylemleri çevre suçu tanımı içine dahil etmiştir. İhlal sonucunda, ciddi bir zarar veya risk ortaya çıkmış olabilir.⁴⁸⁸

TCK'nın 181. Maddesi kapsamında düzenlenen, çevrenin kasten kirletilmesi suçunun oluşabilmesi için, zarara neden olabilecek somut davranışın yerine getirilmesi yeterlidir. Bu davranış sonucunda zararın ortaya çıkması, suçun oluşması için bir koşul olarak düzenlenmemiştir.

Gerçekten de çevre suçlarının, sadece meydana getirdiği zarara göre bir değerlendirme yapılması, çevre suçlarının doğası bakımından isabetli görülmemektedir. Zira, çevre ve sağlık etkisi olan faaliyetler bakımından ve risk ve tehlikelilik bu değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsurlardır.

Çevre suçlarını formüle ederken odak noktası, çevreye karşı zarar oluşmadan önce müdahale etme olasılığı olmuştur. Yapılan araştırmalar, çevre suçlarını formüle etmenin, suçların ispatına ilişkin ispat araçları hakkında çeşitli sorunlara dikkat çekmektedir. Çevreye verilen zararlar genellikle tehlikeliliğe neden olan eylemlerin sistematik olarak işlenmesi sonucu kümülatif bir etki oluşturmaları, birbirine eklemlenmesi, sinerjik bir etki ile birbirini etkilemesi şeklinde ortaya çıkar. Bu nedenle, çevre suçları bakımından alıcı ortama verilen zarar, örneğin, su, toprak veya

⁴⁸⁷ Bayraktar, Kızıroğlu, Yıldız, Zafer, Aksoy Retornaz, Akyürek, Evik, Evik, T.Kangal, Memiş Kartal, Sınar, Altunç, Aytekin İnceoğlu, Bostancı Bozbayındır, Eroğlu, **a.g.e.**, s.178.

⁴⁸⁸ Avrupa Birliği'nin Çevre Suçları ile Mücadele Hakkında, 2008/99/EC numaralı direktifine ulaşmak için: <http://ec.europa.eu/environment/legal/crime/index.htm>

havanın kirletilmesine ilişkin zararlara baktığımızda, zararın kaynağına ilişkin ve nedensellik bağının tespitine ilişkin güçlüklerle karşılaşılır.⁴⁸⁹

Çevre suçlarının genel olarak tehlike suçu olarak nitelendirilmesi zarar ortaya çıkmadan önce, eylemin gerçekleştirilmesine girişim aşamasında cezalandırılmasının önleyici fonksiyonu kabul edilebilir. Ancak bu noktada literatürde, bu kadar erken bir aşamada müdahale edilmesine yönelik birtakım sorgulamalar da sözkonusudur. Bu koşullarda çevre için gerçek bir tehlikelilik arz etmeyen ama tehlikeli gibi görünen her türlü davranış kovuşturma konusu olacak mıdır? Öncelikle makul ve özenli bir risk değerlendirmesi yapmak daha uygun değil midir? Tehlikeliliğin tespit edilmesine elverişli bir risk değerlendirmesi her çevresel risk açısından mümkün müdür? Tüm dikkat ve özen yükümlülüğüne, ilgili risk değerlendirmesi kapsamında tespit edilen tedbirlerin istisnasız alınmasına rağmen tehlikelilik sözkonusu olabilir mi? Çevre suçlarında çok erken bir fazda cezalandırma girişimi ehemmiyetsiz ihlal davranışlarının aşırı cezalandırmasına kapı açar mı? gibi sorular, çevre suçlarının tehlike suçu olarak düzenlenmesine ilişkin tartışma konularıdır.⁴⁹⁰

Tarihsel süreçte, neticesi bakımından çevre suçlarına ilişkin sınıflandırmada bir gelişim sözkonusu olmuştur. Aşağıda bu gelişim sürecine ve neticesi bakımından oluşturulan kategorilerin değerlendirmesine yer verilmiştir.

b. Çevre suçlarının soyut tehlike suçu olarak düzenlenmesi

Bu model, özellikle ceza hukukunun idare hukukunun bütünleyicisi ve uygulama mekanizması fonksiyonu olan sistemlerde idari kuralların yerine getirilmemesinin suç olarak düzenlenmesinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹¹ Zarar meydana gelmese bile, idari kuralların, yasal kaynakların ihlal edilmesi halinde suç kabul edilmiş sayılmaktadır.

⁴⁸⁹ Cho, Byung Sun, 'Emergence of an International Environmental Criminal Law?', Ucla Journal of Environmental Law and Policy, 2000, <https://escholarship.org/content/qt0ph8h7r5/qt0ph8h7r5.pdf> s.20-21.

⁴⁹⁰ A.g.e., s. 22

⁴⁹¹ Mandiberg and Faure, a.g.e., s.452.

Bu kategori altında düzenlenen hükümler çevrenin korunmasını yeterli düzeyde sağlamamakta, genellikle düşük çevre cezalarının mevcut oluşturduğu hukuk sistemlerinde ortaya çıkar. Bu model, ekolojik değerlerin tam olarak odak noktasını oluşturmaması, amacın çevrenin korunmasından ziyade idari otoritelerin koyduğu kuralların uygulanabilirliğini sağlamak olması sebebiyle eleştirilmektedir.⁴⁹²

Çevre suçlarının soyut tehlike suçu olarak düzenlendiği modelde, ceza hukuku mekanizması, idare hukukunun gerekliliklerinin, idari otoriteler tarafından verilmiş, kararların, ruhsat ve izinlerin gerekliliklerinin yerine getirilmesi, idare ve diğer yasal kaynaklarının uygulanmasının sağlanması için tasarlanmıştır. Cezai hükümler genellikle, sahip olunan lisansın, iznin, ruhsatın gerekliliklerinin yerine getirilmemesi halinde cezalandırmanın sözkonusu olacağını düzenlemektedir. Bu yaklaşım ile tutarlı olarak, bir tüzel kişilik, sahibi olduğu iznin, lisansın veya ruhsatın gerekliliklerini yerine getirdiği takdirde ortada bir zarar sözkonusu olsa bile, ilgili idari izin ve yasal kaynakların gerekliliklerinin yerine getirilmiş olması nedeni ile tüzel kişinin faaliyetinin cezalandırılması mümkün olmayacaktır. Literatürde bu koşullar “izin kalkanı (permit shield)” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Örneğin, tehlikeli atıkların taşınması faaliyetinin gerekli izinlerin temin edilmeden gerçekleştirilmesi halinde lisanslandırma ve ruhsatlandırmaya ilişkin hukuksal kuralların ihlali nedeniyle suçun varlığından söz edilir. Fakat alıcı ortama bir atık bırakılması, idari mevzuatta belirlenen koşulları sağladığı müddetçe, çevresel bir zararın oluşup oluşmadığının araştırılmasının bir önem yoktur. Soyut tehlike suçu modeli, faaliyetin çevresel etkilerine odaklanmaz. Bu modelde, ihlal davranışı suç teşkil edebilir ancak bu davranış ile çevresel değerler arasındaki bağlantı dolaylıdır.

Bu nedenle de bu model, çevresel değerlerin korunması ve güvence altına alınmasında efektif bir koruma işlevi görmediğinden eleştiri konusu yapılmaktadır.⁴⁹³

İdare hukuku ve/veya diğer yasal kaynaklar ile idari otoriteler, gerekli özen yükümlülüğüne uygun olarak politika ve karar süreçlerini işletmediğinde veya

⁴⁹² Sun, a.g.e, s.23.

⁴⁹³ Mandiberg, Faure, a.g.e, s. 454.

çevrenin korunması amacının ikincilleştiği endüstri yatırımları sözkonusu olduğunda, çevresel zarar ve tehlikeliliğe karşı cezasızlık oluşması ihtimal dahilindedir.

Öte yandan, çevre suçlarının soyut tehlike suçu olarak düzenlenmesi, suçta ve cezada kanunilik ilkesi uyarınca da eleştirilmektedir. Çünkü bu model bakımından yasama organı ceza sorumluluğunun şartlarını geniş bir şekilde belirlerken ayrıntıların düzenlenmesi, yani idari mevzuatın oluşturulması, ancak yürütmeye bırakılmaktadır. Yasama organı, yürütmenin faaliyet göstereceği çerçeveyi tanımladığı sürece herhangi bir sorun olmamalıdır. Ancak bazı durumlarda yasama organı, yürütmeye cezai sorumluluk şartlarını belirleme yetkisi verecek düzenlemelerde bulunmaktadır. Yasa koyucunun, cezai sorumluluğun hangi faaliyetler sonucunda oluşacağına ilişkin koşullar bakımından takdir yetkisini idareye bırakması kanunilik ilkesine aykırı kabul edilmektedir.⁴⁹⁴

c. Çevre suçlarının somut tehlike suçu olarak düzenlenmesi:

1980’lerde çevre bilincinin artması ile yasa koyucu ve uygulayıcılar nezdinde ekolojik değerlerin somut tehlikelere karşı korunması anlayışının da güçlendiği görülmektedir. Bu anlayışa göre, lisansa dayalı bir faaliyetin lisansa uygun olarak sürdürülüyor olmasına karşın, ciddi çevre zararı meydana gelebilir. Bu doktrin, ciddi çevresel zararın, suç olarak düzenlenmesi ve cezalandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Çevre suçları birçok hukuk sisteminde somut tehlike suçu olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹⁵ Son yıllarda, Avrupa ülkelerinde yapılan reformlar sonucu çevre suçları İspanya ve Portekiz’de benimsenen yaklaşım çevre suçlarının somut tehlike suçu olarak düzenlenmesidir.⁴⁹⁶

Bu model bakımından, hukuka aykırılık unsuru, idari yükümlülüklerin ihlal edilmesi dışında daha geniş bir şekilde de yorumlamaya da açık kabul edilmektedir. Bu görüşe göre, cezai sorumluluk sadece idari yükümlülüklerin ihlal

⁴⁹⁴ Sun, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁹⁵ Avrupa Birliği 2008/99/EC numaralı çevre suçları ile mücadeleyle ilişkin direktif, çevre suçları bakımından sadece ciddi zarar değil, aynı zamanda tehlike, risk kavramlarına da yer vermiştir. İlgili direktif için: <http://ec.europa.eu/environment/legal/crime/index.htm>

⁴⁹⁶ Faure, “**The Development of Environmental Law in the EU and its Member States**“, s.142.

edilmesine bağılı olmadığı kabulüne dayanmaktadır. Ciddi kirlilik oluşturan eylemlerin gerçekten özerk bir çevre suçu oluşturup oluşturmadığı tartışma konusudur ve bazı hukuk sistemlerinde yeni gelişmeler sözkonusu olmaktadır. Örneğin, Portekiz Ceza Kanunu'nda, yeni ceza kanunu hükümleri, diğerlerinin yanı sıra, çevre suçlarına, ciddi kirlilik kriteri yaklaşımını sergilemekte ve bu suçları somut tehlike suçu olarak düzenlemektedir. İspanya'da, ceza kanununda yer alan yeni hükümlerde, hukuka aykırı emisyonların yanı sıra, çevresel olarak tehlikeli faaliyetler, idari mevzuata itaatsizlikten bağımsız olarak cezalandırılma konusu yapılmaktadır. İspanya Ceza Kanunu, ekolojik değerlerin tehlikeye atılmasını cezalandırmakta ve daha çok çevreye yönelik somut tehlikelere odaklanmaktadır. Fransa ve İsveç ceza kanunlarında yapılan değişiklikler de, idari kaynaklara uyumdan bağımsız olarak, çevrenin korunmasına karşı somut tehditleri cezalandıran bir yaklaşım benimsenmiştir. Fransa'da, ceza kanununa "ekolojik terör" suçu işlenmiştir. Her ne kadar bu örneklerin çoğunda, hala çevresel suçun düzenlenmesi ile idare hukuku arasında bir ilişki sözkonusu olsa da, eski sisteme kıyasla büyük bir değişimin de göze çarptığı savunulmaktadır. Ceza hükümleri, sadece idari itaatsizliğe değil, ortaya çıkan tehlike ve çevreye verilen zarara odaklanmaktadır.⁴⁹⁷

d.Çevre suçlarının zarar suçu olarak düzenlenmesi

Bu modelin tarihsel gelişim sürecinde, suçun oluşması ancak insan sağlığı ve hayatı tehlikeye girdiğinde suç sözkonusu olmaktadır. Dolayısıyla bu model antroposentrik yönüyle eleştirilmektedir. Bununla birlikte, zararın içeriği, niteliği, nedensellik bağı, kamu sağlığına ve insan hayatına yönelik somut zararın ispatının kolay olmaması nedenleriyle de uygulama alanı bakımından zayıf olarak değerlendirilmektedir. Literatürde, ayrıca, genel özen yükümlülüğünün kriter olarak alınması ve buna aykırı davranılması halinde çevre suçunun oluşacağına ilişkin yaklaşım (vague statutory) dördüncü bir kategori olarak tartışılmışsa da bu model özellikle, suç ve cezada kanunilik ilkesine aykırı olması nedeniyle eleştirilerin hedefi olmuştur.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Faure, **Review of European Comperative International environmental law**, s.142.

⁴⁹⁸ Mandiberg and Faure, **a.g.e**, s.451.

Çevreye zarar verecek nitelikte faaliyetlerin soruşturulması ve kovuşturulması, tez çalışması kapsamında detaylı olarak açıklandığı üzere, sadece idare hukuku mevzuatına bağlı olarak ortaya çıkmamalıdır. Ceza hukuku, bağımsız bir hukuk alanı olarak, çevresel değerlere odaklanmalı ve ciddi zarar ve tehlikelilik oluşturan faaliyetlerin soruşturulması mümkün olmalıdır. Bu noktada, idari mevzuat, suçun unsuru değil, en fazla ceza hukuku soruşturmasında kaynak, rehber işlevi görmelidir. Çevresel ihlallerde önleme ilkesi gereği, suçun tehlike suçu olarak düzenlenmesi elverişlidir.

4. Küreselleşme ve Sınıraşan Çevre Suçları

Küreselleşme ve çevre suçları bakımından öncelikle “sınıraşan” kavramının anlamını netleştirmek gerekmektedir. Sınıraşan –ulusötesi-, bölgesel ve ulusal sınırların geçişi olarak ifade edilmektedir. Bu geçiş, çevre suçlarında, failerin, mağdurların veya suçun kendisininin coğrafyalar arasında hareketi oluşturan süreçleri ve eğilimleri içermektedir. Bu dolaşım, doğal olarak küreselleşmeyle bağlantılıdır. Küreselleşme ile birlikte bu geçiş süreçleri, suçun hareketini takip etmeyi ve bunun oluşumunu anlamayı zorlaştırmaktadır. Davranışın cezalandırılabilir bir suç olup olmadığı ve suçun tanımlanması sürekli bir tartışma süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹⁹

Ticari faaliyeti de kapsayacak şekilde ekonomik nitelikli suçların uluslararasılaşmasında artış görülmektedir. Öncelikle bu sonuç ekonominin de küresel düzeyde ilişkiler ile şekillenmesinin bir sonucudur. Ancak bunun da öncesinde 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin ekonomik alanda işbirliği yapmak için biraraya gelmesi çeşitli hukuk sistemleri oluşturmaları da bu uluslararasılaşma sürecine katkıda bulunmuştur.⁵⁰⁰

Sınıraşan çevre suçları, özellikle, ekonomik faaliyetlerin ve ticaretin uluslararasılaşması ile daha büyük bir tehdit haline gelmiştir.

a. Küreselleşme ve Çevre Suçları

⁴⁹⁹ Franco Aas'ton referans veren, Bisschop, White, *Transnational Environmental Crime*, s.157.

⁵⁰⁰ Tiedemann, *a.g.e.*, s. 32.

Küreselleşme içinde çoklu ilişkileri ve farklı toplumsal, siyasal ve ekonomik açıları barındırır. Küreselleşme ile hız kazanan küresel çevre sorunlarının önlenmesi, durdurulması için, oldukça geniş bir uluslararası hukuk mevzuatı ve politikaları da yetersiz kalırken, çevrenin korunması için ceza mekanizmasının uluslararasılaşması giderek gerekli ve haklı bir talep olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik alandaki suçların uluslararasılaşma süreci beraberinde uluslararası alanda tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Çevre suçlarının soruşturulması açısından kesin ve belirli mekanizmalar mevcut değilse de, bazı sınıraşan ekonomik suçlara karşı tedbir alınması ve mücadele edilmesinde bölgesel, uluslararası veya bölgesel mekanizmaların varlığı dikkat çekmektedir. Avrupa Birliği hukukunda, bilanço sahteciliklerini önlemek için uluslararası alanda karşılaştırma olanağı sağlayan yeknesak ticari defter tutma yükümlülüklerine ilişkin hukuk kuralları örnek olarak gösterilmektedir.⁵⁰¹

Sanayileşmenin ortaya çıkması ve hız kazanmasına paralel olarak, küreselleşme de aynı doğrultuda ivme kazanmıştır. Küreselleşme, özellikle 2000’li yılların başında, Kanadalı Sosyoloji Profesörü Marshall McLuhan’ın “küresel köy” kavramsallaştırması ile popüler bir söylem haline gelmiştir. Marshall McLuhan bu kavramın açıklamasını yaparken, bilim ve teknolojinin insanlık üzerinde daha önce hiç bu kadar etkin olmadığına, bilim ve teknolojinin insan aklının sınırlarını zorlayan bir iletişim ağını insanlık hizmetine sunmuş olduğuna, hareketlilik (mobilité) yetisi ile birlikte toplumlar, kültürler ve devletlerin sınırlarını hiçbir savaşın gerçekleştiremeyeceği kadar zorlamış olduğuna, insanları ayıran coğrafyasal ve fiziksel sınırların elimine edildiğine bağlamaktadır.⁵⁰²

Anthony Giddens küreselleşmeyi, “uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumları millerce uzaklıktaki olaylarla ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır. Giddens’a göre küreselleşme, birden fazla sürecin meydana geldiği karmaşık bir süreçtir ve özellikle dört boyutu barındırır; “kapitalist dünya

⁵⁰¹ A.g.e, s. 32.

⁵⁰² Güzver Yıldırım, “Yaşananlar, Yönelimler ve Eğitim”, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi, Cilt 19(2) 2002, <http://buje.boun.edu.tr/upload/revizeedilmis/e6e64f4ac174c64e1F9B0859d01.pdf>, (erişim tarihi: 9 Mayıs, 2011)

ekonomisi”, “uluslararası işbölümü”, “ulus-devlet sistemi” ve “askeri dünya düzeni”. Bu dört boyut ile, “kapitalizm”, “endüstriyalizm”, “gözetleme”, ve “askeri güç” genişleyerek tüm dünya çapında yayılma göstermektedir.⁵⁰³

Zygmunt Bauman küreselleşmenin özü itibariyle egemen güçlerin yani aynı zamanda küreselleşmenin doğduğu topraklar olan batının çıkarlarına hizmet ettiğine işaret etmektedir. Bu açıdan küreselleşme, çıkarlarına hizmet ettiği batıya doğru kaymakta ve tek taraflı ilişkiler kurmaktadır. Her ne kadar küreselleşme ile birlikte dünyanın hep birlikte döndüğü vurgulansa da özünde bu süreç bütünsellikten uzaktır. Çünkü mekanın giderek bölünmesi, insanların sıyrılması ve dışlanması, küreselleşme süreçlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bauman’a göre dünyanın tek tipliliğini artıran nedenler ile bölen nedenler aynıdır. Bu doğrultuda, küreselleşme kendi içinde paradoksal yapı göstererek, egemen olan batının sosyal, kültürel, tarihsel, düşünsel üstünlük kurmasına kaynaklık etmektedir.⁵⁰⁴

Küreselleşmenin literatürde, özellikle sınıraşan ekonomik faaliyetlerin artması ve çok uluslu şirketlerin faaliyetleri nedeniyle çevre suçlarının artmasında da kolaylaştırıcı etkisi olduğu savunulmaktadır.

Küreselleşme, özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerinin dünyayı daha küçük hale getirmesi ile her gün karşımıza çıkan bir kavram hale gelmiştir. Küreselleşme ile dünya gerçekten küresel bir köy haline gelirken, çevresel suçların sınıraşan ve çok uluslu kökleri farklı ülkelerde doğrudan etkiler ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme özellikle sınıraşan çevre suçları bakımından ciddi sonuçları olan ve çeşitli güçlükler içeren bir süreci temsil etmektedir.⁵⁰⁵

Ulrich Beck, küreselleşme üzerine yaptığı çalışmalarda üç farklı kavram kullanmıştır. Buna göre küreselleşme süreci, “küreselleşme ideolojisi”, “küresellik” ve “küreselleşme” kavramlarından oluşmaktadır. Liberal ekonominin etkisiyle dünya pazarının bütünlüğüne vurgu yapan ve ulus-devletleri bu pazarın içinde adeta bir

⁵⁰³ Anthony Giddens, “**Modernliğin Sonuçları**”, Çeviri: Bülent Pakar, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1998, s. 65-66.

⁵⁰⁴ Zygmunt Bauman, “**Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları**”, Çeviri: Abdullah Yılmaz, Birinci Basım, İstanbul, 1999, s. 8-9.

⁵⁰⁵ Damfebo K. Derri, Grace Oruwari Popoola, “**The Challenge of Globalization and Transnational Environmental Crime**”, Journal of Law, Policy and Globalisation, ISSN 2224-3259, Vol.67, 2017, s.81.

işletme gibi gören “küreselleşme ideolojisi”, bu süreçte yaşanmakta olan insan hareketliliği, çokluklar, farklılıkların ortaya çıkması ve dünya toplumuna evrilen bir değişim olarak “küresellik”, küresel düzeyde cereyan eden toplumsal hareketler, kültürel çeşitlilik, ulus üstü otoritelerin ortaya çıkması gibi siyasi olarak gözlemlenenler ise “küreselleşme” olarak kategorize edilmektedir.⁵⁰⁶

Modern dünyanın en önemli aktörleri olarak nitelendirilen ulus-devletler de bireyler gibi küreselleşmenin getirdiği yeni dünyadan nasiplenmek zorunda kalmıştır. Küreselleşme sürecinde giderek ekonomik ve siyasi etkinliğini kaybetmeye başlayan modern dünyanın kalelerinin yeni dünya düzeninin tehdidi altında olduğu uzun bir süredir tartışılmaktadır. Ulus-devletlerin toplumlar üzerinde etkinliğini kaybetmesi ile birlikte, toplumların bir arada kalmasının zorlaştığı bir düzen de kendini göstermeye başlamıştır.⁵⁰⁷

Küreselleşmenin hükümetin ve şirketlerin rollerini tersine çevirdiği iddia edilmektedir. Tarihte, devletler ekonomik aktörlerin düzenleyicileri, şirketler bu düzenlemenin muhataplarıydı. Küreselleşme sürecinde ise bu ilişkiler tersine dönmüştür. Ulus devletler, her türlü ulusötesi düzenlemenin muhalifleri haline gelmiştir. Özellikle küresel ısınma gibi küresel çevresel risklerin düzenlenmesi alanında ortaya çıkan tablo bu durumun ispatı niteliğindedir. Öte yandan, şirketler küreselleşme yoluyla siyasi iktidar nezdinde belirgin etki gücü kazanmaktadır. Şirketlerin bu etki gücü, Ulrich Beck'in ‘uluslar arası geri çekilmenin kurumsal gücü’ olarak tanımladığı bir olguya dayanmaktadır. Küreselleşme şirketlerin yatırımlarını uluslararasılaştırmasını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Sonuç olarak şirketlerin, hükümetleri (özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan) yatırımlarını ve dolayısıyla devletlere vergi ödemelerini başka bir ülkeye taşımak konusunda kolayca tehdit edebilmektedirler. Şirketlerin eylem kapsamı, ulusal hükümetlerin eylem kapsamını aşarken ulusal hükümetler istihdam ve vergi ödemeleri açısından şirketlere bağlı hale gelmektedir. Bu durum da şirketleri göreceli bir güç konumuna getirmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Ulrich Beck, “What is Globalisation”, Cambridge, 1999, s. 15-16.

⁵⁰⁷ Zeynep Üskül Engin, “Bireyciliğe Tarihsel Bakış”, Birinci Basım, Buke Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 264.

⁵⁰⁸ Dirk Matten, “The impact of the risk society thesis on environmental politics and management in a globalizing economy - principles, proficiency, perspectives”, <https://www.dirkmatten.com/Papers/Matten/Matten%20in%20JoRR.pdf>, s. 392.

Küreselleşme ile, uluslararası alanda kurulan bağlar, ekonomik, psikolojik, toplumsal, biyolojik ve ekolojik olayları hızlandırmaktadır. Her ne kadar küreselleşmenin bazı pozitif sonuçları tartışma konusu olsa da, küreselleşme öte yandan, geri dönüşü olmayan ve doğrudan etkilerinin ortaya çıktığı bir süreci de beraberinde getirmektedir.⁵⁰⁹

Bugün riskler ve tehditler önceki zamanlara göre değişmiş ve yeni riskler ortaya çıkmıştır. Bu yeni risklerin ortaya çıkması ve değişiminde, teknolojik gelişmeler (genetik, yeni iletişim teknolojileri, nükleer enerji, çevre kirliliği, büyük gıda ürünleri tüketiminden kaynaklanan riskler) rol oynamıştır. Bu risklerin “büyük ölçekli” olması beraberinde çok büyük insan kitlelerini tehdit sonucunu ortaya çıkarmıştır. Çernobil veya Fukuşima'nın nükleer kazaları gibi küresel nüfusu etkileyen riskler buna örnek olarak gösterilmektedir.⁵¹⁰

Küreselleşme ile doğru orantılı olarak şirket suçları giderek daha çok uluslararası hukuk ve politika alanının gündemi haline gelmeye başladı. Özellikle, küreselleşme süreci içinde yeni ekonomik paradigmlar, sınıraşan ticaret, çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkeleri, hukuksuz eylemlerde bulunmak için uygun bölgeler olarak görmesine yol açtı. Gelişmekte olan ülkeler, özellikle şirket suçluluğuna karşı savunmasız olarak görülmektedir. Çünkü bu ülkelerde, altyapı eksiklikleri ve hukuksal standartların yetersiz olması şirketlere bu alanı sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler veya gelişmemiş ülkeler, gelişmiş ülkelere oranla, şirketlerin kendi ülkelerinde kalkınmalarına katkı sağlayacak yatırımlardan vazgeçmelerini kolay bir şekilde göze alamamaktadır.⁵¹¹

b. Çok Uluslu Şirketler ve Çevre Suçları

Küreselleşme ile birlikte, özellikle çok uluslu şirketlerin hareket ve etki alanları genişlemiş ve bu şirketlerin faaliyetleri sadece insan hakları açısından değil, çevrenin korunmasına karşı da tehditleri arttırmıştır. Bugün çevre ceza hukukunun sınırları, uluslararası alanda çevrenin korunmasına ilişkin belirli mekanizmaların

⁵⁰⁹ Zeynep Üskül Engin, **Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**, s.31.

⁵¹⁰ Joan Baucells Lladós, Benoit Petit, “Possibilities and limits of environmental criminal protection. Reflections on the Erika and Prestige cases (or how an organized irresponsibility system carries on), s.7. <http://www.indret.com/pdf/985.pdf>

⁵¹¹ Branco, **a.g.e**, s. 59.

olmaması da, çok uluslu şirketlerin zarar verici ve tehlikeli faaliyetlerinin cezasız kalmasına olanak sağlamaktadır.

Çok uluslu şirketler bugün ekonomi piyasalarının ana aktörleri ve dünya ekonomisinde ticaret hayatının tam merkezinde olan yapılar haline gelmiştir. Uluslararası Ticaret sözleşğinde, çok uluslu şirketler şu şekilde tanımlanmaktadır;

“ Birçok farklı ülkede farklı şirket yapıları ile faaliyet gösteren geniş ticari organizasyon. En tipik olan örneklerinde, ana merkezi bir ülkede kurulu bulunurken, diğer faaliyetleri farklı yapılara aracılığı ile diğer ülkelerde bulunur ve gerçekleşir.”

Finans, vergi ve ekonomi politikalarında bir uzmanlık görüşüne göre, genel olarak çok uluslu şirketler, faaliyetlerini iki veya daha fazla ülkede gerçekleştiren şirketlerdir.⁵¹²

Bu şirket yapıları, birden fazla ve kompleks yapılanmaları içeren organizasyonlar olarak örgütlenmektedirler. Birden fazla ülkede farklı şirket yapıları, farklı ilişkilene biçimleri, karmaşık karar yapıları içinde faaliyetlerinin neden olduğu zarar sonuçları ve risklerden dolayı sorumlu kişi ve kişi gruplarının tespit edilmesi oldukça zor ve karmaşıktır. Bu yapıların faaliyetleri ve faaliyetlerinin neden olduğu sonuçlar arasında nedensellik bağı kurulması, uzmanlık bilgisi eksiklikleri ve tüm bu karmaşık süreçler, çok uluslu şirketler bakımından, zarar ve risklerden “sorumsuzluk” sonucunu meydana getirdiği ifade edilmektedir.⁵¹³

Çok uluslu şirketler, özellikle teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmelerin getirdiği kolaylıklar sayesinde, sınıraşan ticari ve yatırım faaliyetlerinde bulunurken, aynı zamanda, yatırımları için en uygun ticari ortam ve hukuk sistemlerini tercih etmektedir. Şirketlerin ticari yatırımlarını daha az sorumluluk mekanizmalarının ve kontrolün olduğu bölgelerde organize etmeleri belirli bölgelerde çevre suçları ile mücadeleyi zorlaştırmaktadır.⁵¹⁴

Belirli ticari yatırımlar, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından

⁵¹²Prasadi Wjesingh, ‘Environmental Pollution and Human Rights Violations by Multinational Corporations’, s.1.

⁵¹³ Lladós, Petit, a.g.e, s.9.

⁵¹⁴ Passas, a.g.e, .779.

istihdam ve kalkınma nedeniyle vazgeçilmez kabul edilirken çok uluslu şirketlere de, ucuz işgücü gibi avantajlar sunmaktadır.⁵¹⁵

Çok uluslu şirketlerin faaliyetlerine ilişkin tartışma konusu yapılan birçok suç tipi vardır: finansal suçlar, çevre suçları, insan hakları ihlalleri, ticari cinayetler, rüşvet bu kategoriler arasında yer almaktadır.⁵¹⁶

2000 tarihli bir araştırmaya göre en büyük 100 ekonominin 51'i küresel şirketlere ait olup, sadece 49'unu ülke ekonomisi oluşturmaktadır. Bu çalışmaya göre şirketlerin en çok işlediği suç tipi ise çevre suçlarıdır.⁵¹⁷

Konuya ilişkin güncel bir örnek Türkiye'de yaşanmıştır. Kanada merkezli Hollanda'da kurulmuş olan ve Türkiye'de bir anonim şirketin tüm hisselerini alan Alamos Gold Inc. şirketi⁵¹⁸ Çanakkale Kirazlı bölgesi'nde altın madenciliği projesi kapsamında ülkede doğal koruma alanı ve doğal varlıklardan biri olarak bilinen Kazdağları'nda ciddi bir ekosistem zararına neden olmuştur. Alamos Gold Inc. şirketi çok uluslu bir şirkettir ve altın madenciliği projesini Türkiye'de yatırım yaparken, çeşitli hukuksal ve politik riskleri de değerlendirmiştir. Siyanürle altın madenciliğinin birçok ülkede yasaklanmasına karşın, Türkiye'de yasaların ve hukuksal düzenlemelerin buna izin vermesi şirketin yatırıma karar vermesi konusunda önemli unsurlardan biri olmuştur. Şirket, web sitesinde, Türkiye'deki maden yatırımlarının düşük politik risk olarak görülmesinin nedenini madenlere ilişkin hukuksal düzenlemelerin endüstriyi destekler nitelikte olmasını kriter olarak göstermiştir.⁵¹⁹

Çok uluslu şirketlerin, sahip oldukları ekonomik güç, aynı zamanda, toplumsal ve politik etkileme gücünü de beraberinde getirmektedir.⁵²⁰ Güçlü aktörler istikrarlı bir şekilde, yasakoyucular üzerindeki etkileri sayesinde yasal düzenlemelere

⁵¹⁵ Wjesingh, a.g.e, s.5.

⁵¹⁶ Ibid, s.6

⁵¹⁷ Vijay Kumar Singh, 'Criminal Liability of Corporations – An Environmental Perspective', Hidayatullah National Law University, Raipur, s.67.

⁵¹⁸ Türkiye'de Doğu Biga Altın Madencilik Anaonim Şirketi'nin tek hissedarıdır.

⁵¹⁹ Alamos Gold Inc Corporate Presentation, s.37, https://s1.q4cdn.com/556167425/files/doc_presentations/2019/08/Alamos-Gold-Corporate-Presentation-July-31-2019-FINAL.pdf

⁵²⁰ Bugün şirketler, özellikle çevresel etkileri nedeni ile, kuşku ile yaklaşılan faaliyetleri gerçekleştiren şirketler, toplumsal algı oluşturma konusunda ciddi bir bütçe ayırmakta. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 2016 yılında, Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi işletmecisi olan, Rus Rosatom şirketinin ortağı olduğu, Akkuyu NGS A.Ş.'nin büyük reklam bütçeleri ile, nükleer güç santrallerine ilişkin hazırladığı reklamlardır.

müdahale edebilmektedir. Bu müdahale kimi zaman, bu güçlü aktörlerin lobi girişimleri, kimi zaman finansal kaynak desteği⁵²¹ veya rüşvet gibi eylemler ile mümkün olabilmektedir.⁵²²⁵²³ Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde, "tehlikeli atık" tanımı konusunda hala eyaletler arasında fikir birliğine varılamaması, atık üreten şirketlerin lobi faaliyetleri kaynaklı olduğu ifade edilmektedir.

Çok uluslu şirketlerin sahip olduğu güç ve etki alanı, bilimsel bilginin üretimine de yansıtıldığı, çevresel ve ekolojik yıkımların nedenlerine ve sorumluluk mekanizmalarının işletilmesine ilişkin çeşitli engellemeler ile karşılaşıldığı savunulmaktadır. Örneğin, iklim değişikliğinin nedenlerine ilişkin uzun bir tarihsel sürece yayılan bilimsel çalışmaların bir kısmı fosil yakıt şirketlerinin finansal kaynaklarıyla bu şirketlerin menfaatleri ile doğru orantılı sonuçlar üretecek şekilde yapılmıştır. Fosil yakıt şirketleri, kendi iklim değişikliğinin nedenlerinin fosil yakıt kullanımına bağlı olduğu savının doğruluğunu sarsmak için, birçok faaliyette bulunmuştur. Buna ilişkin en çarpıcı tarihsel örneklerden biri, "Oregon İmza Kampanyası (Oregon Petition)" olarak bilinen kampanyadır. 1998 yılında, iddialara göre sayısı 30000 olan imzacı bilim insanı, insan kaynaklı küresel ısınmanın gerçek olmadığını deklare etmiştir. Kampanya, cumhuriyetçi bir siyasetçinin kurucusu olduğu Oregon Bilim ve Tıp Enstitüsü tarafından başlatılmış ve kampanya talebi olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Kyoto Protokol'üne taraf olmaması dile getirilmiştir. Bu kampanya ve kampanyayı başlatan enstitü daha sonra, fosil yakıt şirketi Exxon Mobile'in kurucularından ve finansörlerinden olduğu, George C. Marshall Institute (bu kuruluş uzun bir tarihsel süreç içinde, iklim değişikliğinin reddi konusunda çalışmalar yapmıştır) ile işbirlikleri kurulmuştur. Sonradan yapılan araştırmalarda, kampanyanın politik motivasyonu ve çok uluslu şirketlerin etkisi açığa çıkarılmış, kampanyaya imza atan bilim insanlarının yüzden birinden daha az

⁵²¹ Amerika Birleşik Devletleri'nde, son başkanlık seçimlerinde, Cumhuriyetçilerin kampanyalarının fosil yakıt endüstrisi tarafından büyük bütçeler ile finanse edilmesi ve başkan seçilen Donald Trump'ın ilk icraatlarından birinin Paris İklim Anlaşması'ndan çekilmesi kararı arasında ilişkiye dikkat çekilmiştir.

⁵²² Passas, **a.g.e.**, s. 775.

⁵²³ Braithwaite'den aktaran, Passas, **a.g.e.**, s. 776., "*Buna en çarpıcı örnek, ilaç endüstrisi olarak gösterilmektedir. İlaç endüstrisindeki şirketler, ilk olarak ilaç denemelerini, regülasyonları çok daha esnek olan, bir ilacın, maddenin denenmesi ile ilgili çok fazla yasaklayıcı politika içermeyen üçüncü dünya ülkelerinde üretimi tercih eder. Böylece, bu şirketler, özellikle batı ülkelerinin sıkı politikaları ve regülasyonlarından kaçabilirler.*"

bir oranda iklim bilimi çalışan ve kaydadeğer çalışmaları olan kişiler olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁵²⁴

İngiltere, Londra merkezli bir araştırma kurumunun, yaptığı araştırma sonucunda, iklim değişikliği ile mücadeleye karşı fosil enerji endüstrisinin faaliyetleri hakkında oldukça çarpıcı bulgular ortaya çıkmıştır. Bu araştırmaya göre, halka açık en büyük beş petrol ve doğalgaz şirketleri olan Exxon Mobil, BP, Dutch Shell, Chevron ve Total'in, Paris İklim Anlaşması'nın kabul edildiği 2015 yılından itibaren üç yıl içinde, iklim değişikliği ile ilgili yanıltıcı bilgilendirme ve algı üretimi için bir milyar dolar tutarında bir bütçeyi lobcilik faaliyetleri için harcadığı ifade edilmektedir.⁵²⁵

Kısa bir süre önce çok uluslu fosil yakıt şirketlerinin en büyüklerinden biri olan Exxon Mobile adlı şirket, iklim değişikliğine ilişkin bilimsel çalışmaları kamuoyundan ve yatırımcılardan saklamış olması, kamuoyunu ve yatırımcı hissedarlarını yanlış bilgilendirmiş olması iddiaları ile ceza soruşturmaları ile karşı karşıya kalmıştır.

İklim değişikliğine ilişkin bir ceza hukuku mekanizması, herhangi bir ülke hukuku ve uluslararası hukukta düzenlemesi mevcut değil ancak fosil yakıt şirketi Exxon Mobile'a karşı ABD'de açılmış soruşturma, büyük karbon emisyonu sorumlulularından birine karşı iklim değişikliği bağlantılı olarak açılmış ilk ve önemli bir örnek olma özelliğini taşımaktadır.⁵²⁶

İklim değişikliğinin ceza hukuku mekanizmaları nezdinde tartışma konusu yapılmasının dayanağı, yeterli bilimsel çalışmalar ile ispat edilmiş krizin nedenleri ve sonuçlarının biliniyor olmasına rağmen, özel menfaatlere dayalı olarak harekete geçmenin engellenmesi ve gerekli önlemlerin alınması konusunda ihmale dayanmasıdır. Exxon Mobile adlı çok uluslu fosil yakıt şirketinin, iklim değişikliği ve neden olduğu yatırım riskleri konusunda hissedarlarını, yatırımcıları ve

⁵²⁴ Global Warming Petition Project (Oregon petition), <http://www.petitionproject.org>

⁵²⁵ Influence Map, **An Influence Map Report, Big Oil's Real Agenda on Climate Change**, March 2019, <https://influencemap.org/report/How-Big-Oil-Continues-to-Oppose-the-Paris-Agreement-38212275958aa21196dae3b76220bdbc>

⁵²⁶ Exxon Mobil şirketinin, tarihsel olarak çok uzun bir süredir, faaliyetlerinin iklim değişikliğine neden olduğunu bilmesine rağmen, eyleme geçmemesi ve yanıltıcı faaliyetlerde bulunarak, eyleme geçilmesine engel olduğunu vurgulayan, şirkete karşı iklim hareketinin başlattığı kampanyanın sloganı: **"Exxon Knew" "Exxon Biliyordu"**. Kampanyanın web sitesi: <https://exxonknew.org>

kamuoyunu yanıltmak suretiyle suç işlemiş olduğu iddia edilmektedir.⁵²⁷

Çok uluslu şirketlerin, bilimsel bilgi üretimine ve yaygınlaştırılmasına nasıl müdahale edebildiği konusunda, örneklerden biri de, biyoteknoloji şirketi olarak bilinen Monsanto, Fransız Caen Üniversitesi'nden bir araştırma ekibi tarafından yapılan ve çeşitli herbisit ürünlerinin toksisitesine ilişkin çalışmayı Food and Chemical Toxicology adlı bilim dergisinden kaldırılması konusunda müdahalelerde bulunmuş ve çalışma yayından çıkarılmıştır.⁵²⁸ Kriminoloji alanında, bu tür, çok uluslu şirketlerin nasıl faaliyetlerinin neden oldukları zararı reddeden çalışmalar ve müdahalelerde bulunduğu ilişkin çalışmaların yaygınlaşması gerektiği savunulmaktadır.⁵²⁹

Çevre suçları alanında, yapılan kriminolojik çalışmaların bir kısmı, küreselleşme ile ticari faaliyetlerin ana aktörleri haline gelen çok uluslu şirketlere ilişkindir. Küreselleşen dünyada, “muktedirin suçları (crimes of powerful)” adı altında kavramsallaştırılan, 1960’lar ve 1970’lerin sosyal ve siyasi perspektifi yerine bugünün penceresinden bakan yeni bir ceza sistemi üzerine tartışmalar özellikle büyük şirketlerin tarafı olduğu suçlar üzerine yapılmaktadır. Muktedirin suçları olarak kavramsallaştırılan konsept, iktidar olan devletlerin, siyasi güçlerin suçları ile, büyük şirketlerin yasal ve etik olmayan faaliyetlerini içerir şekilde kullanılmaktadır. Bu kavramsallaştırmaya ilişkin kriminolojik çalışmalar, küreselleşmenin neden olduğu suçlar, devlet ve şirket işbirliği ile işlenen suçlar gibi sonradan farklı kategorilendirmeleri de içerecek şekilde genişleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır.⁵³⁰

Bu alanda çalışan kriminologlar, küreselleşme sürecinde “muktedirin suçu” kavramı üzerine çalışmalarını arttırmıştır. Kriminologlar çalışmalarında, bireysel ceza hukuku ve bireylerin işlediği suçlar yerine, ekonomik düzen içinde meydana gelen suçları ve suçların yeniden üretimini referans almaktadır. Küresel sermayenin mevcut çıkarları ve ilişkileri dahilinde bu suçlar yapısal zarar, yaralanma ve

⁵²⁷ White, *Transnational Environmental Crime*, s. 2.

⁵²⁸ Ayşe Bereket, “**Monsanto’nun Bilim Dünyasına Müdahalesi: Seralini Araştırması Yayından Kaldırıldı**”, <https://yesilgazete.org/blog/2013/12/11/monsanto’nun-bilim-dunyasina-mudahalesi-seralini-arastirmasi-yayindan-kaldirildi-3/>

⁵²⁹ Lynch, Stretesky, A Long, *a.g.e.*

⁵³⁰ Passas, *a.g.e.*, s. 774.

mağduriyeti rutinleştiren kurumsallaşmış politik ve ekonomik düzenlemelerin yorumlanmasını içermektedir.⁵³¹

Hem biçimsel hem de yasal açıdan, mukteditin suçları, işçiler, kadınlar, çocuklar, vergi mükellefleri, tüketiciler ve eko sistemlerin haklarını ihlal eden tipik olarak iyi kurulmuş özel veya kamu kuruluşları tarafından işlenen suçlar olarak adlandırılmaktadır.⁵³²

Şirketler, özellikle toksik kirlilik olmak üzere ciddi miktarda kirlilik üretmektedir. Bu kirletici maddelerin neden olduğu zarar, sayısız çevre adaleti çalışmasında belirtildiği gibi, kişiler, topluluklar ve doğa arasında eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır. Örneğin bu kirleticiler düşük gelirli topluluklar için daha büyük olumsuz etkilere sahiptir. Kurumlar tarafından üretilen kirliliğin çoğu mevcut yasalar uyarınca yasal limit ve izinlere uygun olarak ortaya çıkması konusunda dikkat çekilen husus, şirketlerin çoğu zaman çeşitli lobicilik çabaları ile yasal kuralları şekillendirme etki gücüne sahip olmalarıdır.⁵³³

2016 yılında yapılan bir araştırma çalışmasında hukuk uygulayıcılarından oluşan 120 kişinin olduğu ve 57 danışman kuruluşla görüşmeler yaparak hazırladıkları raporda⁵³⁴, şirketlere karşı ceza hukuku prosedürlerinin işletilmesinin güçlükleri ele alınmıştır.

Şirketler, ellerinde bulundurdıkları güç sayesinde, devlet, kamu kurumları, yasa ve karar verileciler ile politika yapıcı diğer aktörleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedirler. Bazı durumlarda, şirketin veya şirket yetkililerinin soruşturulması kamu kurumlarının ve devletin menfaatlerine ters düşebilmektedir.

Şirket suçlarına oldukça geniş bir aktör grubu dahil olabilir; şirket yetkilileri, şirketin yapısı içinde kurulan diğer şirketler ve organizasyonlar, yavru şirketler gibi. Bu yapıda, şirket suçları genel olarak, spesifik uzmanlık ve bilgi birikimi gerektirmesi nedeni ile de komplike suçlar olarak nitelendirilmektedir.

⁵³¹ Barak, **The Crimes of the Powerful and the Globalization of Crime**, s.105

⁵³² **A.g.e.**, s. 106

⁵³³ Stratesky, **A Long, Environmental Justice: A Criminological Perspective**, s.5.

⁵³⁴ Binnie, Ramasastry, Bourdon, Frigaard, Ribadu, Stewart, Taylor, Whiting, Witteveen, **a.g.e.**, iv.

Sınıraşan faaliyetlerde bulunan şirketlerin işledikleri suçların efektif bir şekilde soruşturulabilmesi için, çeşitli dava örneklerinden yola çıkarak, uzmanlar ve uluslararası sivil toplum kuruluşları birtakım ilkeler⁵³⁵ benimsemiştir. Aşağıda, tespit edilen güçlük ve ilkelere ilişkin savunulan argümanları açıklayacağım.

Çok uluslu şirketlerin, özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde faaliyetleri sonucunda oluşan ciddi zarar ve riskler bakımından, bulundukları ülkede yasaların ve hukuk sistemlerini etkilemeleri nedeni ile büyük bir sorun olarak görülmektedir. Çok uluslu şirketin yatırım gerçekleştirdiği ev sahibi devlet, meydana gelen zararı soruşturmak istemeyebilir, bu da çevre suçları bakımından bir boşluğu ortaya çıkarır. Sözkonusu şirket, ev sahibi devlette ekonomik ve politik güç sahibi olabilir veya şirket, ev sahibi devlet sınırları içinde son derece yetersiz, zayıf bir kurumsal kapasiteye sahip olabilir (örneğin mal varlığı olmayabilir, sadece temsilcilik ofisi olabilir). Bu nedenlere dayalı olarak, genellikle bu aktörlere karşı yasal işlem nadiren gerçekleşir.⁵³⁶

Çok uluslu şirketlerin bir başka ülkede neden oldukları çevre zararlarından dolayı sorumluluk konusunda yargı yetkisi çoğu zaman en kritik engellemeyi teşkil etmektedir. Şirketin kurulduğu veya varlıklarının mevcut olduğu ülke yasaları, başka bir ülkede işlenen suçlar hakkında yargı yetkisi sağlamayabilir. Yargılama yetkisi mevcut olsa bile, soruşturma makamları, zarardan ve suçtan haberdar olmayabilir ve şikayet olmaması nedeni ile harekete geçmeyebilir. Çok uluslu şirketlere yönelik, suçların soruşturulması süreçlerinde, bazı zorlukları ortaya çıkmaktadır. Bunlar, diğer devlet yetkililerinden soruşturma onayı alma, ev sahibi devlete ilişkin yasal kısıtlamalar, eylemin her iki ülkede de suç olmasının aranması şartı, şüphelinin yargı bölgesinde bulunması şartı.⁵³⁷

Çok uluslu şirketlerin soruşturulması sürecinde, devletin yargı yetkisini kullanıp kullanamayacağını belirlerken, kolluk kuvvetleri, yargı yetkisini, mağdurların ve ilgili kurumsal aktörlerin uyruğu ve yeri, zararın yeri, kanıtın yeri, suçun unsurlarının

⁵³⁵Justice Ian Binnie, Anita Ramasastry, William Bourdon, Siri Frigaard, Nuhu Ribadu, James G. Stewart, Mark Taylor, Alex Whiting, Martin Witteveen, **“The Corporate Crimes Principles. Advancing Investigations and Prosecutions in Human Rights Cases”**, Amnesty International and the International Corporate Accountability Roundtable, October, 2016.

⁵³⁶ A.g.e, s.34

⁵³⁷ A.g.e, s.35

gerçekleştirdiği ve işlendiği yerler, şirketlerin kuruluşlarının, bağlı ortaklarının ve iştiraklerinin bulunduğu yerde, iş faaliyetlerinde ve varlıkları ile kilit kararlarının alındığı yer yetkisi tanınmalıdır.

Soruşturma makamları, yasal olarak veya uygulamada, yargı yetkisinin kullanılmasının mümkün olmadığı tespit edilirse, ilgili başka bir yargı yetkisi tanınmalıdır. Vakayı başarılı bir şekilde soruşturmak ve kovuşturmak için kimin en iyi konumda olduğunu belirlemek için mümkün olan en kısa sürede ilgili yetki alanlarıyla müzakerelerin başlaması gerektiği savunulmaktadır. Daha sonra ise, bu yargı alanındaki her türlü soruşturma ve kovuşturma konusunda işbirliği sağlanmalıdır.⁵³⁸

c. Çevre Suçlarında Devlet ve Şirket İşbirliği Argümanı (State-corporate crimes)

Kanun dışı olmanın devlet yasaları ile sınırlı olarak yorumlanamayacağına ilişkin görüşün savunucuları, özellikle, çevre suçlarının faillerini, sınıraşan ticari faaliyetlerde bulunan büyük ticari şirketler olarak görmekte, bu şirketlerin etki gücü nedeni ile, devletlerin, şirketlerin faaliyetlerini kanunen cezalandırıcı konumda olamayacağını savunmaktadır.⁵³⁹

Uluslararası literatürde çevre ceza hukuku alanında, çevre suçlarının çoğunlukla, devletlerin, idarenin yetkisi dahilinde verdiği izinler ile işlendiği, devletlerin sözkonusu ihlallere, yıkıma giden sürece müsamaha gösterdiğinin altı çizilerek, devlet - şirket işbirliğinden bahsedilmektedir.

Devletin takdir yetkisi ile izin verilen ticari faaliyet ve çevre suçları bakımından, devletin takdir yetkisi değerlendirilirken, bir zararın ortaya çıkarılması konusunda açık bir niyet, kast sözkonusu olmayabilir. Ancak bu durumda, devletin muhtemel zararı önleme konusunda da bir niyeti de yoktur. Çünkü, tam olarak şirketin ticari faaliyeti ile, devletin takdir yetkisi ile buna izin verilmesinde, devletin ve ticari faaliyette bulunan şirketin menfaatleri ortak zeminde buluşmaktadır.⁵⁴⁰

⁵³⁸ A.g.e., s.39

⁵³⁹ White, *Transnational Environmental Crime*, s.44.

⁵⁴⁰ White, *Climate Change From Criminological Perspective*, s.40

İklim değışikliğı, uluslararası literatürde, devlet ve şirket suçluluğı olarak kavramsallaştırılmaktadır. İklim değışikliğı bağlantılı adalet sorunu, devlet-şirket suçunun niteliğini ve dinamiklerine odaklanmaktadır. Bu denklemde, Rob White’a göre, failer ve iklim değışikliğine karşı politika yapanlar aynıdır.

Devlet ve şirket arasında bu suçluluğı ilişkin etkileşim aşağıdaki şekillerde meydana gelmektedir:

1. Küresel iklim değışikliğinin insan kaynaklı olduğunu reddetmek,
2. Sera gazı emisyonlarının azaltılmasını önlemek ve iklim değışikliğinin güvenli limitlerde tutulması ile bağdaşmayan eylemlerde bulunmak
3. Küresel iklim değışikliğine karşı mücadele eden ve politika önerilerinde bulunan çevre gruplarını, bilim insanlarını dışlayıcı ve suçlayıcı söylemler geliştirmek,
4. İklim değışikliğı kaynaklı sosyal çatışmalara dünyanın geri kalanını dışlayarak cevap vermek.

Kriminoloji çalışmalarında devlet-şirket suçlarının hem eylemli hem de ihmalen işlenebildiğı savunulmaktadır.

5. . Mağdur

Çevre suçlarının kabulünün gecikmesine ve bu alanın karmaşıklığına ilişkin tartışmalardan biri de, “mağdur” kavramı üzerinedir.

a. Viktimoloji Alanında Çevre Suçları Mağduru

Çevre suçları veya çevresel ihlallerin neden olduğu mağduriyet ve mağdurluk, viktimoloji alanında yok denecek kadar az çalışmaya konu olmuştur. Tıpkı kriminoloji alanında, yeşil kriminoloji gibi, mağdur bilim alanında da, yeşil viktimolojiye ilişkin çalışmalar başlamıştır.⁵⁴¹

Çevre ceza hukuku alanında, mağdur tanımı, özellikle çevre suçlarının

⁵⁴¹Hall, “Environmental harm and environmental victims: scoping out a ‘green victimology’”, Published 2014, DOI: 10.1177/0269758013508682, s. 1.

sınıraşan niteliği ve zarar ve zararın etkilerine odaklanan literatürdeki akademisyenler tarafından geniş tutulmaktadır. Bir çevresel ihlalin, yasal olarak suç tanımlanmamış olması, çevreye zarar veren eylemin mağduru olmayacağını doğrulamadığı savunulmaktadır.

Şirket suçlarına ilişkin çalışmalar sadece yasa dışı eylemleri değil aynı zamanda oluşan sosyal ve toplumsal zararı da incelerken, bu alanda, mağdur çalışmalarında da sadece ceza kanunlarında “suç” olarak tanımlanan eylemler sonucu oluşan mağdurlar değil, “kitabına uygun” eylemler sonucu oluşan sosyal ve toplumsal zarar ve bunlar sonucunda oluşan mağduriyetleri de inceler.⁵⁴²

Her ne kadar tam örtüşmese de, geleneksel viktimoloji alanında da mağdur kavramını genişletici yorumlar sözkonusudur. Buna göre bir suç işlendiğinde aynı zamanda, zarar gören, tanıklar, mağdurların aileleleri ve daha geniş anlamda toplumu ikincil mağdur olarak kabul etmiştir.⁵⁴³

Nitekim tarihsel süreçte de özellikle toplumsal olarak ezilen, mağdur edilen, dezavantajlı konumda olan kişi ve kişi gruplarının savunuculuk faaliyetleri, mağdur kavramının genişletilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, bu tür “suç teşkil etmeyen” faaliyetlerden zarar görenleri kapsayacak şekilde mağduriyetin genişlemesi, benzeri görülmemiş değildir. Örneğin, ABD’de mağdur hareketinin ilgili mağduriyete neden olan olaylardan etkilenen gruplar tarafından yönlendirilmiştir. Bunlar feministlerden ve ruh sağlığı uygulayıcılarından, Nazi toplama kampları ve Güney Afrika’daki apartheid rejiminin mağdurları gibi savaştan ve vahşetten kurtulanlara kadar geniş bir skalada tanımlanabilir. 1985’te, Suç Mağdurları ve İktidarın Kötüye Kullanılması Hakkı Temel İlkeleri Beyannamesi, henüz ulusal ceza kanunlarının ihlali teşkil etmeyen eylem ve ihmal mağdurlarına özel dikkat çekmiştir.⁵⁴⁴

Çevre suçları bakımından zarar sorunsalına karşı hukukuki ve sosyolojik yaklaşımlar arasında uyumsuzluk sözkonusudur. Yeşil kriminoloji ve geleneksel viktimolojiye eleştirel bir duruş sergileyen “yeşil viktimoloji”, alanında, çevresel

⁵⁴² A.g.e., s.3.

⁵⁴³ Akıncı, Dursun, a.g.e, s.4.

⁵⁴⁴ Hall, **Environmental harm and environmental victims: scoping out a ‘green victimology’**. s.2

mağduriyet tartışması bunun bir örneğini teşkil eder. 1990'lı yılların başında, literatürde yer alan bazı çalışmalar, çevresel mağduriyet ile ilgili “yasaların sınırlarının” sosyal adaleti mümkün kılan süreçlerle paralel olarak kurgulanması gerektiğini savunmaktadır. Christopher Williams tarafından aktarılan görüşe göre, çevre suçu mağduru, “kasıtlı olup olmadığına bakılmaksızın, bireysel veya kolektif, insan eylemi veya ihmal sonucu ortaya çıkan kimyasal, fiziksel, mikrobiyolojik veya psikososyal ortamdaki değişikliklerin sonucu olarak zarar gören, geçmiş, şimdiki veya gelecek nesiller”dir.⁵⁴⁵

Ceza hukuku, tarihsel olarak, kesin ve belirlilikler üzerine kurulmuştur. Suçta ve cezada kanunilik ilkesi gibi, belirli, kalıpları olan, kesinliklerin mevcut olması, mağdurlara yönelik çalışmalar bakımından sınırlı bir yaklaşımın oluşmasına neden olmuştur. Ceza hukukunun bu kesin kuralları ve sınırları, mağdurun da dar yorumlanmasına, sadece ceza kanunlarında belirlenen suça maruz kalanın mağdur olarak tanımlanmasına neden olmuştur.⁵⁴⁶

Fakat, bu görüş bakımından, eksik bir husus vardır. Geleneksel viktimoloji, sadece insan ve insanla bağlantılı mağduriyetler ile ilgilenmesi sebebiyle de eleştiri konusu olmuştur. İnsan dışındaki türler, ekosistem, doğa, çevre geleneksel viktimolojinin çalışma alanı dışında kalmıştır. Her ne kadar antroposentrik bakış açısıyla, sadece insan ile bağlantılı ve doğayı, insan yararı olarak gören görüş kapsamında, literatürde, insan olgusunun, topluluklar, yerel halklar, gelecek kuşaklar gibi genişletilebilse de, bu anlayışı ekosentrik yaklaşım ile uyumlu değildir. Alternatif olarak, ekosentrik yaklaşıma göre mağdur belirli ortamlar ve insan olmayan türler olabilir. Hayvan hakları perspektifinden araştırmacılar, hayvanların sadece doğanın bir parçası değil, aynı zamanda “birey” olarak kurban olduklarını savunur.⁵⁴⁷

b. Mağdur Kavramı ve Sınırlar

⁵⁴⁵ Matthew Hall, “The Roles and Use of Law in Green Criminology, *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*”, Vol.13, Iss:2, 2014, p.96-109, s. 98-99.

⁵⁴⁶ Akıncı, Dursun, a.g.e, s.23.

⁵⁴⁷ Hall, *Environmental harm and environmental victims: scoping out a ‘green victimology’*, s.5.

Birçok araştırmadan genel bir mesaj, mağduriyet modellerinde ve önleme, azaltma ve destek için kullanılan kaynakların mevcudiyetindeki eşitsizliklerin bu alanda sürdüğüdür.⁵⁴⁸

Çevresel suçlar bakımından, mağduru somut olarak tanımlamak, kim olduğunu belirlemek kolay değildir, bu nedenle, çevre suçlarına, “mağdursuz suçlar”⁵⁴⁹ olarak da çeşitli nitlendirmeler yapılmakta.⁵⁵⁰ Bazı çalışmalarda, çevre suçlarının soyut bir nitelik taşıdığını ve somut ve tanımlanabilir bir ‘mağdur’dan yoksun olduğunu iddia edilir. Doğaya bir mağduriyet atfedilmez. Bu açıklamalar genellikle insan merkezli, antroposentrik bir bakış açısının ürünü olan görüşlerdir. Literatür, insan haklarını tartışırken, insan merkezli kavramlar üretmek eğilimdedir. Oysa, çevre suçları bakımından, mağdur skalası çok daha geniştir, bireyler, topluluklar (yerli toplumlar, çiftçiler vs.), insan olmayan türler, çevre (yerel ve küresel ekosistemler), gelecek nesiller ve gelecek türler.⁵⁵¹

Türk hukuku bakımından, literatürde, çevre suçlarının mağdurunun tanımlanması konusunda, çevre suçunun, tüm kamuya, topluma işlenmiş olması nedeni ile mağdurun kamu, toplum olduğu görüşü mevcuttur. Çevrenin tüm toplumun, insanlığın ortak mirası, varlığı olduğu, bu nedenle, çevreye karşı işlenmiş suçların geniş anlamda tüm kamuya işlenmiş sayılabileceği ifade edilir.⁵⁵²

Çevrenin ihlal edilmesi, sadece belirli bölgedeki kişileri değil, aynı zamanda, ekonomik, toplumsal siyasal yapı ayrımı olmaksızın bölgeler ya da kıtalara arası ve küresel olarak meydana gelen kirlenme, insanlığı tehdit olarak ifade edilmektedir.⁵⁵³

Bu görüş kanımca, teorik olarak doğru bir yaklaşım olsa da, çevre suçları bakımından mağduru genel olarak toplum olarak ifade etmenin çeşitli sakıncaları vardır. İlk olarak, bu yaklaşım da insanı merkeze alır. Bu görüş, çevrenin korunması

⁵⁴⁸ South, **Green Criminology, Environmental Crime Prevention and the Gaps between Law, Legitimacy and Justice** s. 375.

⁵⁴⁹ Bu suç biçimlerinin mağdursuz olarak nitlendirmesi aynı zamanda, zarardan dolayı oluşan “mağduriyetin reddi” olarak da ifade edilmektedir. Ibid, Nigel South, **Green Criminology, Environmental Crime Prevention and the Gaps between Law, Legitimacy and Justice** s. 375.

⁵⁵⁰ Skinnider, **a.g.e.**, s.23

⁵⁵¹ **A.g.e.**, s. 23.

⁵⁵² Özcan, **a.g.e.**, s.20.

⁵⁵³ Nuri Erişgin, **“Çevre Kirlenmenin Hukuksal Sorumluluğunda İliyet Bağı”**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.2.

sadece, insanların ortak mirası olduğu, insanlar için değerli olduğu müddetçe geçerli olduğunu ifade eder. İkinci olarak ise, çevre suçlarının mağduru her ne kadar en geniş anlamı ile toplum kabul edilebilse de, mağduru bu denli soyut bir varlık olarak ifade etmek, çevre suçlarının soruşturulmasını zorlaştırır. Zira, mağduru toplum olarak görece belirsiz bir kavram ile açıklamak, çevre suçlarını kimin şikayet edeceği ve kimin yargılama süreçlerine katılabileceği, spesifik olarak zarar gören kişi ve kurumların mağduriyetlerinin nasıl giderileceği gibi soruları beraberinde getirir.

Çevresel ihlaller sonucu oluşan zararların bugün neden olduğu sonuçlar ve bu sonuçların farklı etkileri bilimsel çalışmalar yoluyla çok daha kapsamlı bir şekilde ortaya konmaktadır. Örneğin bir bölgede, bir endüstri tesisinden ortaya çıkan hava kirliliği, o bölgede yaşayan insanların sağlığını nasıl etkilemekte olduğuna ilişkin birçok çalışma mevcuttur. Kirletici faaliyetler, çevresel ihlallerin etkileri kümülatif olarak çok daha geniş kesimleri etkilese de, özellikle olarak etkilediği, zarar verdiği kişi ve kişi grupları bugün tespit edilebilir düzeydedir. Genel bir mağdur tanımı, kimi zaman, suçların rapor edilmemesini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, birincil mağdurların varlığı ve hukuken tanınması, kimi zaman suçların gereği gibi soruşturulması için gerekli bir unsur olarak karşımıza çıkar.

c. Zarar sorunsalı ve mağdur

Çevre ceza hukukunda, mağdur kavramına, antroposantrik yaklaşım sonucu, mağduru kavramı insanı merkezine alır. Böylece insanın çevreye karşı verilen bir zararı bilmesi, fark etmesi, harekete geçmesi gibi durumu ortaya çıkarır. Çevresel ihlallerin etkileri genellikle uzun süre fark edilmeden devam eder, bu da çevre suçlarının tespitini zorlaştırdığı gibi, mağdurun da mağdurluk durumunu fark etmesi ve harekete geçmesini engelleyici koşulları oluşturur.⁵⁵⁴

Artan farkındalığa rağmen, çevre suçları genellikle hükümetler, uygulayıcılar ve halk tarafından gerekli ihtimamı görmemektedir. Genellikle “mağdursuz” olarak algılanan çevre suçları her zaman acil tedbirlere konu olmaz, zararlar uzun bir süre boyunca tespit edilemez. Buna ek olarak, birçok çevresel bozulmanın aslında yasal olduğu ve toplumun rızasıyla gerçekleşmektedir. Çevresel suçun ne olduğunu sınıflandırmak, ekosistem bakımı, biyolojik çeşitlilik ve

⁵⁵⁴ Yokuş Sevik, a.g.e, s.237.

sürdürülebilirlik ile toplulukların işlere ve gelirlere olan ilgisinin karmaşık bir dengelenmesini içerir.⁵⁵⁵

Çevre suçları açısından kritik konu, bu suçların etkileri, her zaman kesin, belirlenebilir ve ölçülebilir değildir. Bununla birlikte, daha önce vurguladığımız gibi, bu etkiler, uzun bir tarihsel süreç sonunda ortaya çıkabilir. Bu da mağdurların, suç ve suçun neden olduğu sonuç, zarar ve etkiler konusunda her zaman farkındalığının olmaması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Mağdurun farkında olmaması, bilmemesi ise, beraberinde, şikayetin olmaması ve çevre suçlarının cezasız kalması, yeterince araştırılmaması gibi sonuçları da beraberinde getirir.⁵⁵⁶

Literatürde, çevresel ihlaller sonucu oluşan mağduriyetlere ilişkin temel sorulardan biri, çevresel ihlallerin suç olarak tanımlanması ile ilgili çevre ceza hukukunun çetrefil alanı hakkındadır. Bununla birlikte, çoğu kez, çevresel ihlal sonucunu doğuran veya zarar riski olan faaliyetler, ilgili idari kurumların ve kamu otoritelerinin izinleri ile sözkonusu olmaktadır. Bu durum, kişilerin mağduriyetlerini fark etmelerini engelleyici bir factor olarak karşımıza çıkabilir. Nitekim, çoğu kez kişiler, çevreye zararlı faaliyetleri, kendi yaşadıkları bölgelere istihdam olanağı, yatırım faaliyeti, ekonomik gelir olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirme haklı bir değerlendirme olsa da, uzun bir süreç içinde, sözkonusu yatırım faaliyeti, neden olduğu kirlilik ile çeşitli çevresel zarar ve sağlık riskini oluştururken, rıza gösteren bireylere mağduriyet olarak dönebilmektedir.

Çevre suçlarında, mağdurun tespit edilmesi kimi zaman, mağdurdun iradesi dahilinde veya iradesinden bağımsız olarak, mağdurun kendisinden kaynaklanan nedenler ile söz konusu olmamaktadır.

Çevre ihlallerinin sonuçları, etkileri, çevreye, yaşama alanına, hayvanlara ve insan sağlığına zararının ne olduğu, hangi boyutta olduğu, ne kadar zaman sonra ortaya çıkabileceği her zaman çok kolay farkedilebilir konular değildir. Yıllar sonra, etkilerin gözlemlenmedeye, deneyimlenmeye başlanması ile farkındalık sözkonusu

⁵⁵⁵ Skinnider, a.g.e, s. 37.

⁵⁵⁶ Wright Glen, “Conceptualising and Combating Transnational Environmental Crime. Trends in Organized Crime”, Trends in Organized Crime, Vol.14, Iss.4, 2011, p332-346
https://www.researchgate.net/publication/228159127_Conceptualising_and_Combating_Transnational_Environmental_Crime

olmaktadır. Özellikle sınıraşan çevre sorunları açısından da, bu bilme, farkında olma, çeşitli hukuksal araçlara e bilgie erişme olanakları, sosyo-ekonomik olarak daha zayıf ülkelerde sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak ortaya çıkıyor.

Genellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı eksiklikleri, çevresel suçların işlenmesi konusunda kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, tehlikeli atıkların doğaya bırakılması, sıklıkla gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerde meydana gelmektedir. Interpol’de görevli Mark Maeser, genel olarak yoksul, gelişmemiş ülkelerde, kişilerin, kişi gruplarının, çevresel suçların zararlarına, tehlikelerine karşı çok daha savunmasız olduğunu, nasıl bir tehlike ile karşı karşıya olduklarını ve kendilerini nasıl koruyacaklarını bilmediklerini ifade etmektedir.⁵⁵⁷

Mağdurların kendi mevcut veya potansiyel mağduriyetlerinin farkında olmaması, veya türlü dinamiklerin etkisi ile, kimi zaman çevresel ihlallere onay gösterme durumu, çevre suçlarının soruşturulması önünde başka bir engel olarak karşımıza çıkabilir.

Birçok çevresel ihlal, yıkım, esasen “hukuka uygun” olarak gerçekleşmektedir. Nitekim, çevresel ihlal sonucu doğruan bir faaliyet aynı zamanda, projenin hayata geçeceği bölgede istihdam, ekonomik gelir anlamına da gelmektedir. Bu nedenle, bir çevresel yıkımdan mağdur olan kişiler, elde edecekleri, elde etmeyi bekledikleri fayda nedeniyle, çevresel ihlallere onay gösterebilmektedir. Bu nedenle çevre suçunun ve mağduriyetin tanımlanması, sınıflandırılması, konusunda birçok dengenin gözetilmesi elzemdir.⁵⁵⁸

Gerçekten de, bir bölgedeki sosyo-ekonomik ve toplumsal koşullar, bir çevre yıkımından etklenen kişi ve kişi gruplarının davranışlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Türkiye’de de çoğunlukla, çevresel etkileri olumsuz olacak projeler için, iş, istihdam, ekonomik gelir, devlete karşı çıkmamak, gibi nedenler çoğu kez şirketler ve kamu otoriteleri tarafından kullanılan argümanlardır.

⁵⁵⁷ Schmidt, a.g.e, s.3.

⁵⁵⁸Skinnider’den aktaran Hall, **Environmental harm and environmental victims: scoping out a ‘green victimology** , s. 1.

SONUÇ

1970’li yıllardaki çevre sorunları küresel boyuta taşınmıştır. Küreselleşme süreçleri, çevre sorunsalını sadece kriz seviyesine getirmemiş aynı zamanda bu sorunsalda payı olan aktörleri kontrol etme, hukuken bağlayıcı kuralların uygulanmasına zorlama ve zarar veren eylemleri yasaklama konusunda güçlükleri de ortaya çıkarmıştır.

Ekolojik küresel kriz koşulları, iklimlerin değiştiği, temiz ve sağlıklı suya erişilebilirliğin sınırlandığı, tüketime sunulan gıdanın içeriğinin bilinmediği, gelecekte gıda, su, temiz hava ve güvenli iklim koşulları gibi temel yaşamsal ihtiyaçların risk altında olduğu bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu etkiler ve bu etkilerin gelecekte neden olacağı sonuçlara ilişkin tahminler, her geçen gün artan ve uluslararası alanda geniş mutabakat ile kabul edilen bilimsel çalışmalar ile ispat edilmektedir. Sanayi devriminin neden olduğu olumsuz çevre ve sağlık riskleri nedeniyle bugün kalkınma gibi argümanların karşısında küresel ekolojik krizin varlığı, çevresel değerlerin önceliklendirilmesini odak tartışma haline getirmiştir.

Bu tez çalışmasında ekolojik krizin oluşturduğu risk toplumu koşullarında sınır aşan çevresel sorunlarının hukuk alanında konusu olduğu güncel tartışmalara yer verilmiştir. Bugün yaşlı tropikal Amazon ormanlarında çıkan yangınlar, olağan dışı aşırı hava olaylarının neden olduğu büyük yıkımlar, her yıl yüzbinlerce kişinin iklim değişikliği kaynaklı nedenlerle yer değiştirmek zorunda kalması, küresel krize karşı küresel tepkileri de beraberinde getirmektedir. Sınır aşan çevre sorunları aynı zamanda, kuşakları da aşarak, gelecek kuşaklara karşı ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştır.

Uzun bir tarihsel süreci yayılmış çevrenin etkili korunmasının hukuktaki yerine ilişkin tartışmalar, bilimsel çalışmalar, uluslararası hukuk politikaları dinamik bir gelişim süreci içinde olmuştur. Örneğin yıllardır, iklim değişikliği ile mücadele konusunda eylem planına dair politikalarda mutabık kalamayan devletler, iklim

değişikliği sorunsalı bakımından geri dönüşü mümkün olmayan eşiklerin aşılmasının yarattığı acil durum nedeniyle daha etkili çabalar göstermek zorunda kalmıştır.

Bu dinamik gelişim, çevrenin ceza hukuku mekanizmalarıyla korunması konusunda da sözkonusudur. Bu çalışmada, çevreye karşı suçların çözömlenmesi, çoğu zaman idari ve teknik kurallara indirgenmesinin çevrenin korunması amacını gerçekleştirmediğı savunulmuştur. 1980’li yıllarda, doğaya hak ehliyeti atfedilmesi gibi radikal derin ekolojistlerin savunduğı marjinalize olmuş yaklaşımlar bugün çeşitli ölkelerde mahkeme kararlarının konusu olmakta, anayasal güvenceye kavuşturulmaktadır. Dünyada büyük değişimler yaşanırken hukuk alanlarının da bu değişime uygun olarak kurallarını, sistematiğini sorgulaması, başkalaşım geçirmesi ve kavramların yeniden tanımlaması gerektiğı vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

A. Kitap

Akıncı Füsün Sokullu, Dursun Selman, **“Viktimoloji (Mağdurbilim)”** Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 3. Basım, Beta Yayınları, Ağustos, 2016.

Başoğlu Başak, **“Çevre Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk”**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2018.

Bayraktar Köksal, Keskin Kızıroğlu Serap, Yıldız Ali Kemal, Zafer Hamide, Aksoy Retornaz Eylem, Akyürek Güçlü, Evik Ali Hakan, Evik Vesile Sonay, Kangal Zeynel T., Memiş Kartal Pınar, Sınar Hasan, Altunç Sinan, Aytekin İnceoğlu Asuman, Bostancı Bozbayındır Gülşah, Eroğlu Fulya, **“Özel Ceza Hukuku Cilt V, Genel Tehlike Yaratın, Çevreye Karşı ve Kamunun Sağlığına Karşı Suçları”**, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2019,

Bauman Zygmunt, **“Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları”**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1999.

Beck Ulrich, **“What is Globalisation?”**, Polity Press, Cambridge UK, 1999.

Beck Ulrich, **“Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru”**, Çev. Kazım Özdoğan, Bülent Doğan, İthaki, 2019.

Binnie Justice Ian, Ramasastry Anita, Bourdon William, Frigaard Siri, Ribadu Nuhu, Stewart James G., Taylor Mark, Whiting Alex, Witteveen Martin, **“The Corporate Crime Principles: Advancing Investigations and Prosecutions in Human Rights Cases”**, Amnesty International and the International Corporate Accountability Roundtable (ICAR), October 2016.

Boockhin Murray, **“Toplumsal Ekolojinin Felsefesi, Diyalektik Doğalcılık Üzerine”**, Çev. Rahmi G. Ögdül, Sümer Yayıncılık, 2014.

Bookchin Murray, **“Geleceğin Devrimi, Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi”**, Çevirmen: İbrahim Yıldız, Soner Torlak, Dipnot Yayınları

Contanze Francesco, Manacorda Stefano, **“Historical Pollution, Comperative Legal Responses to Environmental Crimes”**, Springer International Publishing, 2017.

Council of Europe, **“Manual on the Human Rights and the Environment”**, Strasboug Cedex, Council of Europe Publishing, Second Edition, 2012.

Croall Hazel, **“Understanding White Collar Crime”**, McGraw-Hill Education, UK, 2001.

Ellefsen Rune, Sollund Ragnhild, Larsen Guri, **“Eco-global crimes: Contemporary problems and future challenges”**, Green Criminology Series, Ashgate Publishing, January 2012.

Erişgin Nuri, **“Çevre Kirlitenin Hukuksal Sorumluluğunda İliyet Bağı”**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005.

Frigessi di Rattalma Marco (Editor), Mac Donald Joseph Allan, Marrafino Marisa, Paolini Adolfo, Pedrazzi Giorgio, Perotti Gabriella, Posio Giovanni, Posocco Laurent, Jacur Francesca Romanin, Schmid Christoph U., Turmor Stephen (Contributors), **“The Dieselgate, A legal perspective”**, Springer, 2017.

Giddens Anthony, **“Modernliğin Sonuçları”**, Çev. Bülent Paker, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 1998, s. 65-66.

Harvey David, **“On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu”**, Çev. Esin Soğancılar, Sel Yayınları, 2015.

Kaboğlu Ö. İbrahim, **“Çevre Hakkı”**, 3. Baskı, İstanbul, İmge Kitap Yayınevi, 1996.

Kangal Zeynel, **“Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu”**, Ankara, Seçkin, 2013

Klein Naomi, **“İşte Bu Herşeyi Değiştirir, Kapitalizm İklim Karşı”**, Çev. Osman Akınhay, Birinci Basım, Agora Kitaplığı, Nisan 2015.

Mahmutoğlu Fatih Selami, **“Ekonomik Suçlar Bağlamında Kredi Hukukundan Kaynaklanan Suç ve İdari Suçlar”**, Ankara, 2003.

Memiş Emin, **“Çevre ve İdare Hukuku (Teori ve Pratik)”**, İstanbul, Filiz Kitapevi 2006.

National Research Council of the National Academies of Sciences, **“Hidden Cost of Energy: Unpriced Consequences of Energy Production and Use”**, The National Academies Press, Washington D.C., USA, 2009.

Özgenç İzzet, **“Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi (Genel Hükümler)”**, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005.

Parlar Ali, Hatipoğlu Muzaffer, **“Cezai ve Hukuki Sorumluluk Boyutlarıyla Çevre Hukuku”**, Ankara, Adalet Ankara, 2010

Robinson E., Robbins R.C., Stanford Research Institute, American Petroleum Institute, **“Sources, abundance, and fate of gaseous atmospheric pollutants. Final report and supplement”**, Menlo Park, Calif., Stanford Research Institute, 1969.

Shiva Vandana, **“İnadına Canlı, Kadınlar, Ekoloji ve Hayatta Kalma”**, 2. Baskı ISBN:978-605-61475-8-6, Sinek Sekiz, 2014.

Situ Yingyi, Emmons David, “**Environmental Crime; The Criminal Justice System’s Role in Protecting the Environment**”, Sage Publications, 2000.

Skinnider Eileen, “**Victims of Environmental Crime – Mapping the Issues**”, The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy, March 2011.

Şirin Tolga, “**Çevre, İnsan, Devlet**”, Tekin Yayınevi, 1. Baskı, 2015, İstanbul

Tiedemann Klaus “**Ekonomi Ceza Hukuku**”, Çevirmen: Ayşe Nuhoglu, Seçkin, 2017

Turgut Nükhet, “**Çevre Politikası ve Hukuku**”, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 2017.

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, “**Guiding Principles on Business and Human Rights, Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework**”, New York, Geneva, 2011.

Üskül Zeynep, “**Ekolojik Kriz, Etik ve Hukuk**”, İstanbul, Filiz Kitapevi, Ocak 2017.

White Rob, “**Transnational Environmental Crime**”, Routledge Publishing, 2016.

Yokuş Sevük Handan, “**Çevre Hukuku, Doğal Çevrenin Korunması**”, Adalet Yayınları, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, Adalet Yayınevi, 2017.

B. Kitap Bölümleri

Faure Michael G., Visser Marjolein, “**Law and economics of environmental crime**”, Chapter 5 in New Perspectives on Economic Crime, Eds. H. Sjögren, G.Skogh, Edward Elgar Publishing, 2004.

Federation of American Scientists, “**Environmental Crimes**” Chapter II in International Crime Threat Assessment, 2000.

Hilgendorf Eric, Ünver Yener, “**Alman-Türk Karşılaştırmalı Ceza Hukuku**”, Cilt I, İstanbul

Kramer Ronald C., “**Climate Change: A State-Corporate Crime Perspective**”, Chapter 2 in Environmental Crime and its Victims, Perspectives within Green Criminology, Edited by Toine Spapens, Rob White, Marieke Kluin, London, 2014.

Rauxloh Regina, “**The role of international criminal law in environmental protection**”, Chapter 13 in Natural Resource Investment and Africa's Development, p. 423-461, Edward Elgar Publishing Ltd, UK, 2011.

Singh Vijay Kumar, “**Criminal Liability of Corporations–An Environmental Perspective**”, Chapter 3 in: *Environmental Crimes: Corporate Liability*, ed. by Dr. Radha Kalyani, Amicus Books-ICFAI, 2010.

C. Süreli Yayınlar

Abdulhekimoğulları Erdal, Sezer Özcan, Akpınar Mahmut , “Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14, 2011, s.61-88.

Barak Gregg, *Revista Brasileira de Direito*, jul-dez, “The Crimes of the Powerful and the Globalization of Crime”, **Revista Brasileira de Direito**, Vol.11, Iss.2, 2015, p. 104-114.

Bingöl Olcay, Bayram Deniz, “**Politik bir Eylem Olarak Toprak Gaspi**”, <https://tr.boell.org/tr/2015/03/24/politik-bir-eylem-olarak-toprak-gaspi>.

Brickey Kathleen F., “Corporate Criminal Accountability: A Brief History and an Observation”, **Washington University Law Review**, Vol.60, Iss.2, 1982, p.393-423.

Byung-Sun Cho, “Emergence of an International Environmental Criminal Law?”, **Ucla Journal of Environmental Law and Policy**, Vol.19, Iss.1, 2000.

Caner Oğuz, Akıl Abdülkadir, “Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 14, 2008, s. 76-77.

Cihan Erol, Yenisey Feridun, “The Report of the Turkish Group to the Preparatory Colloquium for XVth International Penal Law Congress on Crimes against the Environment”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Vol.3, Iss.1-2, 2011, s.19-23.

Cohen Mark A., “Environmental Crime and Punishment: Legal/Economic Theory and Empirical Evidence on Enforcement of Federal Environmental Statutes”, **The Journal of Criminal Law and Criminology**, Vol.82, Iss.4, 2013, 1992, p.1054-1108.

Dadak Kemal, “Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Cilt 0, Sayı 5, 2015, s. 309-326.

Drumbl Mark A., “International Human Rights, International Humanitarian Law and Environmental Security: Can the International Criminal Court Bridge the Gaps?”, **ILSA Journal of International and Comparative Law**, Vol.5, No:2, 2000.

Durney Jessica, “Crafting a Standard: Environmental Crimes as Crimes Against Humanity Under the International Criminal Court”, **Hastings Environmental Law Journal**, Vol.24, Iss.2, 2018, p.413-430.

Faure Michael, “**The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member State**”, Review of European Community & International Environmental Law, Vol.26, Iss. 2, 2017, p. 139-146.

Fajardo Teresa, “**Transnational environmental crime: a challenging problem but not yet a legal concept**”, *Völkerrechtsblog*, doi: 10.17176/20170215-170333, 2017.

Gibbs Carole, Borratto Rachel, “**Environmental Crime, Subject: International Crime, White Collar Crime**”, Oxford Research Encyclopedia, Criminology and Criminal Justice, 2017.

Glen Wright, “Conceptualising and Combating Transnational Environmental Crime”, **Trends in Organized Crime**, Vol.14, Iss.4, 2011, p.332-346.

Güneş Ahmet M., “Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17-18, Sayı: 26-27-28-29, 2012-2013, s.27-28.

Güzver Yıldırım, “Yaşananlar, Yönelimler ve Eğitim”, **Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, 2002, s. 61-80.

Hall Matthew, “The Roles and Use of Law in Green Criminology”, **International Journal for Crime, Justice and Social Democracy**, Vol.13, Iss.2, 2014, p.96-109.

Hall Matthew, “Environmental Victimisation”, **Radical Criminology**, University of Lincoln, 2018.

International Criminal Court, Office of the Prosecutor, “Policy Paper on Case Selection and Prioritization”, Sep 15, 2016. https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf.

Kaypak Şafak, “Çevresel Güvenlik ve Sınıraşan Çevre Suçları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 38, Ekim 2013, s.11-22.

Leite Jose Rubens Morato, Venancio Marine Demaria, “Environmental Protection in Brasil’s High Court: Safeguarding the environment through a rule of law for nature”, *Sequência (Florianópolis)*, no.77, Sept./Dec. 2017.

Llados Joan Baucells, Petit Benoit, “**Possibilities and limits of environmental criminal protection. Reflections on the Erika and Prestige cases (or how an organized irresponsibility system carries on)**”, *InDret*, Number 3, 2013.

Lynch Michael J. and Stretsky Paul B., “The meaning of green: Contrasting criminological perspectives”, **Theoretical Criminology**, Vol.7, Iss.2, 2003, p.217-238.

Lynch Michael J, Stretsky Paul B and Long Michael A, "Environmental Justice: a criminological perspective", **Environmental Research Letters**, Vol.10, Iss.8, 2015.

Malhotra Saloni, "The International Crime That Could Have Been but Never Was: An English School Perspective on the Ecocide Law", **Amsterdam Law Forum**, Vol.9, Iss. 3, 2017, p.49-70.

Mandiberg Susan F., Faure G. Michael, "A Graduated Punishment Approach to Environmental Crimes: Beyond Vindication of Administrative Authority in the United States and Europe", **Columbia Journal of Environmental Law**, Vol.34, Iss.2, 2000, p.447-511.

Matten Dirk, "The impact of the risk society thesis on environmental politics and management in a globalizing economy - principles, proficiency, perspectives", **Journal of Risk Research**, Vol.7, Iss.4, 2004, p.377-398.

Mistura Alessandra, "Is There Space for Environmental Crimes Under International Criminal Law? The Impact of the Office of the Prosecutor Policy Paper on Case selection and Prioritisation on the Current Legal Framework", **Columbia Journal of Environmental Law**, Vol.43, Iss.1, Iss.1, 2018, p.181-226.

Özel Mehmet, "Çağımızın çevre sorunlarının düşünsel temelleri üzerine bir yaklaşım", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Vol. 9, Sayı 1, 2007, s.207-226.

Pallemaerts Marc, "Stockholm'den Rio'ya Doğru Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?", Çev. Bülent Duru, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 1, 1997, s.613-632.

Passas Nikos, "Lawful but Awful: Legal Corporate Crimes", **The Journal of Socio-Economics**, Vol.34, Iss.6, 2005, p.771-786.

Pecharroman Cano Lidia, "Rights of Nature: Rivers That Can Stand in Court", **Resources**, Vol. 7, Iss. 1, 2018.

Potter Gary, "**Greening Criminology Combining Criminological and Ecological Sciences in Informing and Enforcing Environmental Law**", Lanchester University Law School, https://www.strath.ac.uk/media/1newwebsite/departmentsubject/law/strathclydecentreforenvironmentallawandgovernance/pdf/Criminology_and_ecology_-_Gary_Potter.pdf

Schmidt Charles W., "Environmental Crimes: Profiting at earth's expense", **Environmental Health Perspective**, Vol.112, Iss.2, 2004, p. 96-103.

Sethia Ravena, "The Development of Corporate Criminal Liability in the Common Law – An Overview", **International Journal of Law and Jurisprudence Studies (online)**, Universal Multidisciplinary Research Institute PVT Ltd., 2016.

Simpson Sally S., Gibbs Carole, Rorie Melissa, Lee Ann Slocum, Mark A. Cohen, Vandenberg Michael, "An Empirical Assessment of Corporate Environmental Crime-Control Strategies", **The Journal of Criminal Law and Criminology**, Vol.103, Iss.1, 2013, p.231-278.

South Nigel, "Green Criminology, Environmental Crime Prevention and the Gaps between Law, Legitimacy and Justice", **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 65, 4, 2014, p. 373–381.

Steinzor Rena I., "Federal White Collar Crime: The Six Case Studies Drawn from Ongoing Prosecutions to Protect Public Health Worker and Consumer Safety and the Environment", **University of Maryland Legal Studies Research Paper**, Center for Progressive Reform Issue Alert, No. 1507, Nov. 2015.

Steinzor Rona, "How Criminal Law Can Help Save The Environment", **Environmental Law**, Vol.46, 2016, p. 209-239.

[Souza, Lionardo Dias de, Valadao Junior, Valdir Machado, Mederious Cintia Rodrigues de Oliveira](#), "Corporate crime and the discourse of social responsibility: inconsistencies, contradictions and indifference in the corporation dialogue with stakeholders", **Gest. Prod.**, Vol.24, n.4, 2017, p.690-703.

Teacher Law, "**Environmental Crime Is Starting to Become a Distinct Category of Crime**", Retrieved from <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/environmental-crime-is-starting-to-become-a-distinct-category-of-crime-international-law-essay.php?vref=1>, 2013.

Trenberth Kevin, "Attribution of Climate Extreme Events", **Nature Climate Change**, Vol.5, 2015, p.725-730.

Wagner Marcus, "Corporate Criminal Liability: National and International responses", **Commonwealth Law Bulletin**, Vol.25, Iss.2, 1999, p.600-608.

Weiss Edith Brown, "The Contribution of International Environmental Law to International Law: Past Achievements and Future Expectations. The Evaluation of International Environmental Law", **Japanese Yearbook of International Law**, Vol.54, 2011, pp. 1-27.

Wessing Jürgen, "**The New Corporate Criminal Law in Germany**", Corporate Live Wire, https://www.strafrecht.de/media/files/docs/1410_German_Criminal_Law.pdf

Wijesinghe Prasadi, "Environmental Pollution and Human Rights Violations by Multinational Corporations", SSRN, 2018, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3164142>.

Wilensky Meredith, "Climate Change in the Courts: An Assessment of Non-U.S. Climate Litigation", **Duke Environmental Law and Policy Forum**, Vol.26, 2015, p.131-179.

Wolf Brian, "Green Collar Crime: Environmental Crime and Justice in the Sociological Perspective", **Sociology Compass**, Vol.5, Iss.7, 2011, p.499–511.

D. Konferans Bildirileri

Luttenberger Axel, Luttenberger Lidija Runko, "Challenges in Regulating Environmental Crimes", **Conference: 7th International Maritime Science Conference**, Solin, Croatia, 2017.

Marchisio Sergio, Sapienza University of Rome, "Environmental Crimes and Violations of Human Rights", **Environmental Crime-Current and Emerging Threats**, Rome, October 2012.

Pain Nicola, "Criminal Law and Environmental Protection Overview of Issues and Themes", **Environmental Crime: Proceeding of a Conference**, Australian Institute of Criminology, Eds. N. Gunningham, J. Norberry, S. McKillop, Hobart, Australia, 1993.

White Rob, South Nigel, "The Future of Green Criminology: Horizon Scanning and Climate Change", **Conference: American Society of Criminology**, Atlanta, USA, November 2013.

E. Raporlar

Council of Europe, "**Convention on the Protection of Environment through Criminal Law**", Explanatory Report, European Treaty Series, No: 172, Strasbourg, 4.IX., 1998.

Crosland Timothy, "**Human Rights of Filipino People, and the Responsibility Therefore, if any of the Carbon Majors**", Amicus Curiae brief, submitted to National Inquiry on the Impact of Climate Change, <https://www.business-humanrights.org/sites/default/files/documents/Plan%20B.pdf>, 2016.

Environmental Crime Network, "**Report on Environmental Crime**", The Hague, 27.05.2016, <http://www.envicrimenet.eu/images/docs/envicrimenet%20report%20on%20environmental%20crime.pdf>

Griffin Paul, "**Climate Accountability Institute, Carbon Majors Report**", CDP Carbon Majors Report, Climate Accountability Institute, 2017.

Kristi Anderson, Tim Weis, Ben Thibault, Farrah Khan, Beth Nanni, and Noah Farber, "**A Costly Diagnosis: Subsidizing Coal Power With Albertans' Health**", Report for the Pembina Foundation, The Asthma Society of Canada, The

Canadian Association of Physicians for the Environment, The Lung Association, Alberta and Northwest Territories and The Pembina Institute, Editor Roberta Franchuk, March 2013.

MacCarrick Gwynn, “**Amicus Curiae to the International Monsanto Tribunal on the question of Ecocide**”: International Monsanto Tribunal, Hague, October 2016.

Nellemann, C. (Editor in Chief); Henriksen, R., Kreilhuber, A., Stewart, D., Kotsovou, M., Raxter, P., Mrema, E., and Barrat, S. (Eds), “**The Rise of Environmental Crime—A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security**”, A UNEP- INTERPOL Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and RHIPTO Rapid Response–Norwegian Center for Global Analyses, 2016.

Scalia Valeria, “**The European Court of Human Rights and Environmental Crime**”, The European Court of Human Rights and Environmental Crime. Study in the framework of the EFFACE research project, Catania: University of Catania, 2015.

The Health and Environment Alliance (HEAL), “**The Unpaid Health Bill: How Coal Power Plants Make Us Sick**”, Report from the Health and Environment Alliance, March 2013, http://www.env-health.org/IMG/pdf/heal_report_the_unpaid_health_bill_how_coal_power_plants_make_us_sick_final.pdf

United Nations World Commission on Environment and Development, “**Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future**”, Oxford, Oxford University Press, 1987. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

UNEP, INTERPOL Rapid Response Assessment, ‘**The Rise of Environmental Crime, A Growing Threat to Natural Resources, Peace, Development and Security**’, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7662/-The_rise_of_environmental_crime_A_growing_threat_to_natural_resources_peace%2C_development_and_security-2016environmental_crimes.pdf.pdf?sequence=3&isAllowed=y

F. Tezler

Almer Alexander Christian “**The Economics of Environmental Crime: Theoretical Aspects and Economic Investigations**”, Dissertation, The Faculty of Economics and Social Studies, Alfred-Weber-Institute for Economics, Universitat Heidelberg, 2009.

Branco Daniela Holler, “**Towards a new paradigm for corporate criminal liability in Brasil: Lesson from common law developments**”, Master Thesis, The College Of Graduate Studies And Research, The College Of Law, University of Saskatchewan, Canada, 2006.

Öcal Göktürk, “**Aydınlanma Çağı’nda Ceza Hukuku Felsefesi ve Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi**”, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Özcan Onur, “**Çevre Suçlarında Şirketlerin Cezai Sorumluluğu**”, Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Özkaya Özlüer Ilgın, “**İdari Yaptırım Kuramı Açısından Çevre Kanunu’nda İdari Cezalar**”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Riihijarvi Marja Kristiina, “**Penalizing corporations for environmental offences : a comparative study of the Canadian experience and the Finnish law proposal**”, Master Thesis, Faculty of Law, The University of British Columbia, 1992.

Vesaityte Egle, “**A Right to a Healthy Environment in the Transboundary Context of Nuclear Power Plants**”, Master Thesis in International and European Public Law, track International and Human Rights Law, December 2011.

G. Elektronik Kaynaklar

An Influence Map Report, Big Oil’s Real Agenda on Climate Change, March 2019, <https://influencemap.org/report/How-Big-Oil-Continues-to-Opnose-the-Paris-Agreement-38212275958aa21196dae3b76220bdde>

Avrupa Birliği’nin Çevre Suçları ile Mücadele Hakkında, 2008/99/EC numaralı direktifine ulaşmak için, <http://ec.europa.eu/environment/legal/crime/index.htm>

Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Anlaşması, <https://www.cbd.int/information/parties.shtml>

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı web sitesi, <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/Kyoto.aspx?sflang=tr>

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği web sitesi, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

Birleşmiş Milletler Paris Anlaşması, 2015, https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/comments.htm>

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği web sitesi
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/ToxicWastes/Pages/SRToxicWastesIndex.aspx>

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Special Rapporteur on the Implications for Human Rights of the Environmentally Sound Management and Disposal of Hazardous Substances and Wastes,
<http://www.ohchr.org/EN/countries/ENACARegion/Pages/TRIndex.aspx>

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği,
<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Rio20/Pages/Rio20Index.aspx>

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği,
<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/A.HRC.RES.18.22.pdf>

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği,
<http://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/HRCClimateChangeIndex.aspx>

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği,
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Communications.aspx>

Canada's National Observer, Imperial Oil described its climate warming business as "anti-social", Mike De Souza,
<https://www.nationalobserver.com/2016/04/26/news/exxon-canadian-affiliate-slammed-anti-social-actions-causing-climate-change-1970>

Climate Files, <http://www.climatefiles.com>

Climate Change and poverty, Report of Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Human Rights Council, A/HRC/41/39, June 2019,
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session41/Pages/ListReports.aspx>

Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) tarafından yayınlanan Genel Yorumlar için,
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIndex.aspx>

Convention on the Rights of Child, Madde 24(2)(c),
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

Eur-Lex, Access to European Union Law <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32009D0406>

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights,
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

Environmental Crime Threatening Peace and Security Report by Interpol and UN Environment, 8 Aralık 2016, <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2016/Environmental-crime-threatening-peace-and-security-finds-new-INTERPOL-UN-Environment-report>

Financial Times, The case against Exxon,
<https://www.ft.com/content/2ec13b58-d86e-11e8-a854-33d6f82e62f8>

Inside Climate News, “Exxon’s Own Research Confirmed Fossil Fuel’s Role in Global Warming Decades Ago”, Neela Banarjee, Lisa Song, David Hasemyer, <https://insideclimatenews.org/news/15092015/Exxons-own-research-confirmed-fossil-fuels-role-in-global-warming>.

IPCC, 1950 den 2005 ‘e kadar yaşanan süreçte yıllık sıcaklık değişimleri ortalaması 0.24°C olarak kaydedilmiştir, https://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg1/en/ch3s3-2-2-6.html

NASA Basın Açıklaması: NASA, NOAA Analizleri 2015 Senesi İçin Rekor İklim Sıcaklıkları Ortaya Çıkartıyor, Jan. 20, 2016, <http://www.nasa.gov/press-release/nasa-noaa-analyses-reveal-record-shattering-global-warm-temperatures-in-2015>

NOAA, 2015 Yılı İçin Küresel İklim Analizi, <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/201513>

NOAA, Ekim 2016 için Küresel İklim Analizi, <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/201609>

Paul Nestu, “James Hansen: Try Fossil Fuel CEOs For High Crimes against Humanity”, <https://www.environmentalleader.com/2008/06/james-hansen-try-fossil-fuel-ceos-for-high-crimes-against-humanity/>

People of the State of New York v. Exxon Mobil Corp, Case documents, <http://climatecasechart.com/case/people-v-exxon-mobil-corporation/>

The Guardian, “International Criminal Court widens remit to include environmental destruction cases”, <https://www.theguardian.com/global/2016/sep/15/hague-court-widens-remit-to-include-environmental-destruction-cases>

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Uluslararası Adalet Divanı ve Türkiye, <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-ceza-divani-ve-turkiye.tr.mfa>

UN, International Law Commission Text, Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries, 2001, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf

UNEP Implementing Principle 10 of the Rio Declaration, <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/unep-implementing-principle-10-rio-declaration>

UNFCCC, <https://unfccc.int/topics/science/the-big-picture/introduction-science>

2872 Sayılı Çevre Kanunu’nun “İlkeler” başlıklı 3. Maddesi, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

Deniz Bayram, 1986 yılında Ankara’da doğmuştur. 2004 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde hukuk eğitime başlamış, 2008 yılında lisans eğitimini tamamlamış, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitime başlamıştır. İstanbul Barosu’nda avukatlık stajını tamamlayarak, avukatlık mesleğine hak kazanmıştır. 2012 yılından itibaren avukatlık mesleğini ve hukuk uzmanlığını, toplumsal cinsiyet çalışmaları, kadınlara karşı şiddetin önlenmesi ve çevre hukuku alanında Türkiye’de ve çeşitli uluslararası çalışmalarda yer alarak sürdürmektedir. Greenpeace Akdeniz Türkiye kuruluşunda avukat ve program direktörü olarak çalışmaktadır.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Deniz Bayram
Tez Başlığı : Çevre Ceza Hukuku, Sınırlar ve Uluslararası
Gelişmeler Işığında Yeni Hukuki İmkanlar
Savunma Tarihi : 17 /12 / 2019
Danışmanı : Doç. Dr. Vesile Sonay Evik

JÜRİ ÜYELERİ

Unvanı, Adı Soyadı
Doç. Dr. Vesile Sonay Evik

İmza

Prof. Dr. Zeynep Ö. Üskül Engin

Doç. Dr. Güçlü Akyürek

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK

